

Keyifli Okumalar Dileriz

Binlerce kategoride milyonlarca PDF e-kitap, ders kitapları, dergiler ve romanlara platformumuz üzerinden ücretsiz ulaşabilirsiniz.

RESMİ WEB SİTEMİZ

<https://rantey.org>

Yedek ve Duyuru Kanallarımız

Sitemize erişim engeli gelmesi veya adres değişikliği durumunda aşağıdaki kanallardan güncel giriş adresine erişebilirsiniz:

- Telegram: <https://t.me/birkitapbir>
- WhatsApp Kanalımız : <https://whatsapp.com/channel/0029VbDHv8uE50Us4lvMoc0Y>

ARİF CEMİL

HAZIRLAYAN: VOLKAN SORAN

TALÂT PAŞA'NIN SON GÜNLERİ

BİR TÜRK VURULMUŞ DİYORLAR

TALÂT PAŞA'NIN SON GÜNLERİ
Bir Türk Vurulmuş Diyorlar

—
ARİF CEMİL

KRONİK KİTAP: 153

Türkiye Tarihi Dizisi: 23

YAYIN YÖNETMENİ

Adem Koçal

YAYINA HAZIRLAYAN

Volkan Soran

EDİTÖR

Can Uyar

KAPAK TASARIMI

Kutan Ural

MİZANPAJ

Kronik Kitap

1. Baskı, Haziran 2020, İstanbul

ISBN

978-605-7635-59-4

KRONİK KİTAP

Şakayıklı Sk. №8, Levent

İstanbul - 34330 - Türkiye

Telefon: (0212) 243 13 23

Faks: (0212) 243 13 28

kronik@kronikkitap.com

Kültür Bakanlığı Yayıncılık

Sertifika No: 34569

www.kronikkitap.com

kronikkitap

BASKI VE CİLT

Optimum Basım

Tevfikbey Mah. Dr. Ali Demir Cad. No: 51/1

34295 K. Çekmece / İstanbul

Telefon: (0212) 463 71 25

Matbaa Sertifika No: 41707

YAYIN HAKLARI

Tüm yayın hakları Kronik Kitap'a aittir. Tanıtım

amacıyla yapılacak alıntılar dışında, hiçbir şekilde kopya
edilme, çoğaltılma, yayımlanmaz.

ARİF CEMİL

HAZIRLAYAN: VOLKAN SORAN

TALÂT PAŞA'NIN SON GÜNLERİ

BİR TÜRK VURULMUŞ DİYORLAR

Kronik

ARİF CEMİL

(1888-1945)

Arif Cemil Denker İstanbul'da doğmuştur. Müzisyen bir aileye mensup olan Denker'in dedesi ünlü bestekârlarımızdan Hacı Arif Bey, babası ise yine ünlü viyolonsel sanatçılarımızdan Cemil Arif Bey'dir. İlk mektebi bitirmesini müteakiben orta öğrenimini İstanbul Alman Lisesi'nde tamamlamıştır. Daha sonra hukuk tahsil etmek istese de, tahsili yarıda kalan Denker buna karşın çok iyi derecede Almanca, İngilizce ve Fransızca öğrenerek öğretmenlik ve gazetecilik yapmıştır. Bu süreçte Teşkilat-ı Mahsusa ve üyeleri ile yakın ilişkiler kurmuştur. Birinci Dünya Savaşı günlerinde yabancı dillere hâkimiyetinden dolayı Berlin'de talebe müfettişliği görevine getirilen Denker bu görevi esnasında 800 kadar Türk gencini uygun aileler yanına yerleştirmiş ve gençlerin eğitimlerini orada sürdürmelerini sağlamıştır. Keza Birinci Dünya Savaşı sonrasında Almanya'ya giden Talât Paşa'nın hususi kâtipliğini yaptığı da bilinmektedir. Cumhuriyet döneminde İttihat ve Terakki Cemiyeti ve Teşkilat-ı Mahsusa'ya ait anılarını muhtelif gazetelerde yayınlayan Denker, 1939 yılında yakalandığı ağır hastalıktan kurtulamayarak 1945'te vefat etmiştir. Tefrika ve makaleleri ile tanınan Arif Cemil Denker'in asıl önemli eseri oğlu Prof. Dr. Bülent Davran (Soyadı Kanunu çıktıktan sonra kendisi "Denker", çocukları ise Davran soyadını almışlardır) ile birlikte yayına hazırladıkları Almanca-Türkçe Büyük Lügat'tır.

VOLKAN SORAN

1984 Adana doğumlu. Lisans eğitimini Çukurova Üniversitesi Eğitim Fakültesi Sosyal Bilgiler Öğretmenliği bölümünde tamamladı. Aynı üniversitenin Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde "Türk Eğitim Sistemi'nde Amerikan Etkisi (1945-1960)" başlıklı teziyle yüksek lisans derecesi aldı. Hakemli ve hakemsiz dergilerde erken Cumhuriyet dönemi üzerine çeşitli makaleleri yayımlandı. Doktora çalışmasını Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü'nde sürdürüyor.

İÇİNDEKİLER

<i>Ön Söz</i>	7
Hardenberg Sokağı'ndaki Ev	15
Miras Masası Başında	22
Güçlük Başlıyor	23
İstanbul'da Bir Beyaz Rus Hükûmeti	26
Enver El'an Hırs Peşinde	27
Beş Azılı İttihatçı Asya'yı Fethe Gidiyor	28
Ermeni İhtilâl Komitesi'nde Bir İçtima	34
Boşa Giden Teşebbüsün Ardından	56
Müstakbel Katilin Huzursuzluğu	61
Talât Paşa'nın Evinde	68
Umumî Harp ve Türkiye	75
Armin T. Wegner Meselesi	97
Cinayet Günü Yaklaşırken	102
Cenevre'den Gelen Yeni Talimat	103
İngilizlerin Siyaseti	113
İngiliz Mümessilinin Müracaatı	120
Talât Paşa'nın Malî Vaziyeti	125
Bir Türk Vurulmuş Diyorlar	134
Katilin Muhakemesi	148

ARIF CEMİL

Ekler

Suikast Günü Talât Paşa ile Buluşması Olan Ernest Jackh'ın Sultanın Başyaveri Zeki Paşa'ya Mektubu / Ernest Jackh	195
Doktor Nâzım'ın Cavit Bey'e Mektubu / Doktor Nazım	197
Eşi Hayriye Hanım Talât Paşa'yı Anlatıyor / Hayriye Talat Bafıralı	201
Hatıralar: Talât Paşa / Rasim Başara	204
Talât Paşa Türk Vatanının Kucağında / Yunus Nadi Abalıoğlu	212
Talât Paşa / Sadri Ertem	215

<i>Fotoğraflar</i>	219
--------------------	-----

<i>Dizin</i>	233
--------------	-----

ÖN SÖZ

*“Talât, İttihat ve Terakki’nin kubbe taşı,
çimentosu ve temeli idi.”*

Hüseyin Cahit Yalçın, *Talât Paşa*.

*“İttihat ve Terakki içinde
ondan daha değerli adam da çıkmamıştır.”*

İsmet İnönü, *Hatıralar*.

“Yeni Bir Macera Daha: Acaba Hakikaten Kaçtılar mı?” Mütareke devrinde yayın hayatına atılan *Yeni Gün* gazetesinin 4 Kasım 1918 (4 Teşrinisani 1334) tarihli başyazısı yukarıdaki başlık eşliğinde anlatmaya girişmişti sıra dışı saydığı gelişmeyi. İddiaya göre “herkesin kolay kolay inanamayacağı” bir hadise gerçekleşmiş, Talât, Enver ve Cemal Paşalar firar etmişlerdi. Üstelik yalnız değildiler. Halep eski valisi Bedri Bey ile Beyrut eski valisi Azmi Bey’in de aralarında bulunduğu “firarilerin hepsi sekiz, dokuz kişiye baliğ” oluyordu. Fakat ilerleyen satırlardaki açıklamalara bakılırsa kaçtığına bir türlü inanılamayan Talât Paşa’nın bu haberdeki yeri ile ilgili tereddüt yaşıyordu gazete. Kendisi hakkında “uzun boylu tahkikat” yaptırılmış ama “sabık sadr-ı âzamın firarı havadisi diğerlerinininkine kadar kuvvetle teyit” edilememiştir.

Hâlbuki söylentiler doğrudur. Mondros Ateşkes Antlaşması imzalandıktan birkaç gün sonra, 1-2 Kasım 1918 gecesi, İstanbul’dan Karadeniz’e açılan bir Alman denizaltısının yolcu listesinde Talât

Paşa da vardı. Halefi Ahmet İzzet Paşa'ya yazdığı 4 Kasım 1918 tarihli mektubunda bu hareketinin nedenini: “Memleketin bir müddet ecnebi nüfuz ve tesiri altında kalacağını anladım. Buna rağmen memlekette kalmak ve millet muvacehesinde muhakeme olmak fikrinde idim. Bütün dostlarım bunu atıye talik etmek [*geleceğe bırakmak*] için ısrar ettiler. Zat-ı fahimaneleri ile istişare edemedim. Müşkül mevkide kalacağınızdan, çok düşündükten sonra sarf-ı nazar ettim” şeklinde açıklamış, sözlerini bitirirken de: “Millete karşı hesap vermek ve muhakeme olarak tayin edilecek cezayı kemal-i cesaretle çekmek isterim. İşte zat-ı fahimanelerine söz veriyorum, memleketim ecnebi nüfuz ve tesirinden âzâde kaldığı gün ilk telgrafınıza itaat edeceğim” diye belirtmişti¹.

On yıl gibi kısa bir süre içinde küçük bir memurluktan sadrazamlığa kadar yükselen ve kimilerince İttihat ve Terakki ricalinin *primus inter pares*'i olan Talât Paşa önce Sivastopol'a, oradan da trenle Almanya'ya geçti. Berlin'e ulaştığı 9 Kasım 1918 tarihinden itibaren ise İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin yurtdışı faaliyetlerini çok yönlü bir şekilde idareye koyuldu. Ne var ki yabancı bir ülkede zorlu ve tehlikeli koşullar altında çalışmayı tercih etmesi kendisi açısından sonun başlangıcı anlamına geldi.

Bunu o sıralar en iyi gözlemleyen ve sonrasında aktaran da zannedersen Arif Cemil Bey oldu. Çünkü bugüne kadar kitap hâline getirilmediği anlaşılan bu küçük ama önemli eser onun kaleminden çıktı ve *Son Posta* gazetesinin 21 Ağustos 1937-21 Birinciteşrin (Ekim) 1937 tarihleri arasındaki sayılarında “Talât Paşa'nın Son Günleri” ismiyle 61 bölüm olarak yayımlandı.

Müziyen bir aileye mensup olan Arif Cemil Denker 1888 senesinde İstanbul'da doğdu. İlk mektebi bitirip ortaöğrenimini de İstanbul Alman Lisesi'nde tamamladıktan sonra Hukuk Fakültesi'ne girdi fakat tahsilini yarıda bıraktı. Almanca, İngilizce ve Fransızca'yı ileri derecede öğrenmiş olmasının da etkisiyle gazeteciliğe yöneldi. Çünkü -meslektaşlarından birinin çok sonraları açıkladığı

1 Ahmet İzzet Paşa, *Feryadım-İstiklâl Harbi'nin Gerçekleri*, Cilt 2, haz. Süheyl İzzet Furgaç-Yüksel Kanar, Timaş Yayınları, İstanbul, 2017, s. 287.

gibi- Babıâli caddesinde ilk gazete idarehanesine girdiği zaman medeni dünyada basın ne demektir, ne âlemedir, gazeteciler nasıl çalışır, bütün bunları biliyordu².

Kısa bir süre *Sabah* gazetesinde çalıştıktan sonra uzun yıllar görev yapacağı *Tanin*'e geçti. Bu süreçte Teşkilat-ı Mahsusa ile tanıştı. İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin iktidara el koyduğu 1913 senesinde kurulan örgütün ileri gelenleriyle sıkı ilişkiler içinde oldu. Birinci Dünya Savaşı'nın sonunda "talebe müfettişi" olarak görev yaptığı Almanya'ya İttihatçı liderlerin geldiğini duyunca yanlarına gitti ve anlattığına göre Talât Paşa ile Berlin'e geldiği tarihten başlayarak iki buçuk sene süren bir yakınlık geliştirdi³.

1908 İnkılâbı'ndan sonra hayata atılan *yeni gazeteci* tipinin en özel temsilcilerinden olan Arif Cemil Bey, Cumhuriyet dönemine gelindiğinde deyim yerindeyse köşesine çekildi. Ancak sergilediği bu duruş İttihat ve Terakki Cemiyeti ile Teşkilat-ı Mahsusa'ya ait tanıklıklarını aktarmasını ve hatta çeviriler yapıp hikâyeler yazmasını engellemedi. İttihad ve Terakki Rüesâsının Diyâr-ı Gurbet Maceraları (*Tevhid-i Efkâr*, 14 Mayıs 1922-13 Temmuz 1922), İttihat ve Terakki'nin Son Günleri (*Akşam*, 22 Kânunuevvel 1932-26 Nisan 1933), Umûmî Harpte Teşkilât-ı Mahsusa (*Vakit*, 2 İkinciteşrin 1933-18 Nisan 1934), Bahaeddin Şakir Bey'in Bıraktığı Vesikalara Göre İttihat ve Terakki (*Milliyet*, 4 Nisan 1934-31 Kânunuevvel 1934) ve Esrarengiz Kervan (*Akşam*, 13 Teşrinisani 1937-26 Şubat 1938) gibi yakın tarihe ışık tutan yazı dizileri kaleme aldı ve bu açıdan çağdaşlarına kıyasla oldukça üretken bir yazar olduğunu kanıtladı.

1939 yılında yakalandığı ağır hastalıktan kurtulamayarak 23 Mart 1945 günü aramızdan ayrılan Denker için *Akşam* gazetesinden Hikmet Feridun Es 27 Mart 1945 tarihli makalesinde şunları yazmıştı:

"Yeryüzünde en gürültülü, en hareketli bir tarzda çalışan ve en gürültüsüz bir tarzda ölen insan galiba 'gazeteci' denilen

2 "Kaybettiğimiz Gazeteci", *Ulus*, 27 Mart 1945, s. 2.

3 Arif Cemil, "İttihad ve Terakki Rüesâsının Diyâr-ı Gurbette Maceraları", *Tevhid-i Efkâr*, 14 Mayıs 1922, s. 3.

mahlûktur. Sanki çift sütunluk, üç sütunluk büyük aktüalitele-
rin yerini kapmaktan çekiniyormuş gibi o ne mütevazı ölümdür.
Kendisi sağlığında, başka meslekte biraz muvaffak olmuş ölümlerin
arkasından en iyi kalpli bir cömertlikle sütun sütun yazmaktan
asla çekinmez. Hatta şahsen sevmediği bir adam olsa bile, bütün
dünyada emsalsiz bir matbuat terbiyesiyle, meziyetleri sıralamak
nezaketini ve tarafsızlığını gösterir. Hâlbuki kendisi sessizliğin
ve tevazuun yorganı altında son nefesini verir. Geçen gün gene
bu mesleğe bütün bir ömür vermiş, muvaffak olmuş bir arkadaşı
kaybettik. Arif Cemil Denker öldü. Gazetecilikte bazı tipler, bazı
simalar vardır ki kendisine başka ne iş verirsiniz veriniz -hatta en
aykırı şeyler bile- o gene gazeteci olarak kalır. Ve ismi söylendiği
zaman akla sadece gazeteci cephesi gelir. Arif Cemil de böyle idi.
Roman tercümesinden, siyasi, fennî, seyahat yazılarından tutu-
nuz da lûgat kitabına kadar neler yazmamıştı. Kafaların teşekkü-
lünde gazetelerin rolü inkâr edilemeyeceğine nazaran, herhâlde
senelerce her vadide kalem oynatan bir adamın da bu faaliyette
bir tutam tuzu olmamasına imkân yoktur. Bizim nesiller Babîâ-
li'ye geldiği zaman Arif Cemil neslini masa başında harıl harıl
çalışır bulduk. Kâğıtların tek yüzlerine sonu gelmeyen sütunlar
dolduruyorlardı. Muvaffak olmuş her gazeteci gibi Arif Cemil de
gençler arasındaki nesil farkını unutmasını çok iyi biliyordu. Zira
iç dünyası gençti. Bizimle yaşıt bir kafası vardı. Gençliğinde son
derecede yakışıklı olduğu söylenirdi. Mükemmel ve sağlam bir
bünyesi göze çarpardı. Hatta onda bir sporcu göğsü, hâli ve tavrı
görünürdü. Derli toplu, zarif giyinen bir adamdı. Hadiselerin,
hatta yorgunluğun zevkini çıkarmasını severdi. Mesela biz çalışır-
ken kahve içerdik. O yazı yazarken asla kahve içmezdi. Son müs-
veddesine bir bitti çizgisi çizdikten sonra bir yorgunluk kahvesi
getirtirdi. Bütün işlerini bitirmenin zevkini de katarak bu kahveyi
arkadaşları ile tatlı tatlı konuşa konuşa, ayakta ve pencerelerden
etrafı seyrederek keyifli keyifli yudumlardı. Bir aralık birden bire
kayboldu. Ve aylardan sonra ona Karaköy'de tramvay durağında
rastladım. Şaşırdım. Ne kadar değişmişti. O üstüne başına son

derecede itina eden zarif, yakışıklı, kendine emin olmaktan gelen bir hava içindeki insan nerede idi? Şimdi bu karşımdaki kimdi? Hasta hâlinde bile hâlâ çalışmak ve didinmek mecburiyetinde olduğu görülüyordu. Ve anladım ki bunca senelik mesleği ona gailersiz birkaç hastalık haftası ve rahat bir ölüm dahi temin edememişti. Arif Cemil, bütün bir meslek erbabı gibi bir tahta kalemin vefasına güvenmişti. Ve feci surette aldanmıştı. Arif Cemil bunda mazurdu. Hâlâ da öyledir. Zira 'kalem' medeni dünya üstünde itimat edilir bir şeydir. Ve erbabına bu kadar vefasızlıklar etmez. Şimdi şu satırları yazarken onun vaktiyle çalıştığı, boş masanın karşımda ne hazin ve ne kimsesiz bir duruşu var.”⁴

Talât Paşa'nın Berlin'de Ermeni bir suikastçı tarafından katledilmesiyle sonuçlanan süreci, o da yalnızca belli yönlerden ele almış bu eser kuşkusuz ki bir hatırat değil. Gerek dil ve üslup, gerekse de yer-zaman öğelerinin kullanılışı bakımından daha çok anı-roman diye niteleyebileceğimiz bir türe yakın ve hâliyle de birçok ayrıntıdan yoksun. Bu nedenle eseri yayına hazırlarken okuyucunun metne hâkimiyetini kolaylaştıracak birtakım düzenlemeler yapmayı -elbette metnin orijinaline sadık kalarak- gerekli gördüm.

Konu akışını bozmayacak alt başlıklar üreterek Arif Cemil Bey'in eseri yazarken ki ihmalinden mi yoksa tefrikayı yayımlayan *Son Posta* gazetesinin dikkatsizliğinden mi kaynaklandığını bilmediğim başlıklandırma sorununu gidermek bu doğrultudaki müdahalelerin en büyüğüdür.

Metin üzerinde yaptığım bir dizi başka müdahale, tefrikada ara ara karşılaştığım yazım hatalarını eserin standart bir imla ile sunulmasını sağlayacak biçimde düzeltmek, okuyucuların anlamakta zorlanacağını düşündüğüm eski kelimelerin karşılıklarını ilk geçtikleri yerde ve hemen yanlarında köşeli parantez içinde göstermek ve anlam bozukluğuna yol açtığını gördüğüm sözcüklere yaptığım tamamlamaları parantez içinde vermek oldu.

4 Hikmet Feridun Es, “Bir Gazetecinin Ölümü Dolayısıyla”, *Akşam*, 27 Mart 1945, s. 3.

Eserde adı geçen pek çok yer, olay ve kişi hakkında dipnotlar yoluyla bilgi aktarmak ve yanı sıra kitabın sonuna Talât Paşa üzerine kaleme alınmış altı farklı yazı ile birtakım görseller yerleştirilerek eserin bütünlüğüne katkı sunmak fikri ise daha çok, meraklı okuyucuların işini kolaylaştırma isteğinden doğdu.

Uzunca bir zaman dikkate alınmamış ya da görmezden gelinmiş bu önemli tefrikanın kitap hâline dönüşmesi, duruşları ya da eylemleriyle bana destek olmuş birkaç güzel insanın sayesinde mümkün oldu.

Çalışmamdan bahsetmek için kendisi ile iletişime geçtiğim andan itibaren samimi davranan Kronik Kitap Yayın Yönetmeni Adem Koçal Beyefendi bunların başında geliyor. Eğer yakınlık gösterip beni cesaretlendirmeseydi işler o kadar da kolay yürümezdi diyebilirim. Bu yüzden kendisine ne kadar teşekkür etsem az.

Kitabın yayına hazırlanma sürecinde aynı şekilde yardımını gördüğüm Kronik Kitap Editörü Can Uyar Beyefendi'ye selam ediyorum. Çalışma boyunca göstermiş olduğu titizlik ve nezaket büyük bir övgüyü hak etti doğrusu.

Yıllar önce doğunun uzak bir ilçesinde başlayan dostluğumuzun gün be gün pekiştiği Ahmet Kurban kardeşime de müteşekkirim. Fen Bilimleri alanında çalışmasına rağmen -ne hikmetse- bu kitapta kullandığım bazı süreli yayınları temin etme inceliği gösterdi çünkü.

Ve sözlerimi bitirirken şükranların en büyüğü elbette ki değerli vakitlerinden çaldığım iki insana: Oyun(cak)lardan kurulu dünyasına beni çekemediğinde suratını assa da yine dayanamayıp "plana sadık kal" diyerek beni teşvik eden oğlum Genar ile anlayış ve sabrını hiç eksiltmeyerek bana her daim güç veren sevgili eşim Meriç'e.

Volkan Soran

Pınarbaşı, Mayıs 2020

1920 senesi nihayetlerine doğru Berlin’de İttihat ve Terakki rüesasının vaziyeti şu idi:

Talât Paşa İsviçre’ye ve Roma’ya kadar yaptığı seyahatleriyle bir dereceye kadar faaliyet göstermeye çalışır, ikâmet ettiği hanesine yakın bir mahalde, Uhlandstrasse’de 194 numroda tesis edilen büronun gayet mahdud olan faaliyetine nezaret eder, her sabah bermutat büroya uğrayarak Avrupa gazetelerinden yapılan hûlasaları okur ve sonra ya Tiergarten tesmiye edilen parkta bir saat kadar dolaşmaya veyahut dostlarını ziyarete çıkardı.

Bahaeddin Şakir Bey Rusya’da bir müddet kaldıktan ve Bakü Kongresi’ne iştirak ettikten sonra Berlin’e avdet etmiş ve bir iki defa Macaristan’a kadar gittikten sonra ailesiyle Berlin’de yerleşmişti. Doktor Nâzım Bey uzun müddet Münih’te kalmış ve nihayet o da Berlin’e gelerek büro ittihaz edilen dairenin bir odasında ikamet etmeye başlamış idi.

Talât Paşa Berlin’de iki seneden fazla bir zamandan beri ikâmet ettiği hâlde henüz polise ismini kaydettirmemişti. Her ecnebi kırk sekiz saat zarfında bu muameleyi yaptırmaya mecbur olduğundan Talât Paşa da ileride müşkülata maruz kalmamak için dostlarından birinin tavsiyesiyle zabıtaya müracaat ederek kendisinin ve zevcesinin isimlerini “Ali Sâi Bey ve refikası” diye kaydettirmişti.

İsmi Paşanın devlet işlerinde : 1

Talat Paşanın son günleri

Rusuhi Bey Paşaya Berlin sokaklarında dolışmanın tehlikesinden bahsetti, Fransız askeri kıyafetinde ermeni komutanları sokaklarda dolışmayı mıydı?

Devlet işleri... Talat Paşa... Berlin sokaklarında... Rusuhi Bey Paşaya...

Yüzü : Arif Cemil... Talat Paşa... Berlin sokaklarında...

Talat Paşa... Berlin sokaklarında...

Rusuhi Bey Paşa... Berlin sokaklarında...

Yüzü : Arif Cemil... Talat Paşa... Berlin sokaklarında...

Talat Paşa... Berlin sokaklarında...

Rusuhi Bey Paşa... Berlin sokaklarında...

Yüzü : Arif Cemil... Talat Paşa... Berlin sokaklarında...

Talat Paşa... Berlin sokaklarında...

Rusuhi Bey Paşa... Berlin sokaklarında...

Yüzü : Arif Cemil... Talat Paşa... Berlin sokaklarında...

Talat Paşa... Berlin sokaklarında...

Rusuhi Bey Paşa... Berlin sokaklarında...

Yüzü : Arif Cemil... Talat Paşa... Berlin sokaklarında...

Talat Paşa... Berlin sokaklarında...

Rusuhi Bey Paşa... Berlin sokaklarında...

Yüzü : Arif Cemil... Talat Paşa... Berlin sokaklarında...

Talat Paşa... Berlin sokaklarında...

Rusuhi Bey Paşa... Berlin sokaklarında...

Yüzü : Arif Cemil... Talat Paşa... Berlin sokaklarında...

Talat Paşa... Berlin sokaklarında...

Rusuhi Bey Paşa... Berlin sokaklarında...

Yüzü : Arif Cemil... Talat Paşa... Berlin sokaklarında...

Talat Paşa... Berlin sokaklarında...

Rusuhi Bey Paşa... Berlin sokaklarında...

Yüzü : Arif Cemil... Talat Paşa... Berlin sokaklarında...

Talat Paşa... Berlin sokaklarında...

Rusuhi Bey Paşa... Berlin sokaklarında...

Yüzü : Arif Cemil... Talat Paşa... Berlin sokaklarında...

Talat Paşa... Berlin sokaklarında...

Rusuhi Bey Paşa... Berlin sokaklarında...

Yüzü : Arif Cemil... Talat Paşa... Berlin sokaklarında...

Talat Paşa... Berlin sokaklarında...

Rusuhi Bey Paşa... Berlin sokaklarında...

Yüzü : Arif Cemil... Talat Paşa... Berlin sokaklarında...

Otomobil ile İstanbuldan Avrupaya Gratzda bir gün

Tevfikin memleketi avval Davaire : Ahkanda tebliğ... Gratzda bir gün...

Yazan : Vasiî Rıza Zübü

Gratzda bir gün... Otomobil ile İstanbuldan Avrupaya...

Gratzda bir gün... Otomobil ile İstanbuldan Avrupaya...

Gratzda bir gün... Otomobil ile İstanbuldan Avrupaya...

Gratzda bir gün... Otomobil ile İstanbuldan Avrupaya...

Gratzda bir gün... Otomobil ile İstanbuldan Avrupaya...

Gratzda bir gün... Otomobil ile İstanbuldan Avrupaya...

Gratzda bir gün... Otomobil ile İstanbuldan Avrupaya...

Gratzda bir gün... Otomobil ile İstanbuldan Avrupaya...

Gratzda bir gün... Otomobil ile İstanbuldan Avrupaya...

Gratzda bir gün... Otomobil ile İstanbuldan Avrupaya...

Gratzda bir gün... Otomobil ile İstanbuldan Avrupaya...

Gratzda bir gün... Otomobil ile İstanbuldan Avrupaya...

Gratzda bir gün... Otomobil ile İstanbuldan Avrupaya...

Gratzda bir gün... Otomobil ile İstanbuldan Avrupaya...

Hardenberg Sokağı'ndaki Ev

Hardenberg Sokağı'nda (4) numaralı apartmanın birinci katında son taraftaki daire Talât Paşa'nın eviydi, daha doğrusu Talât Paşa Berlin Osmanlı sefareti kâtiplerinden [*elçilik yazmanlarından*] Ziya Bey'in kiraladığı o mobilyalı dairede oturuyordu.

Daire, mefruşatı [*döşemesi*] pek iyi olmamakla beraber, oldukça büyüktü. Kapıdan içeriye girilince bir antre vardı. Bunun sağ tarafında biri küçük, ikisi büyük olmak üzere üç oda, sol tarafında da diğer bir küçük oda bulunuyordu. Talât Paşa sağ taraftaki küçük odayı iş odası olarak kullanıyordu. Diğer büyük odaların birisi salon, diğeri de yemek odası idi. Yatak odaları, mutfak ve saire ise dairenin arka tarafındaki koridora düşüyordu.

Berlin'e geleliden beri "Sâî"¹ müstear [*takma*] namı altında yaşayan Talât Paşa'dan başka aynı evde İttihat ve Terakki'nin Umumî Merkezi² azasından [*üyelerinden*] Rüsuhi Bey de oturuyordu. Bir hizmetçi kız evin bütün işlerini görüyor, yemek de pişiriyordu.

- 1 Talât Paşa'nın bu takma ismi daha önce gönüllü asker olarak cepheye gittiği Balkan Savaşı'nda kullandığı bilinmektedir. Cemal Kutay, *Şehit Sadrazâm Talât Paşa'nın Gurbet Hatıraları*, Cilt 1, Kültür Matbaası, İstanbul, 1983, s. 129.
- 2 Tek ve tartışmasız bir lideri bulunmayan İttihat ve Terakki'nin hem ideolojik hem de aksiyoner kanadından üyelerini barındıran Merkez-i Umumî, İttihatçıların kısa süreli iktidarlarında aldıkları kararların en önemli yürütücüsüydü. 1908-1918 arasında sayıları 3 ila 12 kişi arasında değişen kurul üyeleri partinin en üst düzey organı olan ve bu yıllarda toplam dokuz kez toplanan Umumi Kongre tarafından seçilmişti. Tarık Zafer Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Partiler*, Cilt 3, Hürriyet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1989, s. 201 ve 227.

Talât Paşa Berlin'e ilk geldiği zaman civarda bir sanatoryumda ikamete başlamıştı³, fakat arkadaşlarını görmek için sık sık Berlin'e inmeye mecbur olmaktan bıkarak⁴ Hardenberg Sokağı'ndaki apartmanda yerleşmişti⁵.

Buradan her sabah sokağa çıkar, küçük bir gezinti yapar, evine yakın bir yerde kiralanan ve aynı zamanda Doktor Nâzım⁶ tarafından ikametgâh ittihaz edilen [*kullanılan*] yazıhaneye uğrayarak gündelik vaziyet raporunu alıp evine dönerdi. Rapor yevmi [*günlük*] gazetelerde çıkan haberlerin, bilhassa Türkiye'ye ait olan havadislerin bir hülasasıydı [*özetiydi*].

Yağmurlu bir gündü. Talât Paşa böyle bir gezintiden evine avdet etti [*döndü*]. Şıpır şıpır sular akan şemsiyesini ve etekleri ıslanan paltosunu kapının önünde hizmetçiye verdikten sonra küçük mesai odasına girdi. Rüsuhi Bey de orada oturuyordu. Talât Paşa'yı görünce ayağa kalkarak:

– Paşam, dedi. Bugün gene çok dolaştınız galiba. Hiç iyi etmiyorsunuz. Böyle yalnız dolaştıkça kendinizi mütemadiyen

-
- 3 Burası Berlin'in güneybatısında, Potsdam şehri yakınlarında, Berlin'e 50 km mesafede, ünlülerin sayfiye yeri olan Neubabelsberg'de bir sanatoryumdur. Dilek Zaptçioğlu, "Talât Paşa Davası", *Cumhuriyet*, 21 Nisan 1993, s. 14.
 - 4 Yazar, Talât Paşa'nın ilk ikametgâhının şehir merkezine uzaklığını başka bir yazı dizisinde şöyle açıklar: "İkamet ettiği sanatoryum bir ormanın içinde idi ve Berlin'e giden trenlerin istasyonuna vâsil olmak için sanatoryumdan istasyona kadar on beş, yirmi dakika yaya yürümek lâzım idi. Talât Paşa bu yolu daima yalnız olarak kat eder(di)." Amil (Arif Cemil), "İttihat ve Terakki'nin Son Günleri", *Akşam*, 28 Kânunuevvel 1332, s. 5.
 - 5 Eşine buranın adresini vererek 13 Ekim 1920'de gönderdiği bir mektuptan anlaşılıyor ki en geç bu tarihte söz konusu eve yerleşmiş bulunuyordu. Murat Bardakçı, *Talât Paşa'nın Evrak-ı Metrûkesi*, Everest, İstanbul, 2008, s. 176.
 - 6 Doktor Nâzım (1870-1926): Selânikli Nâzım diye de bilinir. Bir dönem cemiyetin Paris kolunu teşkil eden Ahmet Rıza Bey grubu içindeydi. Paris'te tıp eğitimi alarak jinekolog doktor oldu. İkinci Meşrutiyet'in ilanından sonra genel merkez üyesi oldu ve 1911'e kadar genel sekreterlik yaptı. 1918'de Maarif Nazırı olarak -yalnızca üç ay- kabineye girdi. 1926 İzmir Suikastı davasında yargılanarak idam edildi. Geniş bilgi için bkz. Ahmet Eyicil, *İttihat ve Terakki Liderlerinden Doktor Nâzım Bey*, Gün Yayıncılık, Ankara, 2004.

[*sürekli*] tehlikeye maruz bırakıyorsunuz. Takip edildiğinizi söyleyenlerin ihtarlarına [*uyarılarna*] hiç kulak asmıyorsunuz. Bazı Ermeni komitecilerin Fransız neferi [*askeri*] kıyafetinde Berlin sokaklarında dolaştıkları daha iki gün evvel haber verilmedi mi?⁷

Talât Paşa, çok ihtiyatlı [*hazırlıklı*] ve tedbirli hareket eden Rüsuhi Bey'den bilmem kaçınıcı defa olarak işittiği bu ihtar üzerine:

– Adam sen de, Rüsuhi Bey, dedi. Benim vaziyetimde olan bir insan nasıl ihtiyatlı hareket edebilir? İcraatımın ve harekâtımın [*hareketlerimin*] neticesi olarak birinden korktuğun tehlikeye maruz kalırsam bu, bir hesap meselesinden başka bir şey değildir. Ben icraatımın hesabını kanımla ödemeye çoktan beri hazırım. Hem, sana kaç defa söyledim, bir kimse birisini öldürmeyi gözüne aldı mı, gelir onu vurur. Buna mâni olmak mümkün değildir. Onun için, rica ederim bu meseleyi bir daha bana açma!

Rüsuhi Bey hiç sesini çıkarmadı. Talât Paşa da bir müddet sustu. Ondan sonra Rüsuhi Bey'e dönerek:

– Ben bugün yazıhaneye uğrayamadım. Yeni havadisler var mı?

diye sordu. Rüsuhi Bey:

– Gündelik raporu buraya göndermişler. Orada yazı masasının üzerinde duruyor, dedi.

Talât Paşa birkaç kâğıttan ibaret olan raporu okumaya başladı:

– Türkiye'nin itilâf devletleri tarafından taksim edileceği [*paylaşılacağı*] hakkında çıkan şayialar [*söylentiler*] İstanbul'da

7 Paşa için Berlin'in güvenli bir yer olmadığını düşündürten haberler yeni değildi. Friedrich Bronsart von Schellendorf (1864–1950) 13 Ocak 1920 günü görüştüğü Talât Paşa'ya suikast hazırlığı yapıldığına dair duyum aldığını söylemişti. Cemal Kutay, *Şehit Sadriazâm Talât Paşa'nın Gurbet Hatıraları*, Cilt 1, Kültür Matbaası, İstanbul, 1983, s. 115-116. Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı ordusunda görev alan bu komutan 27 Şubat 1921 tarihli görüşmesinde ise yine paşaya, üst düzey emniyet yetkililerinden edindiği bilgilere göre suikast hazırlığının tamamlandığını, Ermenilerin her an eyleme geçebileceklerini duyurmuştu. Cemal Kutay, *Şehit Sadriazâm Talât Paşa'nın Gurbet Hatıraları*, Cilt 3, Kültür Matbaası, İstanbul, 1983, s. 1116-1117.

Türklerle Avrupalılar arasında müsademeler [*çatışmalar*] vukua geldiği [*olduğu*] ve sonra Türklerin Avrupalılara ait mağazaları yağma ettikleri bildirilmişse de bu şayiaları teyit edecek [*doğrulamayacak*] haberler gelmemiştir.

Talât Paşa bunu okuduktan sonra:

– Avrupa’yı Türkler aleyhine kışkırtmak için uydurulmuş bir haber daha!

dedi. Rüsuhi Bey de paşanın bu sözlerini başı ile teyit etti. Talât Paşa raporu okumaya devam etti:

– *Berliner Tageblatt*’ın Lâhey’den aldığı bir habere nazaran [*göre*] İngiltere ile Fransa İslâm âleminde husule getireceği [*ortaya çıkaracağı*] fena tesiri dikkat nazarına alarak Türkiye’yi tamamen taksimden vazgeçmişlerdir. Amerika⁸ dahi bu fikre yanaşmak üzere bulunuyormuş. Şimdi aşağıdaki esaslara göre bir itilâf [*anlaşma*] vücuda getirmeye [*yapmaya*] çalışıyorlarmış: İstanbul ve Ermenistan Amerika’nın himayesine verilecek, Yunanistan İzmir’i alacak, İtalya Antalya ve Konya ile beraber cenub-i garbî [*güneybatı*] Anadolu’ya sahip olacak, bu suretle padişahın hâkimiyeti Bursa’ya ve Ankara’ya münhasır [*sınırlanmış*] kalacaktır. Bununla beraber bu hâl sureti de endişeler uyandırmaktadır. Bir Amerikalı tarafından Tribune gazetesine vaki olan beyanatta [*verilen demeçte*] gelecek harbin dünyada tasavvur [*hayal*] edilemeyecek kadar müthiş olacağı ve bunun Hristiyanlara karşı açılmış bir din muharebesi [*savaşı*] demek olacağı söylenmiştir. Amerika Türkiye’de manda⁹ almaya taraftar değildir, denilmiştir.

Talât Paşa çok sevdiği vatanının akıbeti [*sonu*] hakkında yazılan ve düşünülen bu şeyleri okurken derinden derine içini çekti. O esna-

8 Amerika Birleşik Devletleri.

9 Geleneksel sömürgeciliğin tasfiyesi düşüncesiyle Paris Barış Konferansı (1919) gündemine getirilen manda kavramı, az gelişmiş ülkelerin kendilerini yönetebilecek yeterliliğe kavuşuncaya kadar Milletler Cemiyeti adına yönetilmeleri için bazı büyük devletlerin yetkili kılınmasını ifade ediyordu.

da kim bilir ne acı düşünceler zihnini işgal ediyordu [*kaplıyordu*]! İttihat ve Terakki'nin on sene devam eden idaresi esnasında Talât Paşa o idarenin dizginlerini elinde tutmaya çalışırken neler görüp geçirmişti! On senelik hadiseleri [*olayları*] gözünün önüne getirdikçe, onların içinde meşrutiyetin ilanından ve onu takip eden haftalar zarfında duyulan sürur [*sevinç*] ve neşeden başka hoş a gidecek bir şey göremiyordu.

Talât Paşa, Türkiye'nin taksimine dair okuduğu acıklı haberlerin mesuliyetini [*sorumluluğunu*] üzerine almak istemiyordu. Umumî Harb'in¹⁰ sonuna kadar devletin idaresi kendi elinde bulunmuş olmakla beraber, mesuliyetin büyük bir kısmını Enver Paşa'ya¹¹ ve o zamanki askerî idareye tevcih ediyordu [*yöneltiyordu*]. Düşüncelerinde bu noktaya varınca Rüsuhi Bey'e dönerek:

– Enver Paşa'dan bir haber var mı?

diye sordu. Rüsuhi Bey:

– Ailesine gelen bir mektuba bakılacak olursa, bugünlerde Moskova'dan buraya hareket etmek üzere imiş, dedi.

– Ya, demek ki gene Berlin'e geliyor! Bakalım ne haberler getirecek. Pek ifrata [*aşırıya*] varan fikirlerinden bu sefer vazgeçmiş olarak geleceğini ümit edelim!

Bu esnada kapı çalındığı için Talât Paşa elindeki raporu masanın üzerine bırakarak salona geçti. Hizmetçi kapıyı açtı. Doktor Nâzım ve sefaret kâtibi Ziya Beyler içeriye girdiler ve doğru salona girdiler. Ziya Bey Talât Paşa'yı bir tarafa çekerek dedi ki:

10 Birinci Dünya Savaşı.

11 İsmail Enver Paşa (1881-1922): İttihat ve Terakki'nin asker kanadının önde gelen yöneticilerindendir. İkinci Meşrutiyet'in ilanı sonrası "Hürriyet Kahramanı" olarak ün yapmıştır. Babiâli Baskını'ndan (1913) sonraki kısa dönemde önce generalliğe yükseldi, ardından da Harbiye Nazırlığı görevini üstlendi. Birinci Dünya Savaşı kaybedilince ülkeyi terk etti. Sonraki faaliyetlerini, dünya genelinde etkili olacak bir müslüman-devrimci hareket yaratmak ve Sovyet desteğiyle Anadolu'ya geri dönmek üzerine yoğunlaştırdı ancak başarısız oldu. Geniş bilgi için bkz. Şevket Süreyya Aydemir, *Makedonya'dan Orta Asya'ya Enver Paşa*, 3 Cilt, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1970-1972.

– Paşam, bugüne kadar isminiz polise kaydedilmedi. Hâlbuki bunun cezası var. Onun için ben Hariciye Nezareti'nden [*Dışişleri Bakanlığı'ndan*] aldığım bir tavsiye ile bugün tâbi olduğumuz polis merkezine giderek sizi burada Hardenberg Sokağı'nda (4) numaraya kaydettirdim. Tabii Talât Paşa değil, Sâi ismini verecek kaydettirdim.

Talât Paşa:

– Pek iyi etmişsin, dedi. Böyle muallâkta imiş gibi hiçbir tarafta kaydı kuyudu olmadan yaşamak doğru değildi. Yazdığım müdafaaanâme¹² ne oldu? Beyaza çektin mi?

– Bitmek üzere Paşam. Beş on sayfa daha kaldı, ondan sonra bastırmaya vereceğim. Burada Berlin'de Türkçe kitap basan bir matbaa var, orada Acemce [*Farsça*] bir risale çıkarılıyor. Müdafaaanâmenizi de orada tab ettirelim [*bastıralım*].

– Olur, nasıl istersen öyle yap!

Bu muhavere *[konuşmadan]* sonra Talât Paşa ile Ziya Bey de diğer arkadaşlara iltihak ettiler [*katıldılar*]. Hazırlanan briç masasına oturuldu. Hemen her gün öğleden sonra oynanması mutad [*alışılmış*] olan briç oyunu başladı. Talât Paşa'nın Berlin'de geçirdiği hayatında yegâne [*biriricik*] eğlencesi hemen münhasıran [*özellikle*] briç oyunundan ibaretti, denilebilirdi.

Fakat o günkü oyununu hiç keyifli oynamıyordu. Pek düşünceli olduğu yüzünden belli oluyordu. Okuduğu fena haberler, Türkiye'nin taksimi fikirleri, İstanbul'un manda altına alınması şayiaları kara bulutlara bürünmüş birer fırtına gibi zihnini alt üst ediyordu. Kendi kendine:

12 Türkçe olarak ilk kez *Yeni Şark* gazetesinde (Kasım-Aralık 1921) fakat o da bir kısmı sansürlenerek yayımlanan bu anılar daha sonra *Tanin* gazetesi tarafından (Nisan-Haziran 1945) tefrika edilmiş, her iki yazı dizisinin karşılaştırılıp eksikliklerin tamamlandığı ilk metin ise Kaynak Yayınları tarafından 2006 senesinde *Hatıralarım ve Müdafaaam* başlığıyla yayımlanmıştır. Bkz. "Talât Paşa'nın Hatıratı Başlıklı Yazı Dizisinin İlk Sayısı" adlı gazete görseli.

– Dörtler Meclisi¹³ Türkiye meselesiyle iştigal eylemiş [*uğraşmış*]. Henüz bir hâl sureti bulamamış. Her şeyden evvel Türkiye'nin hangi devletin kontrolü altına alınacağını kararlaştıracaklarmış. Dörtler Meclisi Ermenistan, Irak ve Suriye gibi Türkiye'den ayrılacak vilâyetleri tayin etmeden evvel Türklerin ekseriyette [*çoğunlukta*] olduğu vilâyetlerin statüsünü kararlaştırmak istiyormuş.

diye söylenip duruyordu.

Bir aralık Talât Paşa bu düşüncelerin tesiri altında o hâle geldi ki partiye devam edemedi. Gözleri yaşla doldu, sandalyesinden kalkıp mesai odasına çekildi¹⁴. Arkadaşları da oyunu yarım bırakarak kalktılar. Onlar paşayı böyle anlarında yalnız bırakmaya alışmışlardı. Talât Paşa bir memleketini düşünürken, bir de: “Anamı bir daha görmeden öleceğim!” diyerek çok sevdiği validesini hatırlarken pek ziyade müteessir olur [*üzülür*] ve gözleri yaşla dolardı¹⁵.

O zamanlarda Anadolu'da başlayan millî hareketin yeni, zinde bir devlet yaratacağını hatırlarına getirmeyen Avrupa devletlerinin mağlup Osmanlı Devleti hakkında neler düşündüğünü bir defa daha hatırlatmak icap edecek, bu suretle hem Talât Paşa ile arkadaşlarının nasıl bir hâlet-i ruhiye [*ruhsal durum*] içinde yaşamakta olduklarını anlatmış hem de yalnız o(n) yedi senelik bir maziye ait olduğu hâlde unutulmuş vakaları [*olayları*] biraz kurcalayarak canlandırmış olacağız.

13 Crillon Oteli Komisyonu olarak da anılan Dörtler Konseyi, Paris Barış Konferansı görüşmelerini yönlendiren İngiltere, Fransa, İtalya ve Amerika Birleşik Devletleri idi. Bu yıllarda uluslararası alandaki rekabetin yetkin bir anlatımı için bkz. Margaret Macmillan, *Barış Yapanlar*, çev. Belkıs Dışbudak Çorakçı, Alfa Yayınları, İstanbul, 2015.

14 Talât Paşa'nın ülke sorunlarıyla ilgili konular etrafında dertleşirken gözleri çabucak yaşaran bir yapıda olduğunu öne süren başka bir kaynak için bkz. Emir Şekip Arslan, *Sürgünde Üç Ölüm*, çev. Aziz Akpınarlı, haz. Ömer Hakan Özalp, Truva Yayınları, İstanbul, 2004, s. 55.

15 Yazar, 1922'de tefrika edilen bir başka yazı dizisinde “öleceğini hatırladığı zamanlar nadir değildi” dediği Talât Paşa için “annesi, nazarında her şeyin üzerinde bir kuvvet idi” diye yazmıştır. Arif Cemil, “İttihad ve Terakki Rüesâsının Diyâr-ı Gurbet Maceraları”, *Tevhid-i Efkâr*, 20 Mayıs 1922, s. 3.

Miras Masası Başında

Avrupa matbuatı [*basını*] 1920 senesinde Türkiye'nin taksimi için büyük devletler arasında akdedilmiş [*imzalanmış*] olan gizli muahedeleri [*antlaşmaları*] karıştırmaya başlamışlardı. Bu arada her gün dikkate değer bir diplomatik vesika [*belge*] meydana çıkıyordu¹⁶.

1916 Nisan'ında Petersburg'ta Fransa ile Rusya arasında akdedilen gizli bir muahede mucibince [*gereğince*] Fransa şarkî [*doğu*] Anadolu'yu Rusya'ya terk ediyordu. Paris'te çıkan *Temps* gazetesine nazaran aynı senenin Mayıs'ında İngiltere dahi mezkûr [*anılan*] muahedeyi kabul etmişti¹⁷.

Aynı zamanda Londra'da İngiliz Hariciye Nazırı [*bakamı*] Grey¹⁸ ile Fransa'nın Londra sefiri Kambon¹⁹ arasında Suriye, Irak ve Arabistan'ın istikbali [*geleceği*] hakkında gizli bir muahede imzalanmıştı. Bu muahedeye nazaran bu memleketlerde zahirî²⁰ birer Arap devleti teşkil edilecek [*kurulacak*], hakikatte ise oraları İngiliz ve Fransız nüfuz dairelerine [*etki alanlarına*] taksim olunacaktı²¹.

16 Savaş sonrası yaşanan “belge patlamasında” öncü olanlar, sırf bu iş için özel bir komisyon kurup Çarlık dönemi dışişleri arşivlerini didik didik eden Bolşevikler'di. Kasım ve Aralık 1917'de *İzvestia* ve *Pravda* gibi gazetelerde yayımladıkları belgeler o dönemde büyük yankı uyandırmıştı. Avrupa'daki hükûmetlerin hemen hepsi de boş durmamış, aynı dönemde, kendi masumiyetlerini kanıtlayabilmek amacıyla kapsamlı arşiv koleksiyonları yayınlamışlardı. Üstelik bu yayınlar o kadar hacimliydi ki iş, “belgeler arası dünya savaşı” diye tanımlanabilecek bir noktaya varmıştı. Kısa bir değerlendirme için bkz. Mustafa Aksakal, *Harb-i Umumi Eşiğinde-Osmanlı Devleti Son Savaşına Nasıl Girdi*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, Birinci Baskı, İstanbul, Aralık 2010, s. 71.

17 İstanbul Antlaşması olarak bilinen söz konusu belge yukarıda belirtilenin aksine 1915 Nisan'ında imzalanmıştır. Yeni bir inceleme için bkz. İsmail Köse, “I. Dünya Savaşı'nın İlk Gizli Anlaşması: İstanbul ve Boğazların Rus Çarlığı'na Bırakılması (Mart-Nisan 1915)”, *bilig-Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi*, sayı 89, İlkbahar 2019, s. 1-27.

18 Edward Grey (1862-1933). İngiliz liberal siyasetçi ve devlet adamı. 1905-1916 yılları arasında Dışişleri Bakanı olarak görev yaptı.

19 Pierre Paul Cambon (1843-1924).

20 Burada yapay, yapmacık anlamında kullanılmış.

21 Bahsi geçen belge 1916 tarihli Sykes-Picot Antlaşması'dır.

Fakat İtalya İtilaf Devletleri sırasında Umumî Harb'e iştirake [*katılmaya*] karar vermesine müteakip bu devletin taksim haricinde kaldığı düşünülüyor, Ağustos 1917'de (Saint Jean De Maurienne) muahedesiyle İzmir ve havalisi [*çevresi*] İtalya'ya vaat olunuyor, yalnız bu muahedenin kat'iyet kesbetmesi [*kesinlik kazanması*] için Rusya'nın da muvafakati [*onayı*] bekleniyordu. Hâlbuki o esnada Kerenski hükûmeti²² sukut ediyor [*düşüyor*], Rusya'nın muvafakati alınamıyor, muahede de yarım kalıyordu.

Güçlük Başlıyor

Bu muahedelerin yek [*bir*] diğerini müteakip ortaya çıkmaları Türkiye'nin taksimini güçleştirmişti. Çünkü bir kere işin içinde İzmir limanı vardı. Burası aynı zamanda Yunanlılara da vaat edilmiş, fakat sonra bu vaat unutulmuştu! Hâlbuki en evvel Yunan ve Fransız kıt'aları [*birlikleri*] İzmir'e giriyor, İtalyanlar da arkadan yetişiyorlar. İzmir'i paylaşamayan İtalyan ve Yunan askerleri arasında müsademeler vukua geliyor.

Türk memleketi taksim edilemeyince padişahın İstanbul'da kalmasını temin edecek bir hâl çaresi araştırılıyor. Bu teklif İngiltere tarafından yapılıyor. Bunun için iki hâl çaresi düşünülüyor. Bunlardan birisi Türkiye'nin Avrupa'dan tamamen çıkarılması, diğeri ise padişahın sözde mâlik [*sahip*] olduğu ruhanî [*dinsel*] kuvvetin ibkası [*yerinde bırakılması*] ve sonradan şimalî [*kuzey*] Anadolu'da tayin edilecek birkaç vilâyette cismanî [*maddî*] hâkimiyetinin tesisidir [*kurulmasıdır*].

Birinci hâl sureti kabul edildiği takdirde İngiltere, Fransa ve İtalya İstanbul üzerinde müşterek hak iddiasına kalkışıyorlar, aralarında bu yüzden hâsıl olan [*ortaya çıkan*] kıskançlık bu hâl suretinin tatbikini [*denenmesini*] imkânsız bırakıyor. İkinci hâl sureti için Fransa ile İngiltere Amerikan mandasını muvafık [*uygun*] buluyorlar.

22 Şubat Devrimi'nin (1917) ardından Çar II. Nikola'nın tahttan feragat etmesi üzerine Rusya'da kurulan ve adını Başbakan Aleksandr Kerenski'den alan geçici hükûmet yalnızca sekiz ay görev yapabildi.

Zannediyorlar ki bu iki devlet islâm tebaaya mâlik olduğundan halife onlar tarafından İstanbul'dan çıkarılacak olursa müstemlekelerindeki [sömürgelerindeki] islâmlar kıyam edeceklerdir [ayaklanacaklardır]! Ne kadar boş, esassız bir endişe, ne kadar manasız bir korku! Dört sene devam eden Umumî Harp esnasında Türkiye haricinde yaşayan islâmlar Türkiye için ne yaptılar? Ne yapabildiler? Bilâkis İngiliz harb saflarında Türklere karşı harb etmediler mi? Amerika ikinci hâl çaresini kabul etmiyor. Amerika'daki koyu mutaassıp [bağnaz] dinî mehafil [çevreler] halifenin İstanbul'da kalmasına razı olmuyor. Bu yüzden Türkiye meselesi halledilemiyor. Her şey muallâkta kalıyor. Hâlbuki (*Morning Post*) adlı İngiliz gazetesi bar bar bağırıyor:

– Türkiye Almanya'nın kucağına atıldıktan sonra uzun zaman devam eden bir can çekişmeyi müteakip öldü. Onun için mirasına konmaya lüzum hâsıl oldu

diyor. Buna rağmen taksimde takip edilen gaye, Türk milletini itilâf sermayedarlarının menfaatlerine âlet olacak bir hâle getirmektir. Bu gayeye ise bir türlü varılamamaktadır. Bu aralık Amerika yeni bir hâl sureti teklif ediyor:

– Türkiye, Avrupa'da dar bir sahaya ve Anadolu'da birkaç vilâyete inhisar etmek [sahip olmak] üzere muhafaza edilsin

diyor. Bazı taraflardan İstanbul'un Yunanistan'a verilmesine dair sesler yükseliyor. O zaman İstanbul'da sözde Dâhiliye Nazırlığı [*İçişleri Bakanlığı*] yapan bir zat da Avrupa gazetelerine beyanatta bulunarak:

– Türkiye'nin Avrupa mandaları altına girmesine muarız olmadığını (!)

söylüyor. Diplomatların masalarında ve kulislerinin arasında Türk vatanının akıbeti konuşulurken, bir taraftan da Avrupa gazetelerinde İttihatçı reislerinin şahsî vaziyetleri hakkında ufak tefek haberler çıkmaya başladı. Talât Paşa ile refikleri [arkadaşları] kendi şahıslarını alâkadar eden haberleri gazetelerde okuyarak telaşa düşüyorlar. Paris'teki Ermeni istihbarat bürosu diyor ki:

– Fırar hâlinde bulunan esbak sadrazam [*eski Başbakan*] Talât, Harbiye Nazırı [*Savaş İşleri Bakanı*] Enver, Bahriye Nazırı [*Denizcilik Bakanı*] Cemal Paşalarla²³ Maarif Nazırı [*Eğitim Bakanı*] Doktor Nâzım Bey'e İstanbul Divan-ı Harbi [*askerî mahkemesi*] huzurunda isbat-ı vücut eylemeleri [*kendilerini göstermeleri*] için on gün mühlet [*süre*] verilmiştir. İsbat-ı vücut etmedikleri takdirde medeni hakları ıskat [*düşürülüp*] ve emlakî müsadere olunacaktır [*alınacaktır*].

Bu arada İstanbul'da birçok İttihat ve Terakki erkânı [*ileri gelenleri*] tevkif edilerek [*tutuklanarak*] Malta'ya gönderiliyor²⁴. Bunlara dair İngiliz gazeteleri mufassal [*ayrıntılı*] haberler neşrediyorlar [*yayımlıyorlar*]. Abdullah Efendi'nin tevkifinden bahseden *Morning Post* gazetesi diyor ki:

– Abdullah Efendi büyük bir Alman dostudur. Umumî Harb'in başlangıcında büyük toplantılarda “yaşasın islâm muhibbi [*dos-tu*] imparator Wilhelm!”²⁵ diye bağırmıştır. Afganistan'da Alman propagandası yapmak için oraya muhtelif seferler yapmıştır.

Artık sulh müzakereleri [*barış görüşmeleri*] başlamıştı ve bu sulh müzakerelerinde Türkiye meselesi üç nüfuzun tesiri altında inleyip

23 Ahmet Cemal Paşa (1872-1922): İttihat ve Terakki'nin asker kanadındandır. İkinci Meşrutiyet'in ilanı sonrasında Adana ve Bağdat valiliklerinde bulundu. İttihatçıların iktidarı tamamen ele aldıkları 1913 sonrasında Nafia ve Bahriye Nazırlığı yaptı. Birinci Dünya Savaşı'nda Filistin cephesindeki Dördüncü Ordu komutanlığını ve Suriye Valiliği'ni üstlendi. 1918'de ülkeyi terk etti. Tiflis'te bir Ermeni tarafından öldürüldü. Anıları için bkz. Cemal Paşa, *Hatıralar*, haz. Alpay Kabacalı, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2001.

24 O sıralar İngiliz hâkimiyetindeki Malta Adası'na gönderilen bu Türk esirlerin hikâyesi için bkz. Bilâl N. Şimşir, *Malta Sürgünleri*, İkinci Basım, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1985.

25 II. Wilhelm (1859-1941): Prusya Kralı ve son Alman imparatoruydu. Almanya'yı küresel bir güç hâline getirmek isteyen Weltpolitik düşüncesini yayımlacı bir dış politika aracı olarak etkin bir şekilde kullanmasının yanında 1889 ve 1898'de ziyaret ettiği Osmanlı Devleti de dâhil dünya üzerinde müslüman nüfusun yaşadığı bölgelerin hâmesi rolünü İngiltere ve Fransa'ya karşı üstlenmesiyle ünlenmişti.

duruyordu. Bu tesirlerin birincisini mutaassıp Amerikan misyonerlerinin telkinatı, ikincisini ismi olup cismi olmayan Hindistan-Türkiye İslâm İttihadı [*birliği*] ve üçüncüsünü de kozmopolit kapitalistler temsil ediyorlardı. Avrupalılar da bu tesirlerin altında kâh bir tarafa kâh öbür tarafa sarkarak yalan yanlış zayıf bir Türkiye devleti kurmak istiyorlardı.

İstanbul'da Bir Beyaz Rus Hükûmeti

Bu düşünceler arasında yeni bir fikir daha doğuyor. Bolşeviklere²⁶ karşı kıyam eden Kolçak²⁷ tarafından tesis olunan hükûmetin tanınması İstanbul'un Kolçak hükûmetine verilmesi teklif olunuyor. Yakında Rusya'nın tekrar canlanacağı ve İstanbul'u isterim diye tutturacağı zannolunuyor.

Bütün bu gürültüler Osmanlı Devleti artık mağlup oldu, bir daha belini doğrultamaz düşüncesinden doğuyordu. Osmanlı İmparatorluğu'nu eskiden beri bir müstemleke telakki eden [*sayan*] düşmanlar onunla sulh akdetmek istemiyorlar, onu taksim etmeye yelteniyorlardı.

Fakat bir müddet sonra Türk'ün o zamanki zaafından dolayı mukavemete [*dayanmaya*] artık muktedir olamayacağını zannedenler bu zanlarında aldandıklarını yavaş yavaş anlamaya başladılar. Avrupa gazeteleri Anadolu'da başlayan galeyanın gittikçe şiddetini artırdığını ve vaziyetin endişeyi mucip olacak bir hâle geldiğini gündün güne daha aşikâr [*açık*] bir surette itirafa mecbur oluyorlardı. Türk kendilerine yapılmak istenilen tazyikin [*sıkıştırmanın*] tesiriyle boşu boşuna çırpınmayarak tekrar silaha sarılmış ve büyük bir kurtarıcının açtığı kurtuluş bayrağı etrafında toplanmıştı. Bu ümit

26 Rusçada "çoğunluktan yana" anlamına gelen bu kelime 1903 yılında toplanan Rus Sosyal Demokrat İşçi Partisi kongresinde fikir ayrılığına düşen iki gruptan Vladimir İlyiç Ulyanov ya da bilinen adıyla Lenin'in düşüncesini savunanları tanımlamak için kullanıldı.

27 Aleksandr Vasiliyeviç Kolçak (1874-1920): Rusya İç Savaşı sırasında Bolşevik karşıtı Beyaz Ordu'nun en etkin komutanlarından ve yanı sıra Bolşeviklere karşı 1918'de kurulmuş Geçici Tüm Rusya Hükûmeti'nin başkanıydı. 7 Şubat 1920 günü Bolşeviklerce kurşuna dizildi.

verici harekete dair gelen haberler Talât Paşa'nın yüreğine su serpiyordu. Millî mücadelede [*gayret*] büyüdükçe, İzmir'in işgalini müteakip ilerleyen Yunan ordusunu durdurmaya ve hatta şurada burada geriye püskürtmeye muvaffak [*başarılı*] olduğu duyuldukça Talât Paşa'nın memnuniyeti de gittikçe artıyordu. Millî harekâtın inkişaf ettiği [*geliştiği*] zamanlarda Talât Paşa'nın ağzından kendi vaziyeti hakkında şikâyet edici tek bir söz bile çıkmıyordu. Diğer arkadaşları hakkında bu, söylenemezdi. Talât Paşa, elinden bir şey gelsin gelmesin, millî harekâta müdahaleden kat'iyen çekiniyordu. Bir taraftan müdahale edilir, Anadolu'da iyilik hâsıl olur, bu ise mukavemeti kırmaya sebep verir diye çok korkuyordu.

Enver El'an²⁸ Hırs Peşinde

Bununla beraber, İttihat ve Terakki'yi yeniden canlandırmaktan da hiç vazgeçmiyordu²⁹. Yalnız, bu hususta kendisiyle Enver Paşa arasında bermutat [*her zaman olduğu gibi*] büyük bir rekabet vardı. Talât Paşa yeni İttihat ve Terakki teşkilatını muvakkat [*geçici*] bir haricî teşkilat olarak kabul edip merkezini Berlin'de tesis etmek istediği hâlde Enver Paşa buna itiraz ediyor ve kendisi ekseriya Rusya'da bulunduğundan, merkezin Moskova'da olmasını istiyordu. Bu ihtilaf [*anlaşmazlık*] zahiren [*görüntüde*] bir merkez mahalli ihtilafı gibi görünüyorsa da hakikatte asıl ziddiyet İttihat ve Terakki'ye riyaset

28 Hâlâ.

29 Talât Paşa'nın arkadaşlarıyla beraber yürüttüğü çalışmaları İlhan Tekeli ve Selim İlkin şu şekilde açıklamaktadır: "2-3 Kasım 1918 gecesi İstanbul'u terk eden İttihat ve Terakki önderleri Berlin'e Spartaküs hareketinin en civcivli günlerinde ulaşmışlardır. İlk ayları hareketin yatışmasını beklemek ve kendilerini çevreye kabul ettirmeye uğraşmakla geçmiştir. Daha sonra değişik İttihat ve Terakki önderleri kendilerine yakın gördükleri, İtalyan, İngiliz, Fransız, Alman ve Bolşevik çevreleri ile temaslar aramışlardır. Değişik Avrupa kentlerine dağılmış olan İttihatçılar bu kentlerde basın büroları ve benzeri çevreler kurarak örgütlenmişlerdir. Bu çevreler merkez Berlin ve Talât Paşa olmak üzere Lahay, Lozan, Münih, Roma'da oluşmuştur." İlhan Tekeli-Selim İlkin, "Kurtuluş Savaşı'nda Talât Paşa ile Mustafa Kemal'in Mektuplaşmaları", *Belleten*, Cilt XLIV, Nisan 1980, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1980, s. 307.

[*başkanlık*] meselesinden çıkıyordu. Enver Paşa merkezi Moskova'ya naklederek orada riyaseti kendi eline almak gayesini güdüyordu.

Mevhum [*gerçekte olmayıp var sanılan*] bir cemiyetin mevhum riyaseti için yapılan bu çekişme ilk nazarda insana gülünç görünebilir. Fakat Talât Paşa Enver Paşa'ya karşı o tarzda hareket etmeye mecburdu. Bu mecburiyet Anadolu'da millî harekâta karşı duyduğu hürmetten ve vatanına karşı beslediği sonsuz muhabbetten ileri geliyordu. Talât Paşa istemiyordu ki İttihat ve Terakki namı altında hareket eden yeni bir zümrenin [*grubun*] merkezi hem Ankara'ya yakın olsun ve hem riyaseti Enver Paşa'nın elinde bulunsun!³⁰

Beş Azılı İttihatçı Asya'yı Fethe Gidiyor

Enver Paşa Moskova'dan gelmişti. Talât Paşa'nın evindeki salonda karşı karşıya oturuyorlardı. Kendisini çok koruyan Enver Paşa Berlin sokaklarında hemen hiç görülmezdi. Sokağa çıktığı zaman da bir dereceye kadar kıyafetini değiştirir, başına bir kasket geçirir, gözlerine de bir siyah gözlük takardı.

İki paşa birbirlerine karşı zıt fikirler ve niyetler besledikleri hâlde bunları gizlerler ve samimi görünmeye çalışırlardı³¹. O gün de müştereken görülmesi lâzım gelen bir işten dolayı arkadaşça (!) konuşuyorlardı. Enver Paşa diyordu ki:

30 Doktor Nâzım Bey söz konusu yaklaşım farklılığını Cavit Bey'e yolladığı 9 Nisan 1921 tarihli bir mektubunda şöyle özetlemiştir: "(Talât Paşa) dâhilî politikada muhalif vaziyet alıp Ali Bey'in (Enver Paşa) tasavvur ettiği şekilde çalışmak cihetini düşünmüyordu. Sulh teessüs ettikten sonra Mustafa Kemal'in kendisine ve arkadaşlarına ihtiyaçtan varest e kalamayacağına ve er geç hükûmeti(n) kendi partisinin eline düşeceğine kâni idi. Bu kanaatle idi ki Mustafa Kemal'e teşrik-i mesai için iki mektup göndermişti." Bkz. Hüseyin Cahit Yalçın, "Tarihî Mektuplar", *Tanin*, 13 İkinciteşrin 1944, s. 7.

31 Moskova'dan Cemal Paşa'ya yolladığı 20 Mart 1921 tarihli bir raporda, İslam'ın ve memleketin kurtuluşu uğruna verilen mücadelede merhum Talât Paşa ile aralarında ufak bir görüş farkı bulunduğunu açıklayan Enver Paşa sonraki satırlarda Talât Paşa'nın "bütün harekât ve icraatı şahsında cem etmek suretiyle hedefe vâsil olmak" fikrinde olduğunu yazar. Bkz. Hüseyin Cahit Yalçın, "Tarihî Mektuplar", *Tanin*, 25 Birinciteşrin 1944, s. 6.

– Moskova’da Bolşevik mehafiliyle yaptığım temaslardan sonra vardığım netice şu: Ruslar Orta Asya’yı İngiliz emperyalizmine karşı ayaklandırmak istiyorlar. Bunun için İslâm ittihadını âlet olarak kullanmayı düşünüyorlar. Biz onların bu maksatlarından istifade etmek için bir İslâm ittihadı cemiyeti vücuda getiremez miyiz?

Talât Paşa bir müddet düşündükten sonra cevap verdi:

– Bu meseleyi Mısırlı Şeyh Abdülaziz Çaviş³², Suriyeli Emir Şekip Aslan³³ ve burada bulunan bir iki Hintli islâmla konuştuktan sonra halledebileceğimizi zannediyorum. Bu zatlar bugün bana gelecekler. Onlarla müzakere ettikten sonra düşüncelerini sana bildiririm.

– Pek muvafık olur. Bir nizamnâme [*tüzük*] kaleme almalı, cemiyete tamtıraklı bir unvan vermeli, mesela, “İslâm Cemiyetleri İttihadı” daha doğrusu Bolşeviklerin hoşuna gitmesi için “İslâm İhtilâl Cemiyetleri İttihadı” denilmeli. Cemiyetin merkezi tabii Moskova olmalı.

– Bu fikirlerini bugün gelecek olan arkadaşlara bildiririm. İster sen müzakereye sen de iştirak et.

32 Abdülaziz Çaviş (1876-1929): Tunus asıllı olup İskenderiye’de doğdu. Mısır Eğitim Bakanlığı’nda sekiz sene müfettişlik yaptı. Memuriyetten ayrılıp siyasî mücadelede atılarak “el-Livâ” gazetesinin başyazarlığını yaptığı 1908-1912 yıllarında şöhreti arttı. 1912’de İngiliz yönetiminin baskıları sonucu İstanbul’a gitti. Birinci Dünya Savaşı sonunda şehrin işgali tehlikesi belirince Avrupa’ya gitti. 1923’te yeniden Türkiye’ye dönerek Şer’iyye ve Evkaf Vekâlet’inde görev aldı. Bir yıl sonra Mısır’a döndü ve Kahire’de vefat ettiği yıla kadar eğitim üzerine çalışmalar yürüttü.

33 Emir Şekip Arslan (1869-1946): Dürzi asıllı Lübnanlı siyasetçi ve fikir adamı. Arap tarihi ve edebiyatı alanında kendisini yetiştirdi. 1908’de Şuf kaymakamı oldu. 1911’de İtalyanlarla çarpışmak için Trablusgarp Savaşı’na katıldı. Burada tanıdığı Enver Bey (sonradan Paşa) ile yakınlaştı. Birinci Dünya Savaşı sırasında Arap ayrılıkçılarını Osmanlı saflarında tutmaya çabaladı. 1917 yılında Avrupa’ya gitti ve uzun bir süre burada kaldı. Geniş bilgi için bkz. William L. Cleveland, *Batıya Karşı İslâm-Şefik Arslan’ın Mücadelesi*, çev. Selahattin Ayaz, Yöneliş Yayınları, İstanbul, 1991.

Enver Paşa hemen:

– Hayır, dedi. Benim burada bulunduğumu bilmelerini istemem. Sen kendileriyle konuştuktan sonra kararlarınızı bana bildirirsin.

Paşa bunu söyledikten sonra kalktı ve:

– Ben akşama kadar Grunenvald'da eniştemin köşkündeyim. Bir şey sormak lâzım gelirse telefon edersin

dedi. Çıkıp gitti. Talât Paşa yalnız kalınca küçük odaya geçti. Rüsuhi Bey orada pencerenin önünde İstanbul'dan gelen gazeteleri okumakla meşguldü. Paşa içeriye girince gazeteyi elinden bırakarak: “Ali Bey neler söyledi? diye sordu. “Ali” Enver Paşa'nın kullandığı müstear [*takma*] namdı. Her zaman ihtiyata riayet eden [*bağlı kalan*] Rüsuhi Bey, Talât Paşa ile konuşurken bile Enver Paşa'nın müstear namını kullanmaktan vazgeçmiyordu. Talât Paşa ona dedi ki:

– Hani ya, Enver bir gün Umumî Harp başlangıcında Yavuz zırhlısı ile Midilli kruvazörü Çanakkale Boğazı'ndan geçtiği zaman koşa koşa bize gelip “bir çocuğumuz dünyaya geldi!” diye tebşiratta [*müjdede*] bulunmuştu. Bugün de ben onun ağzından sana “Enver'in bir çocuğu daha doğmak üzere!” diyebilirim.

– Nasıl çocuk? Gene ne var?

– Ne olacak, koskoca bir “İslâm İhtilâl Cemiyetleri İttihadı” kurmak üzereyiz.

– Kiminle?

– Kiminle mi? Arap âlemiyle yegâne alâkası şarlatanlığa dayanan Mısırlı Şeyh Abdülaziz Çaviş, allaklığıyla meşhur olan Suriyeli Emir Şekip Aslan, üç yüz on beş milyon Hintli namına söz söylediklerini zanneden iki Hintli ve bizler. Kâfi değil mi?

Rüsuhi Bey gülümsedi. Hiç sesini çıkarmayınca Talât Paşa ona Enver Paşa ile olan mülâkatını [*görüşmesini*] kısaca anlattı ve nihayetinde dedi ki:

– İki baldırı çıplak Arap, iki âciz Hintli ve beş azılı İttihatçı Asya'yı fethetmeye gidiyoruz. Hazır ol Rüsuhi Bey!

– Beş azılı İttihatçı kimler?

– Biri ben, ikincisi Enver, üçüncüsü Cemal, dördüncüsü Nâzım ve beşincisi Baha Şakir³⁴. Seni azılılardan saymıyorum, merak etme!

Talât Paşa Doktor Rüsuhi Bey ile şakalaşmaktan hoşlandığı için onunla arada sırada böyle konuşurdu. Yoksa Enver Paşa tarafından yapılan İslâm İttihadı Cemiyeti teklifini oldukça ciddiyetle telakki etmişti. Maksat evvela bir teşekkül hâlinde meydana çıkmaktı. On-
dan sonraki rol zaten Moskova'da oynanacaktı. Boş durmaktan ise bir iş görüyormuş gibi görünmek de hayırlı değil miydi?

Bu esnada kapı çalındı. Abdülaziz Çaviş, Emir Şekip Aslan, iki Hintli ve bir Çinli Müslüman mülteci geldiler. Talât Paşa onları bermutat salonda kabul etti. Evvela dereden tepeden konuşuldu. Nihayet Talât Paşa bahsi İslâm Cemiyetleri ittiheadına intikal ettirdi [*geçirdi*] ve ilk önce Abdülaziz Çaviş'e hitapla:

– Böyle bir cemiyetin vücuda getirilmesi hakkındaki fikrinizi söyler misiniz?

diye sordu. Daima güler yüzlü görünen Mısırlı şeyh bu suali işitince yüzünü biraz ekşitti. Öyle ya, Berlin'de rahat rahat oturup dururken ve İngiltere'ye düşman olduğu için çocuklarını Almanyada tahsil ettiren bir Mısırlı zümreye mensup talebenin tahsiline nezaret ederek ve onların İngiliz aleyhtarlığı fikirlerini takviye etmeye çalışarak kolayca vicdanını tatmin etmek varken şimdi İslâm cemiyetleri ittiheadı meselesiyle uğraşılır mıydı? Bununla beraber, tuttuğu meslek ve

34 Bahaeddin Şakir (1874-1922): Doktor Nâzım Bey ve Doktor Rüsuhi Bey gibi İttihat ve Terakki'nin ünlü doktorlar grubundandı. 1894'te Askerî Tıbbiye'yi bitirdikten sonra Fransa'da adli tıp alanında uzmanlık eğitimi aldı. İkinci Meşrutiyet'in ilanından sonra millervekiliği ya da bakanlık yapmamakla birlikte Teşkilat-ı Mahsusa'nın siyasi bölüm şefi olduğu Birinci Dünya Savaşı yıllarındaki çalışmaları -özellikle de Tehcir Kanunu'nun uygulanmasına yönelik olanlar- kendisini İttihatçıların Türkçü-Turancı kanadından bir eylem adamı olarak öne çıkardı. Ermeniler tarafından Berlin'de öldürüldü. Geniş bilgi için bkz. Alaattin Uca, *İttihad ve Terakki Liderlerinden Bahaeddin Şakir Bey*, 2 Cilt, Kömen Yayınları, Konya, 2015.

maişetini [*geçimini*] temin eden sahte milliyetperverlik, kendisine az çok mevki kazandıran uydurma islâmcılık, Talât Paşa tarafından ortaya atılan fikri lâıyk olduğu derecede alkışlamasını icap ettiriyordu. Onun için dedi ki:

– Enver Paşa tarafından Moskova’daki zihniyete uygun görülen ve zatîlileri tarafından tasvip olunan böyle bir teşekküle ben kendi hesabıma büyük bir hevesle iştirake hazırım ve bu teşekkül için bütün mevcudiyetimle [*varlığım*la] çalışırım. İsterseniz İslâm Cemiyetleri İttihadı için hazırlanacak nizamnâmeyi hep bir arada müzakere eder ve yazarız.

Şeyh Abdülaziz Çaviş’in bu cevabı üzerine Talât Paşa Emir Şekip Aslan’a, iki Hintli ve Çinli Müslümana dönerek:

– Arkadaşımız Abdülaziz Çaviş’in sözlerine siz de iştirak ediyor [*katılıyor*] musunuz?

diye sordu. Onlar da hep bir ağızdan:

– Pek muvafıktır, paşa hazretleri!

dediler.

– O hâlde nizamnâmenin yazılmasına başlayabiliriz. Fakat ben hep bir arada müzakere edilerek yapılmasına taraftar değilim. Şayet kabul ederseniz, ben arkadaşlarımla bir nizamnâme hazırlarım, sonra bir toplantı yaparak hazırlanan bu nizamnâmeyi madde madde tetkik eder [*inceler*], tashih olunacak [*düzeltilecek*] yerlerini değiştirir, ilave edilecek yerlerine ilaveler yaparız, olmaz mı?

Söylenen bu söz ve sonunda sorulan sual Talât Paşa’nın ağzından o tarzda ve öyle bir kat’iyetle çıkmıştı ki muhataplar için “peki” demekten başka söylenecek bir şey kalmamıştı. Onun için beş kişi bir müddet birbirlerinin yüzüne baktıktan sonra Emir Şekip Aslan her zamanki gibi çenesini sağa ve sola oynatarak çatlak sesiyle:

– Hakkınız var Paşa hazretleri! Nizamnâmenin bir elden çıkması işi çok kolaylaştırır

cevabını verdi. Diğerleri sustular. Abdülaziz Çaviş'le Emir Şekip Aslan hariç olmak üzere diğer iki Hintli islâm ihtilâlcisi ve Çinli mühtedi [*dönme*] hareketlerinde ve fikirlerinde çok samimiydiler. Çünkü memleketlerinin emperyalist devletlerin boyunduruğundan kurtarılmasına azmetmiş olan zümrelere mensup bulunuyorlardı. Kendilerine bu hususta yardım için kim el uzatırsa o ele büyük bir hâhişle [*arzıyla*] sarılıyorlardı.

O gün Talât Paşa'nın evinde cereyan eden müzakere esnasında meydana çıkan "İslâm İhtilâl Cemiyetleri İttihadı" fikri onların nazarında umulmadık bir nimetti. Zavallılar hatırlarına getirmiyorlardı ki kurulması tasavvur edilen o teşekkül pek çürük temellere dayanıyordu ve mahdud [*basit*] kimseler tarafından takip olunan gayelere hizmet etmekten başka bir şeye yaramayacaktı.

Hakikaten, Enver Paşa ancak Moskova'daki teşebbüslerini [*girişimlerini*] ilerletmek gayesiyle İttihat ve Terakki mensupları haricinde bazı islâm gruplarına mensup kimseleri işin içine aldırıyordu, yani onları âlet olarak kullanıyordu. Talât Paşa da bermutat Enver Paşa'yı kukla gibi oynattığını zannederek, onun bu arzusunu yerine getirmeye çalışıyordu. "Etrafı oyalamak" siyaseti, "vakit kazanmak" kaygısı bu hareket tarzının birer mühim âmillerindendi [*etmenlerindendi*]. Bir taraftan Enver Paşa'nın arzusunu yerine getiriyor gibi görünmek ve Arap ve Hint âlemine mensup şahsiyetlerle müzakerelere girişmek ve diğer taraftan Doktor Rüsuhi Bey ile konuşurken ciddiyetten ayrılarak işi alaya vurmak Talât Paşa tarafından tercihan kullanılan bir siyasetin icabatındandı [*gereklerindendi*]: Enver Paşa memnun ediliyordu; kendisinden halâs [*kurtuluş*] ümidi bekleyen bir kaç Arap ve Hintli işle alâkadar edilerek güya memnun ediliyordu; teşebbüs olunan işte bir muvaffakiyet elde edilirse bu muvaffakiyetten kendisine büyük bir hisse çıkaracak gibi hareket ediyordu; teşebbüs akamete [*başarısızlığa*] uğrarsa zaten daha başlangıcında onu gülünç bularak hatta Doktor Rüsuhi Bey'e bu husustaki fikirlerini söylememiş miydi?

Talât Paşa ile o günkü misafirler arasında İslâm Cemiyetleri İttihadı hakkında mutabakat [*anlaşma*] hâsıl olduktan bir iki hafta

sonra cemiyetin nizamnâmesi yazılmış ve basılmıştı, belki de Moskova'ya gönderilmişti³⁵. Şeyh Abdülaziz Çaviş, Emir Şekip Aslan ve Hintliler hâlâ nizamnâmenin müzakeresi için davet edilmelerini bekliyorlardı. Nihayet onlar da nizamnâmenin birer nüshasını [*kopyasını*] aldılar. O zaman da kendilerinin fikirlerine müracaat edilmemiş olmasına kızdılar. Aralarında ilk isyan eden şeyh Abdülaziz Çaviş'ti. Bir gün sokakta Talât Paşa'nın arkadaşlarından birisine rast geldiği zaman yana yakıla ona:

– Efendim, biz cemiyetin teşkili için ilk müzakereye davet olunuruz da, nizamnâmenin tanzimi [*düzenlenmesi*] için nasıl olur da bizim fikir ve mütalaamız [*görüşümüz*] alınmaz? İttihat ve Terakki erkânının en büyük kabahatlerinden biri bu gibi işleri kendi aralarında halletmek ve hiçbir kimsenin fikrinden istifade eylememekti [*yararlanmamaktı*]. Bu hareket tarzının ne kadar hatalı olduğunu hâlâ anlamadılar mı? Vaktiyle İstanbul'da geçen bu gibi muamelelerin artık burada yeri yoktur!

İster yeri olsun, ister olmasın, nizamnâme basılmış ve Moskova'ya gönderilmişti ya! Bu kâfiydi.

Ermeni İhtilâl Komitesi'nde Bir İçtima

- Tekrar soruyorum, sana tevdi etmek [*vermek*] istediğimiz vazifeyi kabul ediyorsun, değil mi?
- Evet, kabul ediyorum.
- Bu vazifenin pek tehlikeli olduğunu ve yüzde doksan ölmek muhtemel bulunduğunu müdrik misin [*anlıyor musun*]?

35 Cemiyetin Berlin'de 1919 senesinde kurulduğu tahmin edilmektedir. Başkanı Enver Paşa'ydı. Merkez-i Umumi üyeleri de Talât Paşa, Enver Paşa, Doktor Nâzım Bey, Doktor Rüsuhi Bey, Doktor Bahaeddin Şakir Bey, Doktor Fuat (Sabit) Bey, Azmi Bey, Cemal Azmi Bey, Şekip Arslan Bey idi. Kuruluş amacı, İslâm ülkelerinde ihtilâl eylemleri çıkarak Ankara'nın yükünü hafifletmek, İngilizler ile Fransızların cephelerini genişletmek olarak düşünülmüştü. Cemiyetin çalışma alanı Fas, Tunus, Cezayir, Trablusgarp olarak görülmektedir. Tarık Zafer Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Partiler*, Cilt 3, Hürriyet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1989, s. 583.

- Evet, tamamiyle müdrikim.
- Bunu bildiğin hâlde...
- Evet, bildiğim hâlde o vazifeyi gene üzerime alıyorum.

Bu mükâleme [*konuşma*] Cenevre'de Ermeni İhtilâl Komitesi'nin iç-tima ettiği [*toplandığı*] gizli bir odada komite reisi ile Salamon Tayliryan³⁶ arasında cereyan ediyordu. Tayliryan, Osmanlı Devleti'nin son sadrazamı ve İttihat ve Terakki Fırkası'nın reisi olup Umumî Harb'in mağlubiyetle neticelenmesi üzerine İstanbul'dan ayrılarak Almanya'ya iltica eden [*sığınan*] ve Berlin'de oturan Talât Paşa'yı öldürmeye memur edilmişti. Talât Paşa, Ermeni tehcirinin başlıca müsebbibi [*sorumlusu*] olmakla itham ve Ermeni İhtilâl Komitesi tarafından hafiyen [*gizlice*] idama mahkûm edilmişti. Bu idam hükmünü komite fedailerinden Tayliryan isminde bir Ermeni yerine getirecekti³⁷.

Komitenin reisi iri yapılı, siyah saçlı, kara gözlü, kara kaşlı, çok esmer, kırk beş yaşlarında kadar bir Ermeni'ydi. Onun Ermeni olduğunu derhal anlamak için gaga burnuna bakmak kâfiydi. Henüz yirmi üç, yirmi dört yaşlarında gibi görünen fedai Tayliryan ise cılız, uçuk benizli, ufak yapılı bir gençti. Yüzündeki çizgiler kendisinin azim ve irade sahibi olduğuna delâlet [*işaret*] ediyordu.

İhtilâl komitesi reisi ile aralarındaki mükâleme esnasında reis asabiyetle yeleğinin düğmeleriyle oynarken fedai Tayliryan sorulan suallere sükûnetle cevap veriyordu. Bakışı ne heyecan, ne korku, ne de endişe ve tereddüt ifade ediyordu.

36 Soghomon Tehlirian (1897-1960).

37 Talât Paşa da içinde olmak üzere Ermeni tehcirinde sorumluluğu bulunan hükümet üyeleri ile İttihat ve Terakki'nin lider kadrosunda bulunan yöneticilerin öldürülmesini öngören karar, Birinci Dünya Savaşı'nın sona ermesinin ardından Ermeni ihtilâlcilerinin Erivan'da düzenlediği 1919 tarihli bir kongrede alınmış, bir yıl sonraki başka bir toplantıda söz konusu kararın uygulanması için başlatılacak operasyona Nemesis adı verilmişti. Eric Bogosian, *Nemesis Operasyonu*, çev. Önder Seçkin, Kalkedon Yayınları, İstanbul, 2016. s. 165-166. Operasyonun etkin suikastçilerinden birisi de Arşavir Şıracıyan idi. Anıları için bkz. Arşavir Şıracıyan, *Bir Ermeni Teröristin İtirafı*, çev. Kadri Mustafa Orağlı, Kastaş Yayınları, İstanbul, 1997.

İhtilâl komitesi reisi fedai Ermeni'ye son talimatını verirken, üzerine aldığı vazifenin ehemmiyetini ve tehlikelerini ona bir kere daha hatırlattıktan ve Tayliryan'ın kararında sabit olduğunu iyice anladıktan sonra dedi ki:

– İsviçre'den Almanya'ya geçerken yanında hiçbir silah bulunmayacak, çünkü sen makine tahsil etmek maksadıyla Almanya'ya gidiyorsun. Silahını orada tedarik edeceksin. Berlin'de sana yardım edecek arkadaşlarımızın isimlerini ve adreslerini iyice ezberledin mi? Malum ya, onları her ihtimale karşı defterine kaydetmeyeceksin, hafızana nakşedeceksin [*kazıyacaksın*].

Tayliryan hiç düşünmeden cevap verdi:

– Biliyorum, şef. Berlin'de Friedrichstrasse'de bir çikolataçı dükânının sahibi Vahan Zaharyan ve Augsburg Sokağı'nda (51) numarada bir pansiyonda oturan Krikor Kalusdiyan isminde iki arkadaş bana yardım edecekler.

– Mühim bir noktayı sana tekrar hatırlatmak istiyorum: Talât Paşa hakkında verdiğimiz idam kararını revolverle³⁸ infaz edeceksin. Çünkü bu vasıta en kolay ve en emin bir vasıtaadır. Şayet revolverle öldüremezsen o zaman ne yapacaksın?

– Atacağım kurşunun boşa gideceğini hiç zannetmiyorum, şef. İki seneden beri mütemadiyen atış talimleri yaptıktan ve öldürmek için tatbik edeceğim usulü yüzlerce defa tekrar ettikten sonra işimi bir kurşunla bitireceğime eminim. Bununla beraber, beklenmedik bir vaziyet hâsıl olur, beraberinde giden adamlardan dolayı revolverle öldürmek mümkün olamazsa, o zaman, yeniden talimat almak üzere buraya döneceğim. Fakat ben revolverimi işletemeyecek olursam kendi kendime başka vasıtalara müracaat etmeye de hazırım.

İhtilâl komitesi reisi Tayliryan'ın bu son sözlerine kızdı. Ona:

– Nasıl? Ne dedin? Başka vasıtalara mı müracaat edeceksin?

38 Altıpatlar da denen bu silah diğer tabancalardan farklı olarak uzun namluludur ve mermiler kabzada değil namlunun ortasında bulunur.

diye sordu. Tayliryan içerisinde kaynayan sonsuz kinin doğurduğu büyük bir taassupla [*bağnazlıkla*] cevap verdi:

– Evet, revolverim işe yaramazsa o zaman mesela oturduğu evi bomba ile berhava ederim [*havaya uçururum*].

İhtilâl komitesi reisi hemen:

– Hayır, diye haykırdı. Bunu yapmayacaksın. Kendi kendine hiçbir teşebbüste bulunmayacaksın. Talimatımıza harfiyen [*ek-siksiz*] riayet edeceksin. Bizim maksadımız bir dedektif romanı için mevzu yaratmak değil, Ermeni milletinin intikamını almaktır. İntikam, intikam hududu [*sınırı*] haricine çıkarılmamalıdır, Talât Paşa'nın şahsına münhasır kalmalıdır. Sana verdiğimiz talimat dâhilinde hareket etmek mümkün olamazsa o zaman yeniden talimat alacaksın, anladın mı?

– Anladım, şef.

– Talimat haricine çıkan arkadaşların hangi akıbete duçar olacakları [*uğrayacakları*] nizamnâmemizde açıktan açığa yazılıdır. Bunu sen pekâlâ bilirsin, değil mi?

– Bilirim, şef. Hissiyatıma kapılarak söylediğim sözlerden dola-yı kusuruma bakma!

– Bir fedai, hissiyatına kapılmamalıdır. Fedailikle hissiyat birbirinin düşmanıdır. Fedailik körü körüne itaat demektir. İsminden de anlaşılacağı gibi, her şeyi bir maksat uğruna feda etmek demektir.

Tayliryan dedi ki:

– Zannedersem bu ihtarları bana tekrarlamaya artık hacet [*gere-
rek*] yoktur. Talât Paşa'nın idam kararını infaz etmek için şimdi-ye kadar dört plan kurdunuz. Sonra, dördünden de vazgeçtiniz. Çünkü onların tatbik kabiliyetini zayıf buldunuz. O planların zayıf olması hep kurtulma çarelerine de aynı zamanda başvurmak istenilmesinden ileri geliyordu. Fedailerinizin hayatını korumak arzusu, hükmün infazını bugüne kadar geciktirdi. Son zamanlarda ben ileriye atıldım. Dedim ki: Bu iş birkaç kişiyle

müştereken [*ortaklaşa*] yapılamaz. Plansız, yardımsız tek bir adamla, firar çarelerini evvelinden araştırmayan, her şeyi göze aldırın azimkâr bir fedai tarafından yapılır. Bunu söyledikten sonra o vazifeyi bana havale ettiniz. Ben de hiç tereddüt etmeden kabul ettim. Berlin'deki iki arkadaşın yardımını da istemeyecektim. Fakat Berlin muhitini [*çevresini*] tanımadığımdan oraya alışınca kadar onların yardımlarına razı oldum. Her şeyi bir maksat uğruna feda etmeği kabul ettikten sonra neden bunu tekrar bana ihtar ediyorsunuz?

İhtilâl komitesi reisi cebinden tabakasını çıkarıp bir sigara yaktı. Sigaranın dumanlarını tavana doğru savurarak bir müddet düşündü. Ondan sonra muhatabına dedi ki:

- Yaptığım ihtarların sebebi senin zannettiğinden büsbütün başka sebeplerden ileri geliyor. Üzerine aldığın büyük vazifeyi, her türlü tehlikeyi göze aldırarak başaracağından eminiz. Sendeden istediğimiz şey verdiğimiz talimat haricine çıkmamandır. Bunun sebeplerini ileride, şayet kelleni kurtararak geri dönmeye muvaffak olursan, sen de anlarsın. Şimdilik sana yalnız şunu söyleyebilirim: Talât Paşa'nın katli hadisesi Ermeniliğe karşı yeni gaileler [*sıkıntılar*] çıkarmamalıdır, mesela Almanya'da oturan Ermeniler aleyhine bir cereyan hâsıl etmemelidir. Bunu da katli şimdilik Talât Paşa'ya inhisar ettirmekle [*sınırlamakla*] temin edebiliriz. Hâlbuki bomba kullanmaya filan kalkışırsan bunu yapamayız. Onun için sana talimatımız haricinde bir iş görmemeyi ihtar etmek lüzumunu duydum. Anladın mı şimdi?
- Anladım, şef. Şimdi iyice anladım. Dediğin gibi yapacağım.

Ermeni İhtilâl Komitesi Cenevre'de toplu bir hâlde bulunuyordu. Amerika'dan ve Mısır'dan gelen murahhasların iştirakiyle fevkalâde [*delegelerin katılımıyla olağanüstü*] bir içtima akdedilmiş ve bu içtimada Talât Paşa'nın katli hakkında son karar verilmişti.

Komitenin toplandığı gizli daire Cenevre'nin iş mahallesindeki hanlardan birisinin üçüncü katında idi. Han kapısının sağında ve solunda o handa çalışan ticarethanelerin ve yazıhanelerin levhaları

görülyordu. Toptan kürk satan bir ticarethanenin, bir dışçı muayenehanesinin ve “Masis” adlı bir sigorta şirketinin isimleri bu levhalar üzerinde okunuyordu. Hanın medhali [*girişi*] pis ve merdivenleri tozlu idi. Merdivenlerden çıkarken her katta “Masis” sigorta şirketinin üçüncü katta olduğuna işaret eden küçük bir levha göze çarpıyordu.

İşte Ermeni İhtilâl Komitesi bu sigorta şirketinin tuttuğu dairede toplanıyordu. Hakikatte böyle bir şirket yoktu. Komite, mevcudiyetini harice karşı gizlemek için öyle uydurma bir şirket kurmuştu. Şirkete gelip gidenler güya mesalih erbabı [*iş takibi yapanlar*] ve sigorta ajanlarıydı [*temsilcileri*yd]. Şirketin Ermeniliğe delâlet eden bir şeyi varsa oda ismiydi. Mâlûm olduğu veçhile [*üzere*] Ermeniler, tahayyül [*hayal*] ettikleri Ermeni yurdunun en yüksek dağı olan Ararat’a “Masis” ismini verirler.

İhtilâl Komitesi’nin reisiyle Tayliryan, aralarında geçen muhavere esnasında odada yalnızdılar. Çünkü komite kararını verdikten sonra dağılmıştı. Şimdi Ermeni fedaisi katle ait teferruatı [*ayrıntıları*] doğrudan doğruya komite reisiyle müzakere ediyordu. Bu teferruat Tayliryan’a pasaport tedariki, her ihtimale karşı kendisine bol para verilmesi ve saire gibi hususattan [*konulardan*] ibaretti. Bu işler bittikten sonra Tayliryan hemen Cenevre’den Berlin’e hareket edecekti.

*

1920 senesi Kânunuevvel’inin [*Aralık*] soğuk bir gecesinde Berlin’in Anhalt şimendifer [*demiryolu*] istasyonunda paltosuna bürülü bir adam peron üzerinde bir aşağı bir yukarı dolaşıyordu. İstasyon yarı karanlık denilecek kadar aydınlatılmıştı. Almanya’nın ihtilâl devri henüz nihayetlenmediğinden birkaç günden beri elektrik ve havagazı fabrikalarının ameleleri [*işçileri*] gene grev ilan etmişlerdi. Dört milyon nüfuslu şehir muazzam bir zindanı andırıyordu. Henüz saat on olduğu hâlde sokaklar تنها idi. Tramvaylar da işlemediğinden Berlinliler erkenden evlerine çekiliyorlar ve geceleri sokağa çıkamıyorlardı³⁹.

39 Birinci Dünya Savaşı’ndan yenik çıkan Almanya’da Kasım Devrimi olarak da bilinen 1918-1919 Devrimi ile monarşi yıkılmış, iktidarın sosyal demokratlara

Esen şimal [*kuzey*] rüzgârının tesiri altında titreyen adam İsviçre'den gelen trenden çıkacak olan bir yolcuyu bekliyordu. Soğuktan üşümek için hızlı adımlarla bir aşağı, bir yukarı yürürken iki gün evvel Cenevre'deki komite merkezinden aldığı mahrem [*gizli*] mektubun münderecatını [*içindekileri*] bir kere daha zihninden geçiriyordu. Mektupta deniliyordu ki:

“...günü saat onu çeyrek geçe Anhalt istasyonunda hazır bulununuz. Paltonuzun yakasını kaldırınız, başınıza bir kurşunî kasket geçiriniz, gözünüze vapur dumanı rengine gözlük takınız, elinizde yarı açık bir beyaz mendil tutunuz. Siz bu vaziyette istasyonda beklerken trenden çıkacak yolculardan birisi yanınıza yaklaşıp yavaşça:

- ‘Masis’ diyecek. Siz de ona:
- ‘Otomobil hazır duruyor!’ cevabını vereceksiniz. Beraber otomobile bineceksiniz. Ondan sonrasını trenden çıkan adam size şifahen [*sözlü olarak*] anlatacaktır.”

Adam bunları düşünmekte iken Bal'den⁴⁰ gelen sürat katarı [*hızlı tren*] Anhalt istasyonundan içeriye girdi. Koskocaman lokomotif, yürümekten yorulan şişman bir adam gibi oflayarak, pufalayarak gelip peronun müntehasında [*sonunda*] durdu.

Yabancı adam derhal paltosunun yakasını kaldırdı, cebinden çıkardığı bir beyaz mendili yarı açık bir şekilde elinde tutarak beklemeye başladı. Yolcular, Alman payitahtını zindan gibi karanlık bir hâlde görmekten mütevellit [*ileri gelen*] bir hayal inkisarının [*kırılganlığının*] tesiri altında hiç ses çıkarmadan trenden inip dağılmaya

geçtiği sonraki süreçte cumhuriyetin ilanıyla beraber ülkenin hemen her köşesinde Sovyet modeline göre örgütlenmiş İşçi ve Asker Konseyleri oluşturulmuştu. Farklı bir okuma için bu dönemin siyasal ve kültürel atmosferini edebî bir dille yansıtan şu eserlere bakılabilir: Joseph Roth, *Örümcek Ağı*, çev. Ersel Kayaoğlu, Kırmızı Kedi Yayınevi, İstanbul, 2010; Alfred Döblin, *Berlin-Aleksander Meydanı*, çev. Ahmet Arpad, 3. Basım, Everest Yayınları, İstanbul, 2013; Hans Fallada, *Kurtlar Sofrasında*, çev. Ahmet Arpad, Everest Yayınları, İstanbul, 2015.

40 Fransızca telaffuzu ile yazılmış bu yer İsviçre'nin Basel kentidir.

başladılar. Bu aralık genç bir yolcu siyah gözlüklü adama yaklaşarak “Masis” kelimesini fısıldadı. Siyah gözlüklü adam da:

– Otomobil hazır duruyor

cevabını verdi. İkisi de birbirlerine ellerini uzatarak selamlaştılar. Yolcunun çantasını bir hamala verdikten sonra otomobillerin durduğu tarafa doğru yürüdüler. Bekleyen adamın tren gelmeden evvel peylediği [*ayarladığı*] otomobile binerek istasyondan uzaklaştılar⁴¹.

Otomobil Leipzig meydanını geçtikten sonra Tiergarten Sokağı'na saptı, Lützow Meydanı'ndan, Nettelbek Sokağı'ndan, Tauentzien Sokağı'ndan geçerek nihayet Augsburg Sokağı'na girdi ve (15) numaralı evin biraz ilerisinde durdu. Sokaklar çok karanlık olduğu için şoför evin numarasını bulamadı. 51 olduğunu tahmin ettiği bir ev numarasının önünde durmak mecburiyetinde kaldı.

Otomobilin içindeki yolcular o dakikaya kadar birbirleriyle hiç konuşmamışlardı. Otomobil durduğu zaman İsviçre'den gelen arkadaşını bekleyen kurşunî kasketli adam yanındakine Ermenice:

– “İşte geldik! Sizi pansiyon sahibesine kim diye takdim edeyim?”

diye sordu. Diğeri:

– “Tahsil için gelen Ermeni talebeden Salamon Tayliryan dersiniz!”

cevabını verdi ve:

– “Siz Krikor Kalusdiyansınız, değil mi?”

diye sordu.

– Evet, bildiğiniz gibi.

Krikor bunu söylerken taksinin hafif ziyasından [*ışığından*] istifade ederek şoförün parasını verdi. Otomobil gitti. İki arkadaş Krikov'un [*Krikor'un*] cep lambası sayesinde 51 numarayı buluncaya kadar üç dört ev geri gittikten sonra apartmanın kapısını çaldılar. Kendi kendi-

41 Suikastçi 3 Aralık 1920 günü Berlin'e geldi. Eric Bogosian, *Nemesis Operasyonu*, çev. Önder Seçkin, Kalkedon Yayınları, İstanbul, 2016. s. 180.

ne açılan kapıdan içeriye girdiler, üçüncü kata çıktılar. Orada Krikov birdenbire aklına bir şey gelmiş gibi durdu ve arkadaşına:

– Berlin’e hangi maksatla gönderildiğinizi bilmiyorum dedi. Fakat maksadım gizli tutulması lâzım geleceğine şüphe yoktur. Hâlbuki bu pansiyonda iki Türk talebe oturuyor. Onlar sizi göreceklerdir. İleride bundan bir zarar çıkar mı çıkmaz mı, evvela bu mesele hakkındaki fikrinizi söyleyiniz de ondan sonra içeriye girelim.

Tayliryan birkaç saniye düşündükten sonra arkadaşına şu cevabı verdi:

– Pansiyona girmemek daha iyi olacak. Şimdilik yakında bir otel varsa oraya yerleşelim de yarın başka bir yer ararız.
– O hâlde hayvanat bahçesi istasyonu yakınında Tiergarten Oteli var. Oraya gidelim.

Bunun üzerine iki arkadaş yol çantasını alarak merdivenleri yavaş yavaş indiler. Yoabinstal Sokağı’ndan yürüyerek istasyona geldiler. Oradan sağa saptılar. Kırk elli adım gittikten sonra Tiergarten Oteli’nin önünde durdular. Otelde bir hüsnü talih [*güzel şans*] eseri olarak boş oda vardı. Tayliryan’ın ismini yolcu defterine kaydettikten sonra gösterilen odaya çıktılar. Tayliryan hiç Almanca bilmediği için tercümanlık vazifesini Krikov yapıyordu. İki arkadaş odada yalnız kalınca ortada duran masanın etrafındaki sandalyelerde konuşmaya başladılar. Evvela Krikov sözü açarak:

– Bana söyleyecek bir şeyiniz var mı?

diye sordu. Tayliryan dedi ki:

– Konuşulacak pek mühim meseleler var. Fakat bu akşam derhal bahse girişmek istemiyorum. Mensup olduğumuz komite bize, daha doğrusu sizin yardımınıza müracaat etmek kaydıyla bana büyük bir vazife verdi. İşin içinde bir siz varsınız, bir de Vahan Sabaryan. Yarın akşam Vahan da hazır olduğu hâlde bir toplantı yapar ve göreceğimiz işleri aramızda müzakere ederiz, olmaz mı?

– Hay hay, öyle olsun. Ben yarın onu bulur, nerede toplanacağımızı öğleye kadar gelip size bildiririm. Şimdilik geceniz hayrolsun, ben artık gideyim.

Krikov bunu söylerken ayağa kalktı ve Tayliryan'la vedalaşarak otelden çıkıp pansiyonuna gitti. Tayliryan da soyunup yıkandı, yatağına yattı. Fakat yorgun olmasına rağmen sinirden saatlerce gözüne uyku girmede. Öldürmeye memur edildiği yüksek şahsiyetin yaşadığı şehre vardığını ve asıl takibatın [*kovuşturmanın*] bundan sonra başlayacağını ve nihayet idama mahkûm edilen adamın öldürülmesi ile neticeleneceğini düşündükçe uykusu kaçıyordu. Müstakbel katil, yüzlerce defa tecrübe ettiği öldürme tarzını tekrar tekrar aklından geçiriyor, Talât Paşa'yı hakikaten vuruyor gibi oluyor, heyecanından terler döküyor, soğukkanlılıkla cebinden çıkardığı revolverini ateşlediğini zannederken yorganını üzerinden atarak yatağında doğruluyor ve bir müddet buhran [*bunalım*] içinde karanlıkta etrafına bakındıktan sonra tekrar başını yastığa koyarak uyumaya çalışıyordu. Arada sırada:

– Bu sıkıntı Berlin'de yaşadığım ilk gecenin sıkıntısıdır. Yavaş yavaş geçecektir. Bir iki gün sonra tekrar âsâbıma [*sinirime*] hâkim olacağım

diye kendisini teselli etmeye çalışıyordu.

Berlin şehri uykuya dalmıştı. Sokakların derin sükûneti arada sırada hızla gelip geçen bir otomobilin gürültüsüyle ihlâl ediliyordu. Saatlerden beri yağan yağmur dinmişti.

Buna mukabil [*karşılık*] şehri kesif [*yoğun*] bir sis kaplamıştı. Gökteki yıldızları örten bu sis, caniyane fikirlerinden dolayı yatağında buhranlar geçiren Tayliryan'ı ve ertesi günün neler doğuracağını sabırsızlıkla beklediğinden dolayı merakından uyuyamayan Krikov'u içine aldığı kadar dev adımlarıyla kendisine yaklaşmakta olan ölüm tehlikesinden bihaber [*habersiz*] olan esbak [*eski*] Talât Paşa'yı da kaplıyordu.

Tiergarten Oteli Hardenberg Sokağı'nın sonunda idi. Talât Paşa'nın oturduğu daire ise sokağın başlangıcında (4) numaralı apart-

manda idi. Hâlbuki ne Tayliryan canına kıymak için aramaya çıktığı şikârinin [*avının*] ne de Talât Paşa mukadder katilinin birbirlerine bu kadar yakında oturduklarından haberleri yoktu.

Ertesi günü öğleye doğru Tayliryan oteldeki odasının penceresinden sokağı seyrediyordu, daha doğrusu Krikor'un gelip kendisini almasını bekliyordu. Bir aralık uzaktan gelen bir adamı ona benzetti. Dudakları bir an için gerildi ve hemen aynı zamanda gene gevşedi. Sokaktan geçen adam Krikor değildi.

Dışarıda öğle vakti olduğu hâlde büyük bir faaliyet görülüyordu. Biraz ileride yüksek köprüler üzerinden geçen tren, hayvanat bahçesi istasyonunda durdukça trenden inen yolcular bir an içinde sokaklara dağılarak kayboluyorlardı.

Sokağın yeknesak [*tekdüze*] evleri boydan boya uzanıp gidiyordu. Dümdüz caddeye bir baştan öbür başına bakıldığı zaman elektrik lambalarının iki sıraya dizili demir direkleri insanda kafaları kesik ölü askerlerin hazır ol vaziyette dimdik yürümekte oldukları hissini uyandırıyorlardı.

Tayliryan bir müddet sokağa baktıktan sonra derinden derine içini çekerek odaya döndü. Sandalyeye oturarak düşünmeye başladı. Bu aralık o kadar kendinden geçti ki iki üç dakika sonra odanın kapısı vurulunca ürkererek yerinden fırladı. Gidip kapıyı açtı. Krikor içeriye girdi. İki cürüm şeriki [*suç ortağı*] selamlaştıktan sonra Krikor dedi ki:

– Biraz geç kaldım, kusura bakma. Vahan'ı yerinde bulamadığım için dükkânında kendisini beklemeye mecbur oldum. Senin geldiğini söyledim. Bu akşam Vahan'ın evinde buluşacağız. Misafirleri varmış ama zararı yok. Onlar gittikten sonra kendi aramızda konuşuruz.

Tayliryan arkadaşını dinledikten sonra:

– Peki, öyle yaparız, dedi. Yalnız beni bir an evvel bu otelden çıkarmanı rica ederim. Çünkü bu odada iç sıkıntısından az kalsın patlıyordum.

Bunun üzerine ikisi de otelden çıktılar. Civardaki lokantalar-
dan birinde öğle yemeğini yediler. Krikor akşam oluncaya kadar
Tayliryan'ı Berlin'de gezdirdi, son iki saati de sinemada geçirdikten
sonra akşam yemeğini yediler, müteakiben de Vahan'ın evine git-
tiler. Vahan'ın misafirleri iki Alman genciyle Maykova isminde bir
Rus dansözü idi. Muhavere hep Almanya'yı sarsan siyasî ve içtimai
[toplumsal] buhran etrafında dönüyordu⁴². Umumî Harp biteli iki
seneyi geçtiği hâlde koskoca Berlin şehrinde hâlâ yiyecek içecek fık-
danı [yokluğu] duyuluyordu. Alman gençlerinden birisi diyordu ki:

– Oturduğumuz eve belediye tarafından zorla bir kiracı yerleşti-
rildi. Malum ya, ev buhranı devam edip duruyor. Kiracının bir
karısı ve iki çocuğu var. Zavallı adam gıdasızlıktan o hâle gelmiş
ki kansızlıktan bütün dişleri döküldü. Dökülen dişlerinin altın-
dan bir damla kan bile akmadı. Bir gün kayın biraderi kendisini
ziyarete gelmişti. Esaretten geri döneliden beri o zavallı da kan
tükürüyormuş. Adam otuz yaşında olduğu hâlde yetmişlik bir
ihtiyar gibi görünüyor. Sonra, kiracımızın gebe karısı bu sabah
çocuklarına süt tedarik etmek için sütçü dükkânının önünde
saatlerce sıra beklerken arkasındaki kadın beline bir yumruk
indirmiş. Zavallının sancısı tutmuştu. Belki şimdiye kadar ço-
cuğunu düşürmüştür.

Odanın bir köşesine büzülerek oturmakta olan ikinci Alman genci
bu esnada söze atıldı:

– Herkes fakir değil ki! diye söylendi. Bir günde yüz binlerce
mark⁴³ kazanan insanlar da var. Bunlar Alman parasına inanma-
dıkları için ellerine geçen paraları kıymetli mallara tahvil etmek-
le [çevirmekle] meşgul. Ben öylelerini tanırım ki otomobiller,

42 Özlü bir anlatım için bkz. Colin Storer, *Weimar Cumhuriyetinin Kısa Tarihi*,
çev. Sedef Özge, İletişim Yayınları, İstanbul, 2015.

43 1948'den başlayarak Batı Almanya'da, Doğu ve Batı Almanya'nın birleştiği
1990 yılından itibaren de Doğu Almanya'da kullanılmaya başladı. Alman
Markı, Avrupa Birliği'nin ortak para birimine geçilmesine yönelik kararının
ardından 2002 yılında yerini Euro'ya bıraktı.

halılar, piyanolar satın alıyorlar. Paralarını tablolara, kristal eşya-ya, mücevherata yatırıyorlar. Elli çift potin⁴⁴, otuz takım elbise birden ısmarlıyorlar. Kilerleri şarap şişeleriyle, yiyecek konserve-leriyle dolu. Zannedersiniz ki herifler uzun bir muhasaraya [ku-şatmaya] hazırlanıyorlar!⁴⁵

Vaktiyle asilzâde bir Rus kadını iken Bolşeviklerden kaçarak Alman-ya'ya iltica eden Maykova Alman gencinin bu son sözlerine biraz kızar gibi oldu. Çünkü o da böyle bir harp zenginine metreslik yapıyordu. Maykova otuz yaşlarında, sarı saçlı, mavi gözlü güzel bir kadındı. Hayatının başlıca hususiyeti [özelliği] ise kendisine bakan ve bol bol para veren adama ihanet etmektir. O akşam Vahan'ın evinde bulunmasının sebebi de oradaki gençlerle arasındaki hissî bir münasebetti.

Tayliryan Almanca bilmediği için konuşulan şeyler kendisine arada sırada Krikor tarafından tercüme ediliyordu. Bir aralık söz Umumî Harb'e intikal etti. Adam öldürmekten bahsolundu. Maykova ellerinden birisini kaldırdı, her bakanı mutlaka öpmeye cezbe-decek kadar güzel olan o ipek eli gözlerinin önünde çevirerek ve tatlı tatlı tebessüm ederek:

– Rusya'dan kaçarken bu elimle tam beş Bolşevik öldürdüm!

dedi. Odanın bir köşesinde büzülerek oturmakta olan ikinci Alman genci:

– Adam mı öldürdünüz? Bu sizde hiçbir tesir bırakmadı mı? Ne müthiş şey!

diye mırıldandı. Maykova cevap verdi:

44 Bir tür ayakkabı.

45 Yirmi yılı aşkın süre Türkiye'de çalışmış olan bir Alman hukuk profesörü o dönemde kendisinin de şahit olduğu ekonomik darboğaz hakkında şunları yazmıştır: “1919 yılı ile 1923 güzü arasında para değerindeki düşüş öyle boyutlara ulaşmıştı ki, o güne kadar tarihte görülmüş olan devlet iflası örneklerinin tümünü gölgede bırakmış, sadece emeklilerle tasarruf sahiplerini değil, özellikle ticaret, zenaat ve tarım orta sınıfını mahvetmişti.” Ernst Eduard Hirsch, *Anılarım*, çev. Fatma Suphi, 9. Basım, Ankara, 2005, s. 99.

– Böyle şeylerden bahsolunmaz, meskût [*söylenmeden*] geçilir! Son seneler zarfında adam öldürmeyen adam kalmadı ki! Aşk işlerinde olduğu gibi öldürmek işlerini de artık hiç ağza almamak gerektir.

Bu aralık Tayliryan söze atılarak Krikor'a döndü ve dedi ki:

– Ben öyle zannediyorum ki ateşli bir mücadele esnasında, ister karşı karşıya harbetmek, ister nefsin müdafaası için olsun, adam öldürmek bazı aşk sahnelerinin bıraktığı zevke benzer hisler uyandırırsa gerektir. Fakat birisi bir insanı kasten, taammüden [*tasarlayarak*], soğukkanlılıkla düşünüp taşındıktan sonra öldürürse veyahut vazife dolayısıyla kan akıtırsa bana bu fiil onda hiçbir tesir bırakmaz gibi geliyor. Ben ekseriya cellâtları düşünüyorum, onlar da öldürüyorlar fakat yaptıkları bir hükmü infaz etmekten ibaret değil midir?

Tayliryan'ın bu sözleri Maykova'nın dikkat nazarını celbetti [*dikkatini çekti*]. İlk defa olarak onu gözleriyle derinden derine süzdü. Sonra müstehziyane [*alaycı*] bir tavır takınarak dedi ki:

– Bakınız şu gence, neler de düşünüyor! Tabii bu düşünceleriniz ağzınızdan çıkan sözlere inhisar eder [*sınırlıdır*]. İcraata gelince bir kuzu gibisiniz, değil mi?

Güzel Maykova'nın dedikleri Tayliryan'a tercüme edildiği vakit o “icraata gelince kuzu gibisiniz” sözlerine fena hâlde kızdı. Fakat, vaziyet icabı, hiç sesini çıkarmadı. Hiddetinden yumruklarını sıkarak kendi kendine:

– Bir kuzu mu yoksa bir canavar mıyım, elbette bir gün anlarsınız!

dedi. Biraz sonra misafirler gittiler. Tayliryan, cürüm şerikleri [*suç ortakları*] Vahan ve Krikor ile yalnız kalınca onlara dedi ki:

– Komitemiz tarafından iki hafta evvel size gönderilen gizli bir emirde mühim bir iş için Berlin'e gelecek olan bir arkadaş her hususta yardım etmeniz bildirilmişti. O zamandan beri

beklediğiniz arkadaş benim. Yapılacak mühim iş ise ihtilâl komitesi tarafından idama mahkûm edilen sadrazam Talât Paşa'yı öldürmektir.

Vahan ile Krikor bu haberi alınca oturdukları yerden fırladılar ve bir ağızdan:

– Hangimiz vuracak?

diye sordular. Tayliryan sakın bir tavırla:

– Merak etmeyiniz, bu işte fedailik rolünü yapmak bana düşüyor dedi. Siz bana yalnız yardım edeceksiniz. Talât Paşa'nın nerede oturduğunu, ne ile meşgul olduğunu, ne zaman sokağa çıktığını ve kimlerle dolaştığını öğreneceksiniz. Ben Berlin'i bilmediğimden ve Almancaya da vâkıf olmadığımından bu teferruat ile tabii uğraşamam. Mamefih [*bununla birlikte*] bu işleri gene sizinle beraber takip etmeye hazırım.

Krikor dedi ki:

– Biz zaten İttihat ve Terakki erkânından olup Berlin'e iltica eden adamları fırsat düştükçe kollamaktan geri durmuyoruz. Fakat bugüne kadar bu kollamalarımızdan müspet [*olumlu*] bir netice çıkmadı. Madem ki şimdi iş ciddi bir şekil almıştır, o hâlde araştırmalarımıza daha sıkı bir surette devam etmek lâzım geliyor. Bunun için Türklerin buluştukları yerleri devamlı bir kontrol altında bulunduralım. Mesela eski Trabzon Valisi Cemal Azmi Bey'in⁴⁶ açtığı bir sigaracı dükkânı var. Oraya Türkler çok sık girip çıkıyorlar. Sonra Türk Kulübü var, Berlin'in büyük işlek caddelerinde, bilhassa garp [*batı*] tarafındaki caddelerde dolaşırken gözümüzü dört açmak lâzım. Herhâlde dikkat edersek onun izini çabuk meydana çıkarırız.

46 Mehmet Cemal Azmi (1868-1922): Arapkir'de dünyaya geldi. 1891'de Mülkiye Mektebi'ni bitirdi. Birinci Dünya Savaşı boyunca Trabzon Valisi olarak görev yaptı. Savaş sona erince ülkeyi terk ederek Almanya'ya yerleşip ticarete başladı. Trabzon Tehcir Mahkemesi olarak isimlendirilen davada gıyabında yargılanıp idama mahkûm edildi. Ermeniler tarafından Berlin'de öldürüldü.

Vahan, arkadaşı Krikor'un bu teklifini pek muvafık bulmadı. Dedi ki:

– Şayet senin dediğin gibi hareket edersek işi tesadüfe bırakmış oluruz. Bu da neticenin alınmasını ihtimal ki aylarca uzatır. Bir taraftan tarassutla [gözetlemeyle] meşgul olurken diğer taraftan tahkikata [soruşturmaya] da girişmeliyiz. Bunun için de bugünün yüksek şahsiyetlerine müracaat ederiz. Malum ya, Almanya baştan başa sosyalist kesildi. Yeni adamlar eskilerin yaptıklarını hatalı buluyorlar ve bu hataları sözde tamire çalışıyorlar. Eski Alman devlet ricalinin Ermeni tehcirinden dolayı bir dereceye kadar mesul tutulduğu söyleniyor. Biz bundan istifade etmenin yolunu bulmalıyız. Ben Berlin zabıtasında birkaç kişi tanıyorum. Bunların içinde Türk düşmanı olanlar da vardır. Bunları iskandil edebilirim [araştırabilirim]. Tabii gayet ihtiyatlı hareket etmek ve maksadımızı onlara belli ettirmemek elzem olduğunu söylemeye hacet yok!

Tayliryan arkadaşlarının ortaya attıkları fikirleri dinledikten sonra her iki yoldan gidilerek araştırmalar yapılmasını muvafık bulduğunu söyledi ve nihayetinde dedi ki:

– Göz önünde bulundurmamız lâzım gelen mühim bir nokta var: Komitemiz idam hükmünün infazı için üç aylık bir mühlet vermiştir. Bu müddet zarfında işimizi bitirmiş olmamız lâzım. Şimdi Kânunuevvel [Aralık] sonundayız. Demek ki en geç Mart sonlarına doğru verilen mühlet bitmiş olacak. Ona göre hareket etmeliyiz!

Tayliryan bunu söyledikten sonra ayağa kalktı. Diğerleri de onu takip ettiler. Kapının önünde vedalaşırken ertesi gün buluşacakları saati tayin ettiler. Ondan sonra Tayliryan'la Krikor ayrılıp gittiler. Sokağa çıktıkları zaman temiz havayı teneffüs ederlerken ciğerlerini şişiren havanın tehlike ve cinayetle dolu olduğunu zanneder gibi oldular. Bu esnada Vahan odasının penceresini açmış, yukarıdan onların yürüyüşlerini seyrediyordu. Benzi kül gibiydi.

Tayliryan Berlin'e gelmeden beri iki hafta geçmişti. Şimdi Tiergarten Otelinden çıkmış ve Augsburg Sokağı'nda 51 numaralı evdeki pansiyona yerleşmişti. Pansiyonda oturan iki Türk talebe oradan çıktığından, Tayliryan'ın arkadaşı Krikor'la beraber aynı pansiyonda oturması mahzuru [*sakıncası*] ortadan kalkmış idi. Augsburg Sokağı'ndaki pansiyonda şimdi Apelyan isminde bir Ermeni daha oturuyordu.

Tayliryan ve arkadaşları Talât Paşa'nın Hardenberg Sokağı'nda 4 numarada ikamet etmekte olduğunu birkaç günden beri biliyorlardı. Bunu nasıl haber almışlardı? Bu noktanın lâıkiyle tenvirine [*aydınlatılmasına*] imkân yoktur. Muhakkak olan bir şey varsa o da ne bizzat Tayliryan'ın ne de cürüm şeriklerinin [*suç ortaklarının*] bunu kendi başlarına öğrenmemiş olduklarıdır. O zamanlarda Almanya, Almanyalıktan çıkarak büsbütün başka bir devlet olmuştu. Her devletin casusu orada hüküm sürüyordu. Almanlar bile birbirlerini ihbardan çekinmiyorlardı, nerede kaldı ki Talât Paşa'nın izini gizlemeyi düşüneceklerdi!

Evet, Alman Hariciye Nezareti Talât Paşa ve rüfekasını [*arkadaşlarını*] himayeden [*korumaktan*] geri kalmıyordu. Birçok itilâfçı, kendilerine İstanbul'daki hain Ferid Paşa⁴⁷ kabinesinin birer ajanı süsünü vererek mülteci paşaların ve beylerin yakalanarak İstanbul Hükûmeti'ne teslimleri için başvurmadık yer bırakmadıkları hâlde Alman Hariciye Nezareti bu teşebbüsleri akim [*başarısız*] bıraktırmak için var kuvvetiyle çalışmıştı⁴⁸. Fakat bunun haricinde Talât

47 Damat Ferit Paşa (1853-1923): Osmanlı devlet adamı ve diplomatıydı. İkinci Meşrutiyet'in ilanından sonra Ayan Meclisi'ne atandı. İttihat ve Terakki'ye muhalefetin arttığı 1911-1912'de Hürriyet ve İtilâf Fırkası'nın kurucuları arasında yerini aldı. Kayınbiraderi VI. Mehmet Vahideddin'in Osmanlı tahtına geçtiği 1918 yılından Millî Mücadele karşıtı politikasının iflas etmesi sonucu ülkeyi terk etmek zorunda kaldığı 1922'ye kadar geçen sürede aralıklı olarak beş kez sadrazamlık yaptı. Fransa'nın Nice kentinde öldü.

48 Alman hükûmetinin Talât Paşa'yı iade etmeyi hiçbir şekilde düşünmediğini gösteren bir belge için bkz. Mustafa Çolak, "Tehcir Olayının Propaganda Sürecindeki Doruk Noktası: Talât Paşa Davası", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, sayı 58, Cilt XX, Ankara, 2004, s. 4.

Paşa'nın şahsını korumak için Berlin zabıtası tarafından alınmış hiçbir tedbir yoktu. Bu vaziyet karşısında bir Ermeni fedai Berlin'de istediği gibi oturup kalkar, gezer tozar, caniyane maksadını yerine getirebilmek için hazırlıklar yapabiliirdi.

Tayliryan Talât Paşa'nın oturduğu yeri keşfedeliden ve bir gün onu takip ederek uzaktan kendisini iyice tanımaya muvaffak olalıdan beri pek asabi günler yaşıyordu. Bir gün Vahan kendisini ziyaret ederek istediği revolveri getirmişti. Bu silah Alman ordusunun kullandığı revolverlerden birisiydi. Alman ordusu dağıldıktan sonra hemen herkesin evinde bir tüfek, bir revolver bulunduğundan bir tane de Tayliryan için tedarik etmek güç değildi.

Talât Paşa'nın evi keşfedildikten ve silah da tedarik olunduktan sonra iş artık cinayeti işlemeye kalıyordu. Cani, bu ânı düşündükçe tüylerinin ürperdiğini hissediyordu. Kendi kendine cesaret vermek için:

– Yapacağım, vuracağım... Evet, muhakkak surette bunu yapmaya karar verdim!

diye mırıldanıyordu. Bu düşünceleri esnasında yüzlerce defa tasarladığı fiil gözünün önüne geliyordu. O vakit heyecanından gözlerini kapıyor ve katlin [*öldürmenin*] bütün teferruatını görüyor gibi oluyordu: Kat'i an yaklaşıyor, Talât Paşa'yı evinin kapısı önünde yakalıyor. Paşa onu görünce simasından Ermeni olduğunu tanıyor, derhal silahına sarılmak istiyor. Fakat Tayliryan evvelinden hazır olduğu için revolverini çekerek paşanın üzerine ateş ediyordu.

Katil, şikârının [*avının*] yere yuvarlandığı(nı) görünce ikinci kurşunu da kendisine tevcih ediyor [*yöneltiyor*], o da ölü olarak sadrazamın yanında yere yuvarlanıyordu. İşte vazifesini bu suretle ifa etmiş [*yerine getirmiş*] oluyordu. Cani, yarı uyanık, yarı uykuda imiş gibi bir hâlde yatağından fırlıyor ve:

– Zor iş, çok zor! Bakalım ne yapacağım?

diyerek odasının içinde nevmidâne [*ümitsizce*] dolaşmaya başlıyordu:

– Sözümdede duracağım, şef. Kararım kat'idir. Belki yarın, belki öbür gün öldüreceğim ve belki ben de öleceğim. Son günlerimi yaşıyorum. Elveda hayat, elveda dostlar ve arkadaşlar...

Genç ve tecrübesiz, basit düşünceli bu Ermeni'de bir fevkalâdelik, bir kahramanlık görenler ve onu yüksek evsafa mâlik [*niteliklere sahip*] zannedenler ya çok aldanıyorlardır yahut öyle düşünerek kendilerini aldatıyorlardı. Tayliryan haddizatında [*aslında*] dehşet saçmaktan zevk alan bir komitenin senelerden beri bu iş için terbiye ettiği iki ayaklı bir hayvandan başka bir şey değildi. Bir maymunu, bir ayıyı, bir köpeği terbiye ettikten sonra onların bir direğe tırmanmaları, bir ipten atlamaları, etrafında ateş yanan bir halkadan geçmeleri nasıl akıl(a), zekâyâ ve kahramanlığa delâlet etmeyip verilen terbiyeden ileri geliyorsa, Tayliryan da dehşet saçmaktan zevk alan ve vaktiyle bu harekât ile asıl Ermeni milletinin felaketini hazırlamış olan mahdut [*sınırlı*] bir zümrenin telkinatına kapılan ruhsuz bir makineden başka bir şey değildi. Söylediği sözler başkalarının sözlerini tekrar etmekten, düşündüğü fikirler başkalarının fikirlerini düşünmekten ibaretti. Fakat tasavvurla icraat arasında müthiş uçurumlar vardır. Tayliryan şimdi o uçurumları geçmeye çalışıyordu. Ermeni İhtilâl Komitesi ona yardım etmek için bu uçurumlar üzerine hayali telkinat köprüleri kurmuştu. Canı, o sabah uyandığı zaman yatağında derinden derine düşünceye daldı. Hafızası birer birer o telkinat köprülerini aşmaya çalıştı.

Bir aralık Tayliryan yatağında doğruldu. Bir iki gün evvelkine nispetle vücudunda daha fazla bir zindelik duyuyordu. Kendi kendine:

– Bugün yapmalıyım. Bir an evvel bu tahammülfersa [*dayanılmaz*] sıkıntıdan kurtulmalıyım!

dedi. Bu kararla kalkıp acele giyindi. Arkadaşı Krikor'un odasına gitti. Maksadını ona açtı:

– Bugün artık kararımı verdim. Talât Paşa'nın evine gideceğim. İşimi evinde bitireceğim. Silah patlayınca evde hâsıl olan kargaşalık esnasında belki kaçmak daha kolay olur, zannediyorum.

Krikor heyecandan titreyen sesiyle cevap verdi:

– O hâlde, dedi, gidip Vahan'a da haber vereyim. Biliyorsun ki son günlerde meseleyi biraz Apelyan'a açmıştık. O da hazır bulunursa daha iyi olur. Sen evden içeriye girerken biz de Fasanen Sokağı köşesinde Vahan'ın otomobilinde bekleriz.

Tayliryan sordu:

– Fakat düşmanımızın evinde olup olmadığını nasıl öğreneceğiz?

– Biz üç kişi bu saatten itibaren Hardenberg Sokağı'nda 4 numaralı apartmanın karşısında münavebe ile *[nöbetleşerek]* dolaşırız. Herhâlde dört beş saat zarfında Talât Paşa içeride ise dışarıya çıkar, dışarıda ise içeriye girer. Eve girer girmez sana en yakın yerden telefon ederiz. Ondan sonra sen gelirsin. Fasanen Sokağı'nın köşesinde buluşuruz, olmaz mı?

– Olur, yalnız telefonda bana ne diyeceksiniz?

– Bilmem, bir parola bulalım. Vahan seni Kiriadaki pastanede bekliyor deriz. Sen de Talât Paşa'nın evinde olduğunu anlarsın.

– Peki, peki! Haydi artık sen ve Apelyan buradan bir an evvel uzaklaşınız.

Tayliryan'ın bu son sözü zaafına delâlet ediyordu. Cürüm şeriklerini bir an evvel uzaklaştırmak istemesi bir emri vâki *[oldubitti]* yaratmak istemesinden ileri geliyordu. Onlar biraz daha pansiyonda kalırlarsa kararından gene caymaktan korkuyordu. Krikor da bunu anlamış olacak ki şüphe ve tereddütle caninin yüzüne baktıktan sonra:

– Biz şimdi çıkıyoruz

dedi. Fakat tam kapıdan çıkmak üzere iken geri dönerek şu sözleri yavaşça Tayliryan'ın kulağına fısıldadı:

– Şayet Fasanen Sokağı'nın köşesinde buluşamazsak gideceğin gizli yeri biliyorsun. Bizden evvel oraya varırsan yanındaki anah-tarla kapıyı açar, içeriye girer ve bizi beklersin!

Tayliryan derinden derine içini çekti:

– Acaba öldürdükten sonra kurtulabilecek miyim? Arkadaşların hazırladığı yere kapağı atabilecek miyim? Ondan sonra da Almanya'daki itilâf kuvvetlerinin yardımıyla hududu aşır Fransız topraklarına sığınabilecek miyim?

diye düşündü. Nihayet:

– Kısmet olursa orada görüşürüz!

cevabını verdi. Krikor odadan çıktı. Beş dakika sonra Tayliryan, cürüm şeriklerinin pansiyon kapısını açtıklarını ve süratle merdivenden aşağıya indiklerini işitti.

O anda canının korku barometresi cesarete doğru yükselmeye başladı. Çünkü verdiği karardan sonra alınacak tertibatın tehirine [*hazırlıkların ertelenmesine*] imkân yoktu. Arkadaşlarına karşı küçük düşmezdi. İnsan geri gidemeyince tabii ileriye doğru yürümeye mecbur olur. Cani Tayliryan da öyle bir vaziyette idi. İleriye doğru yürümek mecburiyeti karşısında kendisine cesaret geldi. Kahvaltısını soğukkanlılıkla yaptıktan sonra Ermeni tehcirinin fecaatini [*acıklı durumunu*] pek mübalağalı [*abartılı*] bir tarzda anlatan bir Ermenice kitabı eline alarak sayfalarını karıştırmaya başladı. İhtimal ki duyduğu cesareti bu suretle taz'if etmek [*bir kat daha artırmak*] istiyordu.

Fakat, cesaret başka, beklemek ise büsbütün başka bir şeydi. İcraat için cesaret kâfiydi, fakat beklemek âsâbını fena hâlde geriyordu. Pansiyonun telefonu çaldıkça cani hemen yerinden fırlıyor ve yarım dakika kadar asabiyet içinde bekliyor:

– Şimdi odamın kapısı vurulacak, beni telefona çağıracaklar!

diyordu. Fakat her defasında bir başkası telefona gidiyordu. Aksi gibi o gün de her yarım saatte bir kere telefon işliyordu. Nihayet öğleden sonra saat üçe doğru telefon çaldı. Pansiyon sahibesi Madam [*Bayan*] Stellbaum kapının önüne gelerek:

– Herr [*Bay*] Tayliryan, telefon!

diye bağırdı. Bunun üzerine cani hemen telefona koştu. Krikor'dan aldığı:

– Vahan seni Kirie'deki pastanede bekliyor!

haberi üzerine telefonun yanındaki sandalyenin üzerine oturup kaldı. Benzi kül gibi attı. Fakat kendisini çabuk topladı. Odasına girdi. Pantolonunun arka cebinde duran revolverini muayene etti [*gözden geçirdi*], ceketinin sağ cebine yerleştirdi, sağ elini de aynı cebe soktuktan sonra dışarıya fırladı.

Augsburg Sokağı'ndan sonra Joahimstal Sokağı'na nasıl geçtiğinin, oradan Kurfürstendam'a nasıl çıktığının, oradan da Fasanen Sokağı'na saparak Hardenberg Sokağı köşesine kadar nasıl gittiğinin farkına varmadı, o kadar dalgındı. Yalnız, Fasanen Sokağı köşesinde durarak sağına baktı. Orada cürüm şeriklerini otomobilde gördü. Onlara acı acı sırttıktan sonra yoluna devam etti.

Sola döndü. Hardenberg Sokağı'nda ilerledi, gayet tabii bir tavır takınmaya çalışarak 4 numaralı apartmanın önünde durdu. Kapıdan içeriye girdi, merdivenden yukarıya çıktı. Sol taraftaki dairenin kapısını çaldı.

O gün Talât Paşa'nın evi tesadüfen çok kalabalıktı. Potsdam'da oturan bazı Türk aileleri paşayı ziyarete gelmişlerdi. Berlin'de bulunan üç dört arkadaşı da yanında idi. Salonda gülüşerek, hızlı sesle konuşuluyordu.

Kapı çalınınca herkes birden gayri ihtiyari sükût etti [*elinde olmayanarak sustu*]. Hizmetçi gelip:

– Birisi Sâi Bey'le konuşmak istiyor

dedi. Talât Paşa ve arkadaşları hayret ettiler. Çünkü Sâi ismini yalnız dostları biliyorlardı. Bu dostlar içinde hizmetçinin tanımadığı bir kimse yoktu⁴⁹. Tanıdığı zatları hizmetçi isimleriyle bildirirdi. Onun için herkeste bir şüphe hâsıl oldu. Paşa'nın arkadaşlarından birisi geleni görmek için salondan methale [*girişe*] çıktı ve kapıya doğru

49 Yazarın 1922 tarihli yazı dizisindeki açıklamalarına bakılırsa eve sürekli gelen ziyaretçilerin sayısı o kadar azdı ki yakın çalışma arkadaşları hariç bunların sayısı ancak beş on kişi kadardı. Bu kişiler de Berlin'deki Türklerden bazıları ve paşanın en yakın Alman dostlarıydı. Bkz. Arif Cemil, "İttihad ve Terakki Rüesâsının Diyâr-ı Gurbet Maceraları", *Tevhid-i Efkâr*, 18 Mayıs 1922, s. 3.

yürüdü. O esnada bir adamın hızla merdivenden aşağı inmekte olduğunu duydu. Arkasından:

– Kim o? Ne istiyorsunuz?

diye bağırırsa da sesini işittiremedi. Çünkü merdivenden inen adam sokak kapısını açıp dışarıya çıkmış bulunuyordu.

Tayliryan evin kalabalık olduğunu hissettiğinden caniyane tasavvurunu yerine getirmeye cesaret edemedi ve daha müsait bir fırsat kollamak üzere palas pandıras merdivenlerden inerek ortadan kayboldu. Talât Paşa'nın eceli henüz gelmemişti.

Boşa Giden Teşebbüsün Ardından

Tayliryan acı acı sırtarak önlerinden geçtikten sonra Krikor Kalusdiyan, Vahan Sabaryan, Apelyan çok helecanlı [*yürek çarpıntısı*] anlar yaşadılar. Vahan şoför mevkiinde oturuyor, Apelyan otomobilin lastiklerine tulumba ile hava dolduruyormuş gibi görünüyor, Krikor da köşelerden Hardenberg Sokağı'nı tarassut ediyordu [*gözetliyordu*]. Aradan beş altı dakika geçtikten sonra Krikor birdenbire Hardenberg Sokağı'ndan Fasanen Sokağı'na saptı, otomobile doğru gitti, pencereye yaklaşarak Vahan'a yavaşça:

– Geliyor amma, çok yavaş yürüyor. Galiba bir şey beceremedi! sözlerini fısıldadı. Vahan:

– Belki nazarı dikkati celbetmemek [*dikkat çekmemek*] için öyle yürüyordur

cevabını verirken köşeden Tayliryan göründü. Hiç sesini çıkarmadan otomobile bindi. Krikor'la Apelyan'a da binmelerini işaret etti. Onlar da yanına oturdular. Otomobil hareket etti. Ancak o vakit Tayliryan ağzını açarak:

– İlk teşebbüs boşa gitti, dedi. Evin içi o kadar kalabalıktı ki korktum.

Vahan arkasına dönerek:

– Korktun mu?

diye sordu. Tayliryan sözünün yanlış anlaşıldığının farkına vararak:

– Öldürmekten değil, kalabalıkta muvaffak olamamaktan korktum

demeye mecbur oldu. Diğerleri bu söze pek inanmak istemediler. Krikor:

– Her ne ise, şimdi burada otomobilin içinde münakaşa edemeyiz [tartışamayız]. Eve gidelim de konuşuruz!

cevabını verdi. Vahan:

– En müsait yer bizim ev. Oraya gidelim

dedi. Otomobil beş dakika sonra Vahan'ın evi önünde durdu. Dört şaki [haydut] evden içeri girdiler. Orada Tayliryan anlatmaya başladı:

– Kapıyı çaldığım zaman hizmetçi kıyafetinde bir kadın açtı. Tahkikatımızda öğrendiğimiz gibi “Sâi” ismini verdim, kendisiyle konuşmak istediğimi söyledim. Hizmetçi gidip bir oda kapısını açtı, içeriden birçok erkek sesleri ve gülüşmeler işittim. O kadar kalabalık içinde muvaffak olmak ihtimalinin yüzde elliye aşmayacağını bir anda anladım. Hâlbuki ben yüzde yüz muvaffak olmak isterim. Çünkü bir kere foyamız meydana çıkarsa şikârimızı [avımızı] yakalamak ondan sonra çok zor olacaktır. Hem kendisi, hem de etrafı fevkalâde ihtiyatlı hareket edeceklerdir...

Vahan burada caninin sözünü keserek:

– Sanki şimdi ikaz edilmiş olmadılar mı?

dedi. Tayliryan cevap verdi:

– Bir dereceye kadar oldular. Fakat hiç muvaffak olamamak, pispisine yakayı ele vermekle bir dereceye kadar ikaz etmekten birisini tercih etmek lâzım geliyordu. Ben ikincisini tercih ettim.

Krikor, Tayliryan'ın tarafını iltizam ederek [*tutarak*]:

– Hakkın var Salamon!

dedi. Tayliryan sözüne devam etti:

– Evet, düşmanlarımızı bir dereceye kadar kuşkulandırmış oldum. Çünkü ben merdivenlerden koşa koşa inip kapıya yaklaşıırken arkamdan “kim o?” diye bağırıldığını işittim. Tabii birisi kapıya gelip Sâi Bey'i arar ve arayan adam kapının önünde bulunmazsa ben de olsam kuşkulanırım. Fakat bu kuşkulanmanın tasavvurumuzu bir iki hafta geciktirmekten başka bir zararı dokunmayacaktır. Bu zararı biz bu müddet zarfında daha sistematik çalışmak suretiyle telafiye gayret ederiz. Muvaffak olma imkânını yüzde yüze çıkarırız.

Vahan sordu:

– Nasıl daha sistematik bir tarzda çalışmak istiyorsun?
– Nasıl olacak, Talât Paşa'yı ve arkadaşlarını mütemadi [*süreklî*] bir kontrol altında bulundurmak suretiyle. Ben düşmanımı haftalarca takip etmeliyim. Tâ ki onu öldürebileceğime yüzde yüz kâni [*inanmış*] olacağım ana kavuşayım. Bu an kendiliğinden gelemiz. Öldürmeye karar vermekle de olmaz. Ancak mütemadi bir takiple o ana erişilebilir.

Krikor:

– Mütemadiyen takip edersen görülmekten korkmaz mısın?
Düşmanımız takip edildiğinin farkına varmaz mı?

diye sorunca Tayliryan dedi ki:

– İşte bütün mesele belli etmeden, görünmeden tarassut altında bulundurmaya kalıyor. Bunda nasıl muvaffak olacağımızı hep bir arada düşünelim ve ona göre bir karar verelim.

Dört canı bir müddet sükût ettiler, nihayet gene Tayliryan söze başlayarak dedi ki:

– Bana kalırsa her ne pahasına olursa olsun Hardenberg Sokağı'nda 4 numaralı apartmanın karşısındaki apartmanlardan birisine yerleşmeli ve oradan Talât Paşa'nın oturduğu daireyi mütemadiyen tarassut altında bulundurmaliyım.

Krikor hemen atıldı:

– Bu iyi bir fikir, dedi, gidip o sıradaki evleri araştıralım. Belki bir pansiyon buluruz. O zaman Salomon bizim pansiyondan oraya nakleder.

O zamana kadar sükût eden Apelyan itiraz etmek istedi:

– Zannetmem ki oralarda öyle pansiyon veya ev bulunsun. Çünkü ben dikkat ettim. Hardenberg Sokağı'nın 4 numaralı apartmanının karşısında ancak bir iki ev var. Alt tarafını geniş arsalar ve büyük resmî binalar işgal ediyor.

Tayliryan:

– Bir kere arayalım, belki buluruz

deyince aralarında kısa bir müzakere yaptılar. Krikor'un gidip o tarafta bir pansiyon veya ev aramasına karar verdiler.

İki saatten beri Berlin'e kar yağıyordu. Hardenberg Sokağı'nın ortasında bir baştan öbür başa kadar uzanıp giden yeşil çimenlik saha ince bir kar tabakasıyla örtülü idi. Bir aralık kar birdenbire durdu. Evvela gökte bulutların içinde koyu mavi bir delik hâsıl oldu. Bu delik gittikçe büyüdü, nihayet güneşin şuaları [*ışınları*] şehir üzerine aksetti. Yalnız çimenlik üzerinde tutunabilmiş olan karlar erimeye başladı.

Bu esnada Krikor, Hardenberg Sokağı'nın 4 numaralı apartmanın karşısına düşen evleri birer birer gözden geçiriyordu. Orada çok ev yoktu. İşlerine yarayabilecek yalnız üç dört ev vardı.

Krikor bu evlerin kapılarını birer birer çaldı. Kapıcılardan o apartmanda oda kiralayan bir aile veyahut pansiyon bulunup bulunmadığını sordu. Birinci evden ret cevabı aldı, ikinci evin kapıcısı kendisine cevap vermeye bile tenezzül etmedi. Fakat üçüncü apartmanın kapıcısı Krikor'a:

– Burada birinci katta bir Madam Dittmann oturuyor. Onun da-
iresinde kiralık oda bulunur. Bir kere çık da sor!

dedi. Krikor bunu işitince mal bulmuş Mağribî gibi⁵⁰ koşarak mer-
diveni çıktı ve Madam Dittmann'ın kapısını çaldı. Karşısına çıkan
hizmetçiye oda aradığını söyledi. Hizmetçi:

– Bir kere Madam'a sorayım!

diyerek çekilip gitti. Birkaç saniye sonra gelerek:

– İçeriye buyurunuz!

diyerek Krikor'u salona aldı. Orada, oda kiralayan Alman kadınla-
rının çoğunda görüldüğü gibi Krikor Madam Dittmann tarafından
uzun bir sorguya tâbi tutuldu. Krikor:

– Odayı kiralayacak olan arkadaşım makine tahsili için burada
bulunuyor. Odayı uzun zaman için tutacaktır. Çapkın değildir.
Eve kadın getirmez.

gibi teminatı [*güvenceleri*] birer birer Madam Dittmann'ın önünde
sayıp döktükten sonra kadın nihayet Hardenberg Sokağı'na bakan
bir odayı Salamon Tayliryan'a kiralamaya razı oldu.

Tayliryan odayı görünce hiç şüphesiz memnuniyetinden sıçra-
yacaktı. Çünkü oda tam Talât Paşa'nın oturduğu apartmanla karşı
karşıyaydı. Hardenberg Sokağı, ortası çimenlik olmak üzere bulvar
şeklinde tanzim edilmiş çok geniş bir sokak olduğundan karşiki
apartman gözle tarassut altında bulundurulamazsa da bir dürbün
sayesinde Talât Paşa'nın evini gece gündüz göz hapsine almak pek
kolaydı. Odanın balkonundan veya penceresinden Talât Paşa'nın
evinde olup biten şeyleri ve eve girip çıkan eşhası [*kişileri*] görmek
temin edilmiş oluyordu.

Krikor, odanın bu fevkalâde müsait vaziyetini görünce arkadaşı-
nın ertesi günü taşınacağını Madam Dittmann'a söyledi. Odanın ki-
rasını, pazarlığa falan hiç lüzum görmeden kadına peşinen verdi. On-
dan sonra taharriyatının [*araştırmalarının*] büyük bir muvaffakiyetle

50 Büyük bir zenginliğe kavuşmuşçasına sevinmek anlamında kullanılan bir söz.

neticelendiğini cürüm şeriklerine [*suç ortaklarına*] tebşir etmek [*müjdelemek*] üzere Tugsberg Sokağı'ndaki pansiyona koştu.

Tayliryan ile Apelyan orada kendisini sabırsızlıkla bekliyorlardı. Krikor odadan içeriye girince müstakbel katil Tayliryan hemen yerinden fırlayarak:

– Nasıl, işe yarayacak bir oda bulabildin mi?

diye sordu. Bu sual üzerine yaptığı işleri bütün tafsilatıyla [*ayrıntısıyla*] ona anlattı. Üç canî, hainane maksatlarının husûlüne [*gerçekleşmesine*] doğru mühim bir adım attıklarından dolayı, vahşî hayvanların birbirlerine dişlerini göstermesini andıran hışırıtlarla bakiştılar. Ondan sonra da Apelyan:

– Bu akşam gidip keyfiyeti [*durumu*] Vahan'a da tebşir edelim [*müjdeleyelim*]

diye bir teklifte bulundu. Bunu diğerleri de kabul ettiler. Üçü birden akşam yemeğini pansiyonda yedikten sonra Vahan Zaharyan'ın evine gittiler.

Ertesi günü Tayliryan Talât Paşa'nın apartmanıya karşı karşıya düşen odaya taşındı. Pansiyon sahibesi Madam Dittmann onu Salamon Tayliryan ismiyle o mahallenin polis karakoluna kaydettirdi. Bu noktayı bilmek çok mühimdir. Çünkü o zamanki sosyalist, komünist Almanya'nın Talât Paşa gibi Umumî Harp'te sonuna kadar Alman ittifakına sadık kalmış olan bir devlet adamını herhangi bir tehlikeye karşı korumayı hatırına bile getirmediğine en büyük delili budur. Böyle olmasaydı, Alman zabıtası biraz gözünü açarak Talât Paşa'yı himayesi altına almayı düşünseydi, bir Ermeni'nin tam Talât Paşa'nın apartmanı karşısında bir oda kiralamış olduğu derhal dikkat nazarını celbeder ve keyfiyeti hiç olmazsa Talât Paşa'ya haber verirdi.

Müstakbel Katilin Huzursuzluğu

Tayliryan artık yeni pansiyondaki odasından, Talât Paşa'nın evinde beraber oturuyormuş gibi eski sadrazamın her türlü harekâtını tarassut edebiliyordu. Caniyane maksadını icra mevkiine koymak

için bütün hazırlıklarını tamamlıyordu. Bu hazırlıkları türlü türlü kısımlara ayırmak lâzımdır. Evvela Talât Paşa'nın hangi saatlerde dışarıya çıktığını tayin etmek lâzımdı. Talât Paşa, her gün aşağı yukarı muayyen [*belirli*] saatlerde Uhland Sokağı müntehasındaki [*sonundaki*] yazıhaneye uğradığından ve bir gezinti yaptığından canı onun çıkış saatlerini iki üç gün zarfında tespitte muvaffak oldu. Paşa'nın ekseriya yalnız gezdiğini de gördü.

Ondan sonra teferruatı tamamlamaya başladı. Bu teferruat odasında büyük bir şişe konyak bulundurmaktı. Bu konyacı cinayeti işleyeceği gün sabahleyin erkenden içerek habasetten [*kötülükten*] doğan süflî [*aşağılık*] cesaretine bir de içki cesareti katacaktı.

Bunlar doğrudan doğruya cinayete taalluk eden [*ilgili*] tertibatı. Bu tertibatın bir de cinayetten sonraki devre ait olanları vardı. Tayliryan kendisini her şeyden evvel Almanya'ya tahsil için gitmiş bir genç Ermeni olarak tanıtmak istiyordu. Bu maksatla bir Alman kızından Almanca ders alıyordu. Sözde Almancayı öğrendikten sonra mektebe girerek makine tahsil edecekti.

Hatta kendisinin masum bir Ermeni genci olduğunu ve Talât Paşa'yı öldürmeyi hatırından bile geçirmediğini âleme göstermek için Tayliryan dans dersi bile alıyordu. Tabii orada birçok kızlar ve erkekler tanıyordu. Bu tanışmalar elbette bir gün işine yarayacaktı.

Tayliryan'ın hazırlıkları arasında en ziyade ehemmiyet verdiği nokta, kendisini ruhen hasta bir genç gibi göstermekti. O güya sara illetinden [*hastalığından*] muzdaripti. Arada sırada düşüp bayılıyordu. Cürüm şerikleri [*suç ortakları*] onu Berlin'in meşhur asabiye profesörü Doktor Cassirer'e götürerek muayene ettirmişlerdi. Cassirer'in Ermeni gencini bir iki defa muayene etmesi haddizatında büyük bir şey ifade etmezdi. Çünkü her mütehasıs [*uzman*] profesör her gelen ve hasta olduğunu iddia eden bir kimseyi yüksek bir ücret mukabilinde muayene edebilir. Fakat Tayliryan ve cürüm şerikleri bu muayenelere çok ehemmiyet veriyorlardı.

Şayet Tayliryan Talât Paşa'yı öldürmeye muvaffak olur ve cinayeti işledikten sonra kaçamayıp mahkemeye verilirse kendisini idamdan kurtaracak olan sebepleri evvelinden hazırlamak lâzımdı.

Tayliryan'ın Ermeni İhtilâl Komitesi tarafından bu şenaat [*alçaklık*] için terbiye edilerek Berlin'e gönderilmiş bir serseri olmadığını ispat için bir taraftan ders aldığı ileriye sürülecekti. Hiç dans dersi alan bir genç komiteciliği, adam katletmeyi düşünür mü, denilecekti.

Diğer taraftan, buna rağmen Talât Paşa'yı öldürmesi kendisinin ruhen hasta olmasında ileri gelmiştir, iddiası ortaya atılacaktı: "İnanmazsanız kendisini tedavi eden meşhur Profesör Cassirer'e sorunuz denilecekti, o size Tayliryan'ın bazı zamanlar hissiyatına hâkim olamadığını, gayrı şuurî [*bilinçsiz*] hareketler yaptığını fennen ispat edecektir" mazereti ileriye sürülecekti.

Bütün bu hazırlıklar Tayliryan'la cürüm şerikleri arasında uzun uzadıya müzakere edilerek tertip olunuyordu. Bu cürüm şerikleri Terzibaşyan isminde dördüncü bir Ermeni ile artmış oluyordu.

Tabii bir taraftan hazırlıklar bu suretle tamamlanırken diğer taraftan Cenevre'deki Ermeni İhtilâl Komitesi ile de muhabereleler [*haberleşmeler*] cereyan edip duruyordu. Tayliryan Berlin'deki faaliyetini muntazam raporlarla Cenevre'ye bildiriyor ve oradan cevaplar alıyordu. Bunlarda kendisine verilen mühletin bitmek üzere olduğu hatırlatılıyordu.

Ermeni fedaisi bu ihtarları aldıkça pek ziyade asabileşiyordu. Böyle zamanlarında ancak dansöz Maykova'nın ağuşunda [*kucağında*] teselli bulabiliyordu. Bu kadın kimdi? Tayliryan onu bir akşam Vahan'ın evinde tanımıştı. Ondan sonra bu güzel kadına birkaç defa daha rast gelmişti. Aralarında az zaman zarfında sıkı bir dostluk peyda olmuştu.

Bu dostluk daha ziyade Maykova tarafından ileriye götürüldüğünden onun Ermeni komitesi tarafından tutulmuş bir kadın olduğunu kabul etmek lâzım gelir. Çünkü Tayliryan her ne zaman ona gitse, yanında geçirdiği saatler zarfında güzel Rus kadını, ona Ermeni milletinin başından geçen facialardan bahsediyor, Tayliryan'ın ne maksatla Berlin'de bulunduğunu bilmiyor gibi görünmekle beraber, katli bir an evvel yapmak için teşvik edici imalarda bulunuyordu.

Bir akşam Maykova gene Tayliryan'ı bekliyordu. Salonda bütün lambalar sönüktü. Yalnız renkli abajurlu bir ayaklı lamba, etrafa

donuk ve rengârenk ziyalar [*ışıklar*] neşrediyordu. Kadın heyecanlı görünüyor ve odada bir aşağı, bir yukarı dolaşıyordu. Bazen piyanonun önünde duruyor, bir akort çalıyor ve sesler sönünceye kadar dinliyordu. Ondan sonra gidip yazı masasını açıyor, bir kâğıt üzerine kaydettiği bazı gizli notları tasnif ediyor [*bölümlüyor*] ve tekrar kilitliyordu.

Maykova'da o gece herhâlde bir fevkalâdelik vardı. Salonda vakit geçirmek için yapılacak bir iş kalmayınca yatak odasına geçti. Orada yavaş yavaş soyunmaya başladı. Üç kanatlı büyük aynanın önüne geçerek kendisini dikkatli bir gözle tetkik etti. Bütün uzuvlarının güzel ve lekesiz olduğunu, ihtiyarladığına delâlet edecek henüz hiçbir iz bulunmadığını görerek gülümsedi. Ondan sonra aynanın önüne bir sandalye çekerek oturdu. Şimdi bütün dikkatini yüzüne çevirmişti. O yüzde bir sukut, ihtiyarlığa doğru giden bir yıpranma görünce keyfi kaçtı. Hemen krem kutularını ve boya kalemlerini kavrayarak yüzünü boyamaya başladı.

Bu esnada kapının zili kısa kısa ve ardı ardına çalındı. Birkaç saniye sonra hizmetçi kapıyı vurarak:

– Herr Tayliryan geldi

dedi. Maykova:

– Geliyorum, salona al

cevabını verdi. Kadın siyah bir geceliğe bürünerek salona geçti. Ermeni fedaisi elinde şapkası olduğu hâlde ayakta bekliyordu. Benzi uçuktu, tavrında anlaşılabilir bir değişiklik vardı. Maykova'yı görünce elinden geldiği kadar nazik olmaya çalışarak:

– Böyle geç vakit ziyaretine geldiğim için kusurumu affet

gibi laflar mırıldanmaya başladı. Maykova onu ciddi bir bakışla yukarıdan aşağıya kadar süzdükten sonra:

– Hayır, hiç rahatsız etmiyorsun Salamon dedi. Bilirsin ki seni gördükçe çok memnun olurum. İyi ettin de geldin. Esasen ben de az evvel seni düşünüyordum.

Bunu söylerken Tayliryan'ı yatak odasına götürdü. Ermeni fedai orada bitap bir hâlde bir koltuğun üzerine düştü. Geçirmekte olduğu buhranın gözlerine aksettirdiği vahşiyane bakış ne kadar korkunçtu! Koltuğa oturduktan sonra gözlerini yere dikerek:

– İki saatten beri evlerin etrafında dolaşıyorum, dedi. Kapının önünde seninkinin otomobilini gördüğüm için eve girmeye cesaret edemedim. Sokak sokak dolaştım. Beş dakika evvel tekrar geldiğim zaman otomobil gitmişti. Odanda lamba yandığı için kapını çaldım. Senin yanında bulundukça arkamdan beni kovalayan korkunç hayalleri unutuyorum. Yahut onlar beni buraya kadar takip etmeye cesaret edemiyorlar.

Maykova onun saçlarını yavaş yavaş okşadı. Tayliryan, pek büyük bir kabahat işledikten sonra annesinin affına mazhar olan haşarı bir çocuk gibi geniş bir nefes aldı. Maykova'nın yüzüne baktı. Güzel Rus kadınının gözleri ne kadar büyük görünüyordu. Maykova asabiyet içinde kıvranan Ermeni'ye:

– Biraz otur da dinlen. Semaveri yakar, çay pişirir, keyfimize bakarız!

cevabını verdi. Bunu söyledikten sonra çıplak ayaklarıyla halının üzerinde yürüyerek semaveri getirdi. Semaver kaynarken:

– İyi ki geldin, Salamon. Seni kaç günden beri bekliyordum dedi.

– Beni bekliyor muydun?

– Evet, bekliyordum. Beni hiç göreceğin gelmemiş mi idi?

– Çok meşguldüm, zihnim perişandı. Seni göreceğim geldi. Fakat hasretimi bile düşünmeye imkân bulamıyordum. Bilsen, geceleri sabaha kadar uykusuz geçirmek ne müthiş bir azap! Düşünüyorsun, aklın daima bir noktaya saplanıp kalıyor. Sabahleyin kulakların uğuldayarak, gözlerin yanarak kalkıyor ve bütün gün sersem gibi dolaşıyorsun.

– Çok asabisin, galiba ateşin de var. Ellerin neden titriyor? Ne oluyorsun? Sen (t)arihte nam bırakmaya namzet [*aday*] olan bir

gençsin! Bunun nasıl olacağını, nasıl şöhret kazanacağını tabîî bilmiyorum. Fakat gözlerinin bakışı bana söylüyor: ‘Tayliryan büyük adam olacak’ diyor.

Güzel kadının ağzından bu ve buna benzer sözleri işittikçe Tayliryan’ın koltukları kabarıyordu. Onun için ellerinin titreyişini, korkulu buhranlar geçirdiğini Maykova’ya belli etmemeye çalışıyordu.

Hâlbuki Tayliryan sadece tecrübesiz, gözleri dumanlı, bir cinayet için terbiye edilmiş genç bir canavardan başka bir şey değildi. Gözlerindeki duman ona hiçbir şey göstermiyordu. Sanki ameliyat masasına yatan bir hasta gibi bayıltılmıştı. Bu bayılma nasıl şeydir, biliyor musunuz? Hasta evvela bayıltıcı ruhu koklamak istemez, onu eliyle iter. Sonra çan sesleri işitmeye başlar, başucunda sayıldığını duyar, kendi de sayar, nihayet ölü bir hâle gelir. Sonra tekrar uyanır. Yaşadığını, ölmeyip hayatta olduğunu anlar.

O anda hasta hiçbir ızdırap duymaz. Yaşadığını bildiği hâlde dünya ile hiçbir alâkası yok gibidir. Bayılmanın tesiri yavaş yavaş kalkarken ağrılar da başlar. İlk önce hafif bir sızı duyulur. Ondan sonra sancılar şiddetlenir, gittikçe daha ziyade artar ve tahammül edilemeyecek bir hâle gelir.

İşte Tayliryan bir ameliyat geçirmeye mecbur olan ve bu maksatla muvakkat [*geçici*] bir zaman için bayıltılan bir hasta gibiydi. Maykova’nın sözleri ona kloroform⁵¹ gibi tesir ediyor, planını kurduğu cinayeti işlemekten ibaret olan ameliyatı, ızdırapsız atlatmak için onu bayıltıyordu!

Tayliryan hıçkırıklı ve kesik kesik çıkan bir mırıltı ile Maykova’nın ağışına atıldı. Kendinden geçmek, bütün hislerini bir anda silip süpüren bir aşk girdabına kapılmak istedi. Fakat o kadar asabiydi ki:

– Dermansızım, bitik bir hâldeyim

diye homurdanarak ondan uzaklaştı. Maykova, siyah geceliği vücuduna iyice sardı. Lambadan intişar eden [*yayılan*] rengârenk

51 Cerrahi işlemlerde ve dişilikte kullanılan, renksiz, tatlı kokulu ve uçucu bir organik bileşik.

ziyaların içinde canlı bir heykel gibi Ermeni fedaisinin önüne dikildi. Taylıyan:

– Semaverin vızıltısı bile ruhumu sıkıyor, susturur musun?

dedi. Kadın semavere yaklaşıırken:

– Semaveri dışarıya çıkaralım, sussun. Bu gece çok asabisin, galubçik moy⁵². Gidip yatağımda biraz uzanmak istemez misin? Gel kundurlarını çıkarayım. Ben de karyolanın kenarına oturur, sana masallar anlatırım. Gördün mü, şimdi daha rahat-sın. Sana sütninemden işittiğim kara kurt masalını anlatayım, dinle: Bir zamanlar büyük bir ormanda müthiş vahşi, kara bir kurt yaşarmış. Köylüler ona kara manasına gelen ‘çorni’ adını takmışlardı. Herkes o kurtta menfur [*iğrenç*] bir insan ruhunun yaşadığını zannedermiş. Çorni, o kadar müthiş bir canavarmış ki orman civarındaki köylülerin hepsi ondan korkarlarmış. Azılı kurt, davarları ağıldan çaldığından, kızağa koşulan atları parçaladığından köylüler ona lanet okurlarmış. Fakat köylüler kurdu kovaladıkça kurt da daha ziyade azarmış. Takibattan kurtulmak için gündüz ne kadar gizlenmeye mecbur olursa geceleyin de o nispette vahşileşir, hatta kulübelere bile giderek adamları öldürürmüş. Köylüler bu hayvanın zulmünden o kadar yılmışlar ki başpapaza giderek kendisinden yardım dilemişler. Papaz bütün gece oruç tuttuktan ve dua ettikten sonra sabahleyin erkenden ormana gitmiş, kurdun ini önünde durmuş ve canavarı dışarıya çağırılmış. Kurt: “Ne istiyorsun papaz?” diye sormuş. Papaz demiş ki: “Çorni neden bu kadar fenalık yapıyorsun? Niçin birçok günahlar işliyorsun, insan öldürüyorsun?” Kurt cevap vermiş: Ben Allah tarafından fenalık yapmaya memur edilmiş bir mah-lûkum. Onun için de ölünceye kadar fenalık yapacağım. Bunun üzerine papaz istavroz çıkararak kaçıp gitmiş. Fakat kurt da o günden itibaren vahşiliğini bir kat daha arttırmış. Rast geldiği yerde insanları öldürmüş. Kurdun yaptığı fenalıklara dayanamayan bir yiğit bir gün eline koca bir bıçak almış ve kurdu

52 Rusçada “güvercinim” demektir. (Yazarın Notu)

öldürmeye çıkmış. Fakat kurt onu parçalamış. İkinci bir yiğit eline tüfeğini alarak kurdu avlamaya teşebbüs etmiş. Kurdu görürnce ateş etmiş, fakat kendisini ancak hafifçe yaralayabilmiş. Kurt yiğidin üzerine hücum ederek onu da parçalamış. Bundan sonra üçüncü, dördüncü yiğitler de kurdu itlaf [*yok etmek*] için meydana atılmışlarsa da onlar da ilk iki yiğidin akıbetine uğramışlar. Nihayet beşinci bir yiğit...

Tayliryan masalı, yarı uykuda, yarı uyanık bir hâlde dinliyordu. Maykova, tatlı sesiyle anlatmakta devam ederken fedai Ermeni uykudan uyanıyormuş gibi yatakta doğruldu ve vahşi bir kurt gibi silkinerek kadının sözünü kesti:

– Beşinci yiğit kurdu öldürmeye muvaffak oluyor, değil mi?

Maykova'nın:

– Evet, bir kurşunla onun beynini patlatıyor ve köylülerin intikamını alıyor

demesi üzerine yataktan fırladı, alelacele giyindikten sonra kadınla vedalaşmayı bile hatırına getirmeden sokağa fırladı. Maykova vazifesini hakkıyla yapmaktan mütevellit [*ileri gelen*] bir haz ile Tayliryan'ın arkasından güzel dudaklarıyla sırıtıyordu.

Talât Paşa'nın Evinde

Kim o? Ne istiyorsunuz? suali cevapsız kalınca ve hele bir adamın palas pandıras merdivenden inerek sokağa koştuğu işitilince Talât Paşa'nın arkadaşı olduğu yerde dondu kaldı. Bu ne demekti?

Birisi gelip Sâi Bey'i arıyor, ondan sonra kaçıp gidiyordu! Gelen adam Talât Paşa'ya acaba bir suikast mı yapacaktı da korkup kaçmıştı? Düşüne düşünce kapıyı kapadı ve salona girerek vakayı Talât Paşa'ya ve rüfekasına anlattı. Bunun üzerine herkes düşünceye daldı. Bir müddet sonra Talât Paşa gayet lakaydane [*ilgisizce*] bir tavırla:

– Bir briç partisine istekli yok mu?

diye sordu. Bu sual salonda hazır bulunanların endişelerini biraz dağıtmakla beraber paşanın lakaytlığına kızanlar da oldu. Doktor Nâzım dedi ki:

– Paşam, briç partisini her gün oynayabiliriz. Fakat daha evvel, artık kapınızı çalmaya başlayan tehlikeyi konuşsak nasıl olur?

Talât Paşa lakayt tavrını muhafaza ederek cevap verdi:

– İstersen öyle yapalım. Fakat briç partisi daha eğlenceli olmaz mı? Öteki meseleyi konuşsak nasıl olsa bir neticeye varamayacağız. Eğer bana düşman olan insanların hepsini ben ölünceye kadar hapse tıkmak elinden geliyorsa...

Doktor Rüsuhi paşanın sözünü keserek:

– Rica ederim paşa, dedi, alayı bir tarafa bırak da ciddi konuşalım. Kendinizi bundan sonra daha dikkatle korumalısınız!

– Peki, kabul ettim. Kendimi korumam lâzım. İnsan bir şey yapamazsa, hiç olmazsa derisini düşmanlarına pahalıya satmak için tedbir almalıdır. Ben Berlin’de oturdukça, ecnebi [*yabancı*] bir devletin himayesine sığındıkça, o devletten ancak himaye görebilirim. Yoksa kendi hesabıma bir muhafaza teşkilatı vücuda getirmem icap eder. Bunu da yapmaya vaziyetim müsait değildir. Biliyorsunuz, kendimi bile güçlkle geçindirebiliyorum.

Mecliste hazır bulunan bir zat şöyle bir teklifte bulundu:

– Paşam, korunmak yalnız para ile olmaz. Türlü türlü tedbirler alınabilir. Bir kere bu kadar arkadaşınız var. Onlardan biri veya birkaçı beraberinizde olmadıkça sokağa çıkmayınız. Sonra daima Berlin’de muayyen [*belirli*] bir yerde oturmayınız, sık sık yerinizi değiştiriniz. Bu suretle şayet varsa sizi takip edenleri şaşırtmış olursunuz.

Talât Paşa, yapılan tekliflerin kendisi için yeni bir şey olmadığını ifade eden bir tavırla cevap verdi:

– Doğru söylüyorsunuz. Fakat ben bu tedbirlerin tatbikine imkân göremiyorum. Bir kere sokağa yalnız çıkma, diyorsunuz, çıkacağım zaman bir iki arkadaşı nereden bulayım? Mürebbiye ile gezmeye çıkarılan çocuklar gibi mi olayım? Arkadaşların evlerine: ‘Talât sokağa çıkmak istiyor, gelip kendisine lalalık⁵³ ediniz’ diye her defasında haber mi göndereyim? İkametgâhımı değiştirmekten bahsediyorsunuz. Bugün Berlin’de, yarın Münih’te, öbür gün Hamburg’da oturmayı ben de bilirim. Fakat, burada kollarımızı birbirine kavuşturarak oturmadığımızı, elimizden geldiği kadar memleket için çalıştığımızı siz de biliyorsunuz. Bu çalışma benim muayyen bir yerde oturmamı icap ettiriyor. Arayanlar beni nerede bulacaklarını bilmelidirler. Bu arayanlar içinde bir de hayatıma kast eden çıkarsa, ne yapalım, diğer iş adamları gibi o da gelir, işini halledip gider. Şükrediniz ki kendi vatandaşlarımızın aleyhimizdeki tahrikâtı tavsadı [*kışkırtmaları azaldı*]. Artık o taraftan bir tehlike gelemes denilebilir.

Talât Paşa’nın bu son sözleriyle kastettiği kimseler, İttihat ve Terakki Berlin’e iltica ettikten sonra onları Alman hükûmetine yakalattırıp İstanbul’da İngilizlere ve Ferid Paşa hükûmetine teslim ettirmek isteyenlerdi. Bunların başında Berlin sefirimiz, daha doğrusu İstanbul hükûmetinin Berlin sefiri Rıfat Paşa⁵⁴ bulunuyordu. Bir heyet hâlinde hareket eden ve Talât Paşa ile arkadaşlarını yakalattırmak için Berlin’de başvurmadık resmî makam bırakmayan bu Türklerin, o zamanki harekâtını mazur göstermek için belki bazı sebepler bulunabilir.

Talât Paşa’nın o vakayii [*olayları*] hatırlatması üzerine mecliste hazır bulunanların teessürleri [*üzüntüleri*] tazelendi. Vatan sevgisi, yurt bağlılığı, vatandaşlar arasında tesanüt [*dayanışma*] bahislerinde daima göğüs kabartan Dr. Baha Şakir dedi ki:

53 Çocuğun bakım, eğitim ve öğretimiyle görevli kimse.

54 Mehmed Rıfat Paşa (1862-1925): Son dönem Osmanlı diplomatlarındandı. 1897’de Atina, 1908’de Londra büyükelçisi oldu. 1909’da Hariciye Nazırlığı’na getirildi. 1911-1914 arasında Paris, 1918’den sonra ise Berlin büyükelçisiydi.

– Bu adamlar, kara günlerimizde, İstanbul'un düşman topraklarının tehdidi altında inlediği, vatandaşlarımızın şehit, Türk devletinin taksime uğratılmasına teşebbüs edildiği zaman protesto etmek için ağızlarını bile açmadılar. Hâlbuki bizi itilâfa teslim ettirmek için kıyamet kopardılar. Bizi âdi hırsızlık cürmüyle ithama kalkışarak ve devlete ait paraları çalıp buraya kaçtığımızı ileri sürerek yakalatmak istemelerini ömrüm oldukça unutmuyacağım.

Ortalığı tekrar teskin etmeyi [*yatıştırmayı*] muvafık gören Talât Paşa, bermutat kendi hissiyatını gizleyerek dedi ki:

– Her ne ise artık olan oldu. Bunları tekrar kurcalamakta hiç bir mana yok. Elbette bir gün gelir, yaptıklarına nadim [*pişman*] olurlar.

Paşa'nın bu sözleriyle münakaşa da kapanmış oluyordu. Doktor Nâzım ayağa kalktı:

– Ben gidiyorum, çamaşırlarımı ıslatmıştım. Onları bir iki su yıkayacağım.

Bu sözlerine arkadaşları gülmekten kendilerini alamadılar. Doktor Nâzım'ın çamaşırlarını evinde bizzat yıkadığını biliyorlardı. Doktor Nâzım yalnız çamaşırını kendi yıkamaz, yemeğini de kendi pişirirdi. Hatta Berlin'e gelemenden evvel Münih'te münzeviyane [*yalnız başına*] bir hayat sürerken civardaki ormanlardan odun topladığını ve bu odunları sobasında yakarak ısındığını söylerlerdi.

Doktor Nâzım gittikten sonra Talât Paşa'nın evinde kalanlar mutut [*alışılmış*] olan briç oyununa oturmadılar. Açılan dertlerin arkası kesilmedi, mübahaseye [*konusmaya*] devam olundu. Bu dertler arasında bir de Mehmed Zeki meselesi vardı.

Bu Mehmed Zeki'yi İstanbullular belki hâlâ hatırlarlar. Umumî Harp'ten evvel ve harp senelerinde “Müdafaa-i Millîye” namında bir haftalık mecmua çıkarırdı. Mehmed Zeki diye değil, “Serseri Yahudi” diye anılması lâzım gelen bu adamın aslı Yahudi'dir. Fakat ismi Nelkon olan bu serseri, vaktiyle Türk-Yunan muharebesine gazete

muhabiri olarak iştirak ettikten sonra ihtida ederek [*Müslümanlığı seçerek*] Abdülhamid ricaline yanaşmaya muvaffak olmuştur. Çıkarcacağı bir kitapta Abdülhamid ricalinin tercüme-i hâllerinden [*özgeçmişlerinden*] bahsetmeyi ve fotoğraflarını basmayı vaat ederek epeyce para topladıktan sonra ortadan kayboldu. Meşrutiyetten sonra gene türedi ve “Müdafaa-i Millîye” gazetesini neşre başladı.

Bir aralık o derece şöhret kazandı ki Sultan Reşat⁵⁵ kendisine bir altın saat hediye etti. Aslen Alman Yahudisi olduğundan Umumî Harp’te Almanya-Türkiye münasebatında [*ilişkilerinde*] mühim bir rol oynamaya bile kalkmıştı. Fakat İstanbul zabıtası onun âdi bir dolandırıcıdan başka bir şey olmadığını anlayarak kendisini hudut haricine çıkardı⁵⁶.

Umumî Harp bitince Mehmed Zeki tekrar Berlin’de türedi. Berlin’in suları bu esnada çok bulanık olduğu için, orada kolayca avlanabileceğini zannetti. “Müdafaa-i Millîye” mecmuasını bilmem hangi nam altında tekrar neşre başladı. Fakat Almanya’nın dâhili işleri karmakarışık olmasına rağmen Mehmed Zeki ne komünistlere ne de sosyal demokratlara dayanarak bir iş görmeye muvaffak olabildi. Onun için en kestirme yoldan giderek şarlatanlığa başvurmayaya karar verdi. Berlin’de bulunan Talât Paşa’ya ve arkadaşlarına çatacak olursa onlardan bol bol para çekebileceğini zannetti.

Fakat İttihat ve Terakki erkânına çatmak için bir yol bulmak lâzım geliyordu. Mehmed Zeki uzun zaman o yolu bulmaya çalıştıktan sonra bir gün Berlin’de İsmail Hakkı’ya rast geldi. İsmail Hakkı İttihat ve Terakki tarafından Avrupa’ya tahsile gönderilen gençlerden birisiydi. Mehmed Zeki onu görünce derhal kendisine açılarak:

55 V. Mehmed (Reşat) (1844-1918): Sultan Abdülmecid’in oğlu ve 35. Osmanlı padişahıydı. Ağabeyi II. Abdülhamid’in yerine 1909’da tahta geçti. Dokuz sene süren hükümdarlığı sırasında neredeyse tüm iktidarı siyasetçilere, esas olarak da İttihat ve Terakki’ye bıraktı.

56 İlginç bir kişilik olan Mehmet Zeki ile ilgili yakın zamanda yayımlanmış bir inceleme için bkz. Ahmet Asker, “Erken Cumhuriyet Döneminde Siyaset-Ticaret-Medya Üçgeninde Bir Gazeteci: Mehmed Zeki Bey”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, Cilt 32, sayı 94, 2017, s. 49-94.

– İsmail Hakkı, çok sıkıntıdayım. Talât Paşa bana biraz yardım ederse çok minnettar kalacağım, lütfen bu ricamı kendisine söyle misiniz?

dedi. İsmail Hakkı Talât Paşa'yı tanımadığını anlatmak isteyince Mehmed Zeki hemen minnettarlığını tehdide çevirdi:

– Şayet bu ricamı kendisine söylemeyecek ve bir haftaya kadar bana müspet bir cevap getirmeyecek olursanız, ben de İttihat ve Terakki aleyhine yazı yazmaya başlayacağım

sözleriyle maksadını İsmail Hakkı'ya açıkça söyledi. İsmail Hakkı, Mehmed Zeki gibi bir adamın her türlü fenalığı yapmaya muktedir olacağını düşünerek mesuliyeti üzerine almak istemedi. Fakat Mehmed Zeki'nin tehditleri nihayet Talât Paşa'nın kulağına kadar vardı.

İşte dertlerin birer birer açıldığı gün bu Mehmed Zeki'nin İttihat ve Terakki rüesasından para istemesi de mevzubahis oluyordu. Talât Paşa dedi ki:

– Bu adam da nereden çıktı? Kendi sıkıntımız kendimize yetişmiyormuş gibi bir de bu herifi mi düşüneceğiz?

O gün mecliste hazır bulunan Talât Paşa'nın rüfekaşından bir zat cevap verdi:

– Paşam, ben bu Mehmed Zeki'nin ne tıynetle [*yaratılışt*a] bir adam olduğunu pekâlâ bilirim. Onun tehditlerine kat'iyen kulak asmayınız. Aleyhinizde yazacağı birkaç satır yazı cehenneme akıtılan bir damla suya benzer. Berlin'de onun yazısına ehemmiyet verecek hiç kimse yoktur.

Bu teklif kabul olundu. Mehmed Zeki'ye dilendiği paranın verilmesine imkân olmadığı, Talât Paşa'da metelik bulunmadığı bildirildi. Birkaç gün sonra Mehmed Zeki o zamanlarda Berlin'de sık sık çıkan ve hayatları ancak bir iki haftaya inhisar eden [*sınırlı olan*] amele [*işçi*] gazetelerinden birinde İttihatçılar aleyhinde bir makale neşretti. Bu makalesinde İsmail Hakkı tarafından Ermeni meselesine dair neşredilen bir yazıdan bahsettikten sonra diyordu ki:

– Reisleri, Alman Cumhuriyeti’nin misafiri olup Berlin’de oturan ve ‘İttihat ve Terakki’ denilen, caniler komitesinin cinayetleri hakkında, İsmail Hakkı Bey’in tek bir söz sarf etmemesi şayan-ı hayrettir [*şaşmaya değerdir*]. İsmail Hakkı Bey’in, elebaşısı Talât Paşa olan bu caniler komitesi ‘İttihat ve Terakki’ ile ne gibi bir münasebette bulunduğu hakkında bizi tenvir etmesi [*aydınlatması*] lâzım gelir. Biz biliyoruz ki İsmail Hakkı Bey, yalnız Talât Paşa ile değil, komite erkânından Doktor Nâzım ve sabık [*eski*] İstanbul polis müdürü ve Halep Valisi olan Bedri Beyler ile de sıkı temastadır. Malum olduğu veçhile [*bilindiği üzere*] Ermeni mezalimini hazırlayan ve tertip eden bu üç kişi olduğu gibi cemiyetin hoşuna gitmeyen Türklerin vücutlarını ortadan kaldırıverenler de gene bunlardır. Şimdiki İstanbul hükûmeti bu fenalıkları yapan İttihatçılara lâyük oldukları cezaları vermekte gecikmeyecektir. Berlin’deki İttihatçılar, son zamanlarda sosyalist olduklarını iddiaya kalkışmaya başladılar. Buna kat’iyen inanmamalıdır. Türk sosyalistlerinin reisi, kaçarak canını kurtarmaya muvaffak olan Prens Sabahattin’dir⁵⁷. Ben yakında bir konferans vererek bütün bu meseleleri bîtarafane [*yansız bir şekilde*] mevzu bahis edeceğim ve umumî efkârı [*kamuoyunu*] İttihat ve Terakki erkânının icraatı hakkında aydınlatacağım.

Mehmed Zeki’nin bu gülünç makalesi hiçbir tesir bırakmadan bir iki gün içinde unutulup gitti. Konferans vererek efkârı tenvir edeceğine dair savurduğu tehdidinde kulak asan ve “aman konferans verme!” diye avucuna bir iki bin mark sıkıştıran olmadığından galiba konferanstan da vazgeçti.

57 Mehmed Sabahaddin (1878-1948): Son dönem Osmanlı siyaset ve fikir adamlarındandı. Annesi Seniha Sultan, 31. Osmanlı padişahı Abdülmecid’in kızı ve aynı zamanda 34. Osmanlı padişahı II. Abdülhamid’in kız kardeşiydi. Bu nedenle batı kaynaklarında “Prens Sabahaddin” olarak anılıyordu. Osmanlı’nın kurtuluşunu devletin küçülmesi ve özel girişimin desteklenmesinde görmesi onu, 1906’da, Teşebbüs-i Şahsi ve Adem-i Merkeziyet Cemiyeti’ni kurmaya sevk etti. Jön Türk hareketinin içinde olmakla beraber 1908 sonrasında İttihat ve Terakki karşıtı bir çizgide kaldı. Osmanlı hanedanının bir üyesi olduğundan 1924’te yurtdışına sürüldü. İsviçre’de öldü.

Umumî Harp ve Türkiye

Talât Paşa'nın evinde her toplantıda yalnız dertlerden değil bazen "İttihat ve Terakki"nin icraatından da bahsolunurdu. Türkiye'nin hangi sebeplerden dolayı Almanya ile beraber Umumî Harb'e iştirak ettiği [*katıldığı*] hakkındaki münakaşalar, bu bahislerin en enteresanını teşkil ederdi. Bir gün Talât Paşa bu mesele hakkında uzun uzadıya tafsilat [*ayrıntılar*] verdi ve dedi ki:

– Umumî Harp zaten İstanbul'un ve boğazların Rusya tarafından ele geçirilmek istenmesinden doğdu. Rusya ile Fransa harbin mutlaka çıkmasını istiyorlardı. Çünkü Fransa, 1871 muharebesinde⁵⁸ kaybettiği Alsas-Loren'i istirdat [*geri alma*] gayesini takip ediyor, Rusya ise boğazlara ve İstanbul'a hâkim olmak istiyordu. Umumî Harp başlangıcında Rusya Hariciye Nazırı olan Sasonof⁵⁹ Rusların boğazlara ve İstanbul'a hâkim olmak maksadıyla harp istedikleri iddiasını cerh etmek [*çürütmek*] için Petersburg hükûmetinin Babiâli'ye, Umumî Harp'te bitaraflığını [*tarafsızlığını*] muhafaza etmek kaydıyla Türkiye'nin tamamıyet-i mülkiyesini [*toprak bütünlüğünü*] temin etmesini teklif ettiğini ileri sürüyor. Hâlbuki bugün Umumî Harb'in zuhuruna [*belirmesine*] sebep olan âmiller [*etkenler*] birer birer meydana çıkıyor. Neşrolunan birçok vesikalar [*belgeler*] Sasonof'un beyanatını [*açıklamalarını*] tekzip etmektedir [*yalanlamaktadır*]. Mesela bu vazifelerden biri 1910 senesine aittir. Umumî Harp'ten dört sene evvel Petersburg'taki Fransız sefiri, Paris'e gönderdiği bir raporunda diyor ki:

58 Fransa-Prusya Savaşı. Fransa'nın yenilgiyle sonuçlanan bu savaş sırasında Prusya ile diğer küçük Alman devletleri birleşerek Alman İmparatorluğu'nu kurdular (18 Ocak 1871).

59 Sergey Dmitriyeviç Sazonov (1860-1927): 1910-1916 arasında Rusya'nın Dışişleri Bakanı idi. 1917'de Londra büyükelçiliğine atandı ancak iç karışıklıklar yüzünden ülkesinde kalarak anti-Bolşevik kampa geçti. Amiral Kolçak hükûmetinde kısa bir süre Dışişleri Bakanlığı yaptı. Sürgünde geçen son zamanlarında anılarını kaleme aldı. Bkz. *Kader Yılları-S. Sazonov'un Anıları*, çev. Betil Önuçak, haz. Sabahattin Özel, Derin Yayınları, İstanbul, 2002.

‘Rusya ile Fransa arasındaki ittifakta Alsas-Loren’in mukabili [*karşılığı*] boğazlar ve İstanbul’dur. Bu mesele filvaki [*gerçekte*] hiçbir mukavelede yazılı değildir. Fakat boğazlar ve İstanbul meselesi ağıza alınmamakla beraber hiçbir zaman akıldan çıkarılmayan ulvî [*yüce*] bir gayedir.’

Burada arkadaşlarından birisi Talât Paşa’ya itiraz etmek istedi. Dedi ki:

– Paşam, doğru söylüyorsunuz ama İngiltere’yi unutuyorsunuz. İngiliz devletinin boğazları ve İstanbul’u Rusya’ya vermeye razı olmayacağı da söyleniyordu.

Talât Paşa cevap verdi:

– Biz İngiltere’nin böyle düşündüğünden kat’i olarak emin bulunsaydık, harbe girmezdik. Fakat bir kere İngiltere’nin harpten galip çıkacağını kimse temin edemezdi. Sonra da müşterek Rus-Fransız-İngiliz teklifinin samimiyetine inanmak çok güçtü. Son senelerin diplomasi faaliyeti bu samimiyete inanmamıza mâni oluyordu.

Talât Paşa bunu söyledikten sonra önünde duran bazı evrakı karıştırdı ve sözüne devamla dedi ki:

– Bakınız 23 Ağustos 1914 tarihli bir telgrafnâmesinde Rusya Hariciye Nazırı Sasonof İstanbul’daki Rus sefirine ne diyor: ‘İngiltere, Rusya ve Fransa ile beraber Türkiye’nin tamamıyet-i mülkiyesini, istiklâlini ve sulh muahedesine [*barış antlaşmasına*] bu esaslara muhalif şartlar konulmasını tahriren [*yazılı olarak*] temine hazırdır.’

Bu teklif Rusya tarikiyle [*yoluyla*] İngilizlerden alınmış ilk tekliftir. Hâlbuki aynı telgrafnâmede kapitülasyonların da kaldırılması için bir kayıt var. Deniliyor ki: ‘Adaletin tevziini [*dağıtılmasını*] temin eden ve asrî ihtiyaçlara kâfi gelen bir şema bulunur bulunmaz İngiltere dahi kapitülasyonlardan vazgeçmeye razıdır.’ Bu kayıt ortada bulundukça Türk devleti, İngilizleri tatmin edecek adlî ıslahat için belki bir asır daha bekletilebilirdi.

Hem bu kapitülasyonlardan sarfı nazar [*vazgeçme*], itilâf devletlerinin tamamîyet-i mülkiyemizi temin etmelerinde samimiyet aramak imkânsızdı. Çünkü itilâf devletleri bir taraftan bu teminatı verirken diğer taraftan Rusya'nın Paris sefiri İsvolski⁶⁰ 11 Ağustos 1914 tarihli telgrafnâmesinde Sasonof'a diyordu ki: 'Fransa Hariciye Nazırı Doumergue⁶¹ ile konuştum. Türkiye'nin, şayet Almanya ile Avusturya'yı mağlup edersek Rusya'nın fırsattan bilistifade [*yararlanarak*] boğazları ve İstanbul'u eline geçirmek istemesinden korktuğu mevzuu bahseldi. Bu hususta Türkiye'nin teskin edilmesinin [*yatıştırılmasının*] muvafık olacağı düşünüldü. Bu teskin keyfiyeti Türkiye'nin tamamîyet-i mülkiyesinin garanti edilmesi teklif olunmakla hallolunabilir. Doumergue'in fikrine göre, böyle bir teminat vermemiz, harbin sonunda boğazlar meselesini arzu ettiğimiz tarzda halletmemize mâni olamaz.'

Bu telgrafın son cümlesi itilâf devletlerini(n) boğazlar hakkındaki hakiki düşüncelerini bütün çıplaklığıyla meydana vuruyor. Bu vaziyet karşısında biz nasıl olur da bîtaraf kalırdık veya itilâf devletleri tarafında harp ederdik?

Bu aralık biri daha lafa karışarak:

– Paşam, bu vaziyetleri tabii bilmiyordunuz, yazılan telgraflardan haberiniz yoktu, değil mi? diye sordu.

– Şüphesiz onlardan malumatımız [*bilgimiz*] yoktu. Yalnız Rusya'nın asırlardan beri İstanbul'a ve boğazlara göz dikmiş olduğunu ve Akdeniz'e giden bir mahrece [*çıkış yerine*] muhtaç olduğunu ve bu gayesinden vazgeçmeyeceğini biliyorduk. O telgrafları zikretmekle anlatmak istediğim şey, Rusya'nın o zaman ki teminatına ehemmiyet vermemekle çok isabet ettiğimizi ispat eylemektir. Bizim doğru hareket ettiğimizi meydana çıkaran diğer bir hakikat de itilâf devletlerinin, bir taraftan bize teminat verirken diğer taraftan Bulgaristan'ı aleyhimize tahrik etmeye [*kışkırtmaya*] çalışmalarıdır.

60 Aleksandr İsvolski (1856-1919).

61 Gaston Doumergue (1863-1937).

Talât Paşa burada bir müddet sustu ve düşündü. Ondan sonra gene evrakını karıştırarak bazı kâğıtlar çıkardı. Bunları önüne koydu ve sözüne şu suretle devam etti:

– Alman kruvazörleri ‘Yavuz’ ve ‘Midilli’ henüz boğazlardan girememişlerdi⁶². İtilâf devletlerinin bize karşı tecavüzkârane [*saldırgan*] bir siyaset takip etmek için o harp gemilerini vesile olarak kullanmaları mevzubahis olamazdı. Hâlbuki Sasonof 10 Ağustos 1914 tarihli bir telgrafnâmesinde Sofya’daki Rus sefirine şu emri veriyordu:

‘Bîtarafılığı muhafaza etmekle beraber, aynı zamanda Türkiye’nin harekâtını ihlâl etmeyi [*bozmayı*] taahhüt eyleyeceğine dair yaptığımız teklif için kendisinden derhal cevap beklediğimizi Bulgar hükûmetine bildirmenizi rica ederim. Tamamen sarih [*açık*] olmayan bir cevap aldığımız veya beklediğimiz cevap geciktiği takdirde Sırbistan’la olan ittifakımızdan tevellüt edecek [*doğacak*] neticelerde hareket serbestisini muhafaza edeceğimizi ve aynı zamanda şimdiki Bulgar devlet ricalini bütün neticelerden şahsen mesul tutacağımızı ihtar ederiz [*dikkat çekeriz*]. Şayet Bulgar hükûmeti bu vazifeyi -yani Türkiye’nin harekâtını ihlâl etmeyi- yalnız başına beceremeyeceğini söylerse, kendisinden muvafık cevap aldığımız takdirde Karadeniz’deki Rus filosunun yardımına mazhar olacağını söyleyebilirsiniz’.

Görüyorsunuz ki Bulgaristan’dan beklenen vazife iki taraflıdır. Bir taraftan Bulgaristan’ın bîtarafılığı, diğer taraftan Türkiye’ye karşı harekete geçmesi isteniyordu. Bunu yaptığı takdirde de Karadeniz filosu yardıma koşacaktır, deniyordu. Yani Bulgaristan’ın itilâf devletlerine karşı bîtarafılığı temin olunurken ondan aynı zamanda İstanbul’u ve boğazları istihdaf eden [*hedef alan*] hareketler umuluyordu.

Mecliste hazır olanlardan diğer bir zat dedi ki:

62 Osmanlıların Almanya’dan satın alındığı duyurdukları Goeben ve Breslau adındaki bu iki savaş gemisi 10 Ağustos 1914’te boğazlara girdi.

– Hakikaten, bu vesikalar çok mühimdir. Fakat bizim ordu henüz harbe girmemişti, bütün cephelerde serbestti. Bulgar ordusu bu vaziyet karşısında İstanbul'a ve boğazlara akın yapamazdı ki!

Talât Paşa, şu cevabı verdi:

– Bir şey yapamazdı ama herhâlde ordumuzun mühim bir kısmını işgal ederdi ya. Matlûp olan da [*istenilen de*] bu idi. Bakınız Rus Hariciye Nazırı gene 10 Ağustos tarihli bir telgrafnâmesinde Paris ve Londra sefirlerine ne diyor:

‘Fransızların Cezayir kolordusunun Fransa’ya nakli işi bitmiştir. Bundan sonra İngiliz-Fransız filoları Alman-Avusturya harp gemilerine karşı harekete geçebilir. Türkiye’nin gelecek günler zarfında düşmanlarımız tarafında harbe iştirak etmesi muhtemeldir. Onun için Alman-Avusturya harp gemilerinin boğazlardan geçmesini men edecek tedbirlerin alınması lâzımdır. Şayet buna imkân hâsıl olursa Rusya’nın Karadeniz filosu, hem Türkiye’ye hem de Karadeniz sahilindeki diğer devletlere karşı en kuvvetli bir tazyik vasıtası olarak kullanılabilecektir.’

İşte Sasonof bu suretle bir an evvel boğazları Alman ve Avusturya gemilerine kapatmak istiyordu. Hâlbuki biz o esnada yalnız seferberlik ilan etmiştik. Sasonof’un bu son telgrafından, şayet ‘Yavuz’la ‘Midilli’yi boğazlardan içeriye kabul etmeyip bîtaraf kalsaydık ne hâle geleceğimiz kolayca anlaşılıyor. Bu iki harp gemisi bizi Rusya’nın Karadeniz filosunun tazyikinden kurtarmış oldu. Osmanlı Devleti’nin tamamiyet-i mülkiyesinin garanti edilmesi hakkında Rusya’dan gelen teklifin samimi olduğu üçüncü bir nokta ile de sabit oluyor. Sasonof, gene 10 Ağustos 1914 tarihinde İstanbul’daki Rus sefirine çektiği bir telgrafta diyordu ki:

‘Sofya’dan bir cevap almadıkça Enver Paşa ile cereyan eden müzakerelerde vakit kazanmayı göz önünde bulundurunuz. Türkiye’nin doğrudan doğruya bize teveccüh eden [*yönelen*] bir hareketinden korkmadığımızı hatırdı tutunuz. Aynı zamanda, münakaşa esnasında görüşmelerin dostane mahiyetini

muhafaza etmekle beraber, hoşumuza gitmeyen bir hatt-ı hareket [*hareket tarzı*] takip olunduğu takdirde Türklerin bütün Anadolu'yu tehlikeye koymuş olacaklarını, çünkü bize bir fenalık yapmaya muvaffak olamayacaklarını, bizim ise, Fransa'nın ve İngiltere'nin müttefiki sıfatıyla bütün Türkiye'nin mevcudiyetini mahvedebileceğimizi kendilerine anlatınız.'

Görüyorsunuz ki Ruslar, Sofya'dan alacakları cevaba göre hareket etmek üzere bizimle olan müzakerelerinde vakit kazanmaktan başka bir şey yapmıyorlardı. Bize vuracakları ilk darbeden emin olduktan sonra ne bîtarafliğımıza, ne de Almanya tarafından harbe girmemize ehemmiyet vermeden İstanbul'u ve boğazları almak için tepemize bineceklerdi.

Bu harbe girme münakaşası doğrudan doğruya huzurundan bir zatla Talât Paşa arasında cereyan ettiği için o zat da paşaya:

– Biraz evvel İngilizlerin buna razı olmayacaklarından bahsettiğim zaman onların tamamîyet-i mülkiyemizi tahrîren [*yazılı olarak*] garanti etmeyi teklif ettiklerini söylemişsiniz. Ondan sonra İngilizlerin bu fikirlerini değiştirdikleri sabit oldu mu?

diye sordu. Talât Paşa dedi ki:

– Birçok hadiseler İngilizlerin bu fikirlerini değiştirdiklerine delâlet ediyor. Hadiseleri sırasıyla takip edersek bunu daha kolay anlayabiliriz. Sofya'dan beklenen cevap 12 Ağustos'ta Petersburg'a vardı. Fakat Sasonof bu cevabı matlûba muvafık [*istenilene uygun*] bulmadı. Çünkü Bulgaristan diyordu ki:

'Bundan evvel vermiş olduğu kararları değiştirmesini icap ettirecek hiçbir vaka zuhur etmediğini mülâhaza eden ve millete karşı deruhte ettiği [*üstlendiği*] mesuliyet vekiller heyeti [*bakanlar kurulu*], Bulgaristan'ın tam bir bîtaraflık güdeceğini ve memleketinin müdafaasını göz önünde bulunduracağını Rusya İmparatorluğu hükûmetine iblağa [*ulaştırmaya*] karar vermiştir.'

Rusya Hariciye Nazırı Sasonof, bu Bulgar cevabında 'Türkiye'nin harekâtını ihlal etmek taahhüdünden bahs olunmadığı için Bulgaristan'ın bu taahhüdü reddettiğini kabule mecbur

oldu. Onun için Babiâli ile müzakereye devam etmek yolunu takibe karar verdi. Mühim olan cihet [*taraf*] bu müzakereler esnasında Türkiye hakkında beslenen hakiki maksatların gizlenmesidir. Neşrolunan vesikalar bunu aşikâr [*açık*] bir surette ispat etmektedir. 10 Ağustos 1914'te Paris'teki Rus sefareti müsteşarı ile Fransa Hariciye Nezareti'nin siyasî müdüriyeti muavini Ponsot⁶³ arasında bir mülâkat vuku buldu. Türkiye meselesinin konuşulduğu bu mülâkata dair Paris'teki Rus sefiri İsvolski tarafından Rusya Hariciye Nazırı'na çekilen bir telgrafnâmede şöyle deniyordu:

'Genç Türkleri ve onların fikirlerini iyi bilen Ponsot şu fikirde-
dir; Türkler macera aramıyorlar, Almanya'nın muzaffer olmasına
da çalışmıyorlar. Fakat vaziyetin Almanya için müsait olduğuna
dair Almanlar tarafından büyük bir faaliyetle yapılan şayiaların
[*söylentilerin*] tesiri altında bulunuyorlar. Harpten itilâf devlet-
leri muzaffer çıkarlarsa Rusya'nın boğazlara vaziyet etmesinden
[*konumlanmasından*] korkuyorlar. Ponsot'ya kalırsa bir taraftan
İstanbul'da hakiki vaziyet gösterilerek bütün zafer şansının itilâf
tarafında olduğu anlatılmalı ve diğer taraftan bizim maksatları-
mız hakkında Türklere bazı garantiler vermelidir.'

Bakınız bu telgrafın sonunda ne deniliyor:

'Esasen burada -yani Paris'te- muzafferiyetimize [*zafer kazanmamıza*] o kadar emin nazarla bakıyorlar ki, Türkiye'yi düş-
manlarımızın tarafına celbettirmenin [çekmenin] ve bu suretle
onun mevcudiyetine hâtime çekmenin [*son vermenin*] menfa-
atimize daha uygun olacağı Ponsot tarafından müsteşarımıza
anlatılmıştır.'

İşte gerek bu Ponsot'nun ifadesinden, gerekse sonradan vuku
bulan Fransa Hariciye Nazırı'nın beyanatından anlaşılıyor ki
itilâf devletleri Türkiye'yi oyalamaya ve vakit kazanmaya çalış-
ıyorlardı. Tamamiyet-i mülkiyemizi garanti etmeleri işinde
hiçbir samimiyet yoktu. Garanti, bir siyasî desiseden [*hile-
den*], bir diplomatik aldatmadan başka bir şey değildi. Bu işte

63 Henri Ponsot (1877-1963).

Petersburg'la Paris el ele vermişlerdi. Nitekim Sasonof, Bulgar cevabını aldıktan bir iki gün sonra Fransa tarafından yapılan tekliflerin tatbiki [*uygulanması*] cihetine geçti. 15 Ağustos'ta Londra'daki Rus sefirine çektiği bir telgrafta şöyle diyordu:

'Fransa tarafından vâki olan bir teklife istinaden 'Goben'in Türkiye tarafından satın alınması üzerine hâsıl olan vaziyet hakkında orada Hariciye Nazırı Sney⁶⁴ ve Fransız sefiri Kambon ile müzakere ediniz. Bizce Türkiye'ye aşağıdaki tekliflerin yapılması muvafıktır:

1- Türkiye bîtaraflığında samimi olduğunu ispat etmek için seferber hâle getirdiği ordusunu dağıtmalıdır.

2- Buna mukabil itilâf devletleri de Türkiye'nin tamamiyet-i mülkiyesini zıman altına alırlar [*kefil olurlar*] ve bunun için herhangi bir kombinezonu teemmül etmeye [*düzenlemeyi düşünüp taşınmaya*] hazırdırlar.

3- Türkiye, Almanya'nın Anadolu'daki bütün şimendifer [*demiryolu*] vesaire imtiyazlarına [*ayrıcalıklarına*] ve diğer teşebbüslerine vaziyet eder [*el koyar*]. Bu keyfiyet sulh muahedesinde temin olunur. İstanbul'daki üç sefirimize müstacelen [*acilen*] talimat gönderilmesini arzuya şayan buluyoruz. Aynı zamanda diğer herhangi bir kombinezon veyahut ahval icap ettirirse zecrî [*zorlayıcı*] tedbirlere müracaat için fikir teati etmeye [*alışverişi-ne*] hazır olduğumuzu da bildiririz.'

Talât Paşa bu telgrafi okuduktan sonra arkadaşlarına dedi ki:

– Bu telgraf da ispat ediyor ki İttihat ve Terakki Umumî Harb'e Almanya tarafında iştirak etmekte haklıydı. Çünkü itilâf devletlerinin maksatları da telgraftan aşikâr bir surette anlaşılıyor. Babıâli'ye yem olarak Anadolu'daki Alman imtiyazları gösteriliyor. Bu yem sayesinde Türkiye kafese sokularak bîtaraflığı emniyet altına alınıyor ve kafesin içinde bulunduğu müddet zarfında da, Fransa tarafından tavsiye edildiği veçhile, tamamiyet-i mülkiyesinin muhafaza edileceği hakkındaki boş ve yalan teminat

64 Grey olmalı.

ile beslenmek isteniyordu. Bu aralık Sasonof İstanbul'daki Rus sefiri Giers'ten⁶⁵ heyecanlı bir telgraf aldı. Bu telgraf 15 Ağustos 1914 tarihlidir. Sadrazam Said Halim Paşa'nın⁶⁶ bize haber vermeden olacak, kendi nam ve hesabına Ruslara bir anlaşma teklifinde bulunduğundan bahseden bu telgraf şudur:

'Sadrazamın bizimle bir anlaşma yapılması hakkındaki şahsî fikrini ıblâğ etmekle [*ulaştırmakla*] beraber, vaziyetin azamî derecede ciddî olduğunu ve Türkiye ile Almanya arasında akdedilecek bir ittifakın bizim için büyük bir tehlike teşkil edeceğini nazarı dikkate alarak sadrazamın zayıf bir nüfuza mâlik olduğunu, onun her an ıskat edilmesi [*düşürülmesi*] mümkün bulunduğunu ve ondan sonra Enver Paşa'nın kat'i surette diktatör olarak meydana çıkacağını da tekrara lüzum görmüyorum. Bu ahval ve şerait [*olaylar ve koşullar*] altında Türkiye'nin bize karşı hareket etmesinin önüne geçilmesi için yegâne çare aşağı yukarı Enver tarafından yapılan teklifler dairesinde bir anlaşma vücuda getirmektir. Vaktimizin pek dar olduğuna ve derhal bir karar verilmesi icap ettiğine eminim.'

Burada Talât Paşa Enver Paşa tarafından yapılan tekliflerin neden ibaret olduğu(nun) sorulması üzerine paşa biraz düşündükten sonra cevap verdi:

– Bu tekliflerin neden ibaret olduğunu iyice bilemiyorum. Fakat Sasonof'un 16 Ağustos tarihinde Paris ve Londra sefirlerine çektiği bir telgrafnâmede aynen yazılıdır. Bu telgrafnâmeğe nazaran Enver Paşa aşağıdaki şartlar altında Rusya tarafını iltizam edeceğini [*tutacağını*] bildiriyor:

65 Mikhaıl Nikolayevich von Giers (1856-1932).

66 Said Halim Paşa (1864-1921): Mısır valisi Mehmed Ali Paşa'nın torunudur. 1888'de Şûrâ-yı Devlet üyesi, 1900'de Rumeli Beylerbeyi oldu. İttihat ve Terakki iktidarında Hariciye Nazırlığı ve Sadrazamlık görevlerinde bulundu. Birinci Dünya Savaşı sonunda tutuklanarak Malta'ya gönderildi. Tahliye edildikten sonra gittiği Roma'da Ermeniler tarafından öldürüldü. Yakın zamanda yayımlanmış anıları için bkz. Said Halim Paşa, *Osmanlı İmparatorluğu ve Dünya Savaşı*, çev. Fatih Yücel, Kronik Kitap, İstanbul, 2019.

‘1- Kafkas cephesindeki askerlerimizi geri çekeceğiz.

2- Aynı zamanda Trakya’da Rusya emrine bir Türk ordusu hazır bulunduracağız. Bu ordu herhangi bir Balkan devletine karşı hareket edecektir. Bu devletler arasında Bulgaristan da vardır. Şayet Bulgarlar Ruslar aleyhine harbe iştirak edecek olurlarsa bu Türk ordusu tarafından yola getirileceklerdir.

3- Türk ordusunda bulunan Alman muallimleri [öğretmenleri] Türkiye’den uzaklaştırılacaktır. Bu hizmetlerine mukabil Türkiye’ye aşağıdaki tavizler verilecektir:

1- Trakya’da, Gümülcine nısfül nihar hattı⁶⁷ [meridyeni] boyunca arazi tavizleri.

2- Ege adalarının verilmesi.

3- Türkiye ile Rusya arasında 5-10 sene müddetle tedafüi [savunmayla ilgili] bir ittifak akdedilmesi.’

Enver Paşa’nın, pek o kadar kendi malı olmayan bu teklifine Rusya tabii o kadar yanaşmadı. Bilâkis Paris mehafili [çevreleri] bizim işe başka bir istikamet vermek istedi. O aralık Delkase⁶⁸ Hariciye Nezareti’ne geçti. Rusya’nın Paris sefirine dedi ki:

‘Babiâli ile yapılan müzakerelerden müspet bir netice çıkmayacaktır. Onun için hiç vakit zayi etmeden [kaybetmeden] Balkan ittihadını [birliğini] yeniden yaratalım ve onu Türkiye’ye karşı harekete getirelim. Böyle bir siyaset alenen Bulgaristan’a karşı hayırhahane [iyiliksever] bir vaziyet almaktan geri durmayan efkâr-ı umumîyemize [kamuoyumuza] müdahale olacağı gibi Türkiye aleyhinde bulunan İngiliz ve Fransız siyasetine de uygun düşer.’ Delkase’nin fikrine göre Bulgaristan, Yunanlıların yardımıyla Enos-Midya hattını⁶⁹ zaptedeceklerdi. Yunanlılara da bu yardıma mükâfat [ödül] olarak Avlonya⁷⁰ hariç olmak üzere Epir kıtası

67 Doğru yazılışı *hatt-ı nısf-ı nehâr* şeklindedir.

68 Théophile Delcassé (1853-1923).

69 Midye-Enez Hattı ya da diğer adıyla Midye-Enez Çizgisi, Birinci Balkan Savaşı sonunda imzalanan Londra Antlaşması’na (30 Mayıs 1913) göre Osmanlı Devleti’nin Trakya’daki sınırıydı.

70 Arnavutluk’ta bir şehir.

verilecekti. Biz de Bulgarlar ve Yunanlılarla meşgul olacağımız için Kafkasya'da Rusları iz'âç [*tedirgin*] edemeyecektik.

Talât Paşa burada bir müddet sükût ettikten sonra izahatına şöyle devam etti:

– Görüyorsunuz ki tamamiyet-i mülkiye desisesini [*hilesini*] uy-
duran Paris mehafili o desiseden bile vazgeçerek onun yerine
cebir ve tazyiki [*zorlama ve sıkıştırmayı*] düşünüyordu. Türki-
ye'nin Umumî Harb'e girmesine takaddüm eden [*girmesinden
önce gelen*] günlerin memleketimiz için ne kadar muhataralı
[*tehlikeli*] olduğu bundan da anlaşılıyor. Bu esnada İngiltere'nin
takındığı tavır çok ehemmiyetliydi. Londra, şimdi elimizde
mevcut olan diplomatik vesikalardan anlaşılacağı veçhile, Rus-
ya'nın Babiâli'ye karşı gösterdiği müsaadekârlıktan [*izin verici
tutumdan*] haberdar değildi. Londra'daki Rus sefirinin 17 Ağus-
tos tarihli bir telgrafnâmesine göre İngiliz mehafili Türkiye işini
şöyle düşünüyordu: İngiltere Hariciye Nazırı Grey İstanbul'daki
İngiliz sefiri Mallet'e⁷¹ bir telgraf çekerek Rus ve Fransız sefirle-
riyle müştereken Türkiye'ye, bîtaraf kaldığı takdirde o zamanki
tamamiyet-i mülkiyesinin ve Alman imtiyazlarının kendisine
verilmesini teklif etmesini bildirmişti. Aynı zamanda askerî va-
ziyetin Almanların aleyhinde çıktığı, Alman ordusunun tahmin
edildiğinden daha fazla Belçika'da alıkonulduğu, Alman erkân-ı
harbiyesinin [*genelkurmayının*] yanıldığı, onun için Babiâli'nin,
vereceği kararı derinden derine düşünmesi lâzım geleceği hak-
kında Türkiye'nin dikkat nazarını celbetmek için de Grey'den
talimat almıştı. Fakat Grey yalnız tamamiyet-i mülkiyenin te-
min edilmesini istiyor, başka hiçbir imtiyaza yanaşmıyordu. Ta-
mamiyet-i mülkiyemiz de zahiren [*görünüşte*] temin ediliyordu.
Bunun zahirî olduğunu ispat eden delilleri söyledim. Fakat ga-
rantinin sahte olduğu daha ziyade Rusya Hariciye Nazırı Saso-
nof'un 30 Ağustos'ta İstanbul'daki Rus sefirine çektiği telgraf-
tan anlaşılıyor. Bunda bakınız ne deniliyor:

71 Louis du Pan Mallet (1864-1936).

‘Türkiye’ye tebliğ edilecek metne, “Türkiye arazisi” kelimelerinden evvel “şimdiki harp esnasında herhangi bir düşman tecavüzüne karşı” gelmelerinin⁷² ilavesi hakkında İngiltere hükûmeti tarafından vâki olan teklifi biz de kabul ediyoruz.’

Bundan da anlaşılacağı veçhile İngiltere, ancak Umumî Harb’in devam ettiği müddet zarfında Osmanlı Devleti’nin tamamîyet-i mülkiyesini muhafazayı kabul etmek istiyordu. Bunun ne kadar boş bir vaat olduğunu söylemeye hacet var mı? Umumî Harp’ten sonra ne olacaktı? Bundan başka kapitülasyonların kaldırılmasına da razı olmuyorlardı. Sasonof(un) Paris ve Londra’daki sefirlerine çektiği 21 Ağustos tarihli telgrafnâmesinde kapitülasyonların ilgası [*kaldırılması*] hakkında deniliyordu ki:

‘Şayet Türkiye hükûmeti bizim nokta-i nazarımızı [*görüşümü-zü*] kabul ederse o zaman kapitülasyonlar meselesinde izzet-i nefsinin [*onurunu*] esaslı olmaktan ziyade zahiren tatmin eden bir formül teklif edebiliriz.’

İşte Türkiye’nin tamamîyet-i mülkiyesi zahiren temin ediliyor, kapitülasyonların kaldırılmasına zahiren razı olunuyor ve Ege adalarının iadesi kabul edilmiyordu. Ortada yalnız, Anadolu’daki Alman imtiyazları filan kalıyordu ki o da Almanya tamamıyla mağlup edildikten sonra elimize geçecekti. Fakat mesele Erzurum’a şimendifer inşa etmek istesek gene Rusya buna razı olmayacaktı, gümrükleri artırmak istesek, büyük devletler muvafakat etmeyeceklerdi. Velhasıl bîtaraf kalmamıza mukabil Osmanlı Devleti Umumî Harb’in sonunda eski vaziyetinden asla kurtulmuş olmayacaktı. Anadolu’da bize hiçbir iktisadî taviz vermek istemedikleri Paris’teki Rus sefiri İsvolski’nin Rusya Hariciye Nezareti’ne çektiği telgrafnâmeden anlaşılıyor. Fransız hükûmetinin nokta-i nazarını bildiren bu telgrafnâmede deniliyor ki:

‘Anadolu’daki iktisadî tavizlere gelince gerek Fransa Hariciye Nezareti, gerekse İngiliz kabinesi tarafından kabul olunan fikre göre

72 Anlam karışıklığına yol açan bu sözcük, yazarın kaleme aldığı metinde “kelimelerinden” şeklinde geçmiş olsa gerektir.

bu hususta şimdiden kat'i beyanla ortaya çıkmak tehlikelidir. Çünkü bunu yaparsak İstanbul'daki Alman taraftarlarının eline bize karşı kullanabilecekleri bir silah vermiş oluruz.'

Bu ne demektir? Şu demektir ki şayet iktisadî tavizleri şimdi mevzuu bahsedersen bunlar o kadar ehemmiyetsiz olacaktır ki İstanbul'daki Alman taraftarları onları bize karşı bir silah olarak kullanacaklardır. Doğrusunu söylemek lâzım gelirse bize karşı en ziyade müsaadekârane davranır gibi görünen devlet Rusya idi. Çünkü bizim Almanya tarafında harbe girmemizden doğrudan doğruya o mutazarrır [*zarar görmüş*] olacaktı ve oldu da! Hâlbuki Fransa ile İngiltere, Rusya'nın o zahirî müsaadekârlığına da razı olmuyorlardı. Yeni Fransız Hariciye Nazırı Delkase bizi kendi taraflarına celbetmek değil, tehdit etmek istiyordu. Ben o aralık Bükreş'te bulunuyordum. Maksadımız Adalar meselesini⁷³ lehimize halletmekti. Yunanistan'la aramız, bu yüzden çok açıktı. Gene İsvolski Petersburg'a gönderdiği 27 Ağustos tarihli telgrafında Fransız nokta-i nazarı hakkında diyor ki:

'Türkiye'yi bitaraflığa icbar etmek [*zorlamak*] için yapılan bütün teşebbüsler akim [*sonuçsuz*] kaldıktan şimdi Bulgaristan nezdinde şiddetli teşebbüslerde bulunmamız lâzımdır. Bu sayede Bulgaristan'ı Yunanistan'la beraber Türkiye'ye karşı harekete icbar etmeliyiz. Bunun için Bulgaristan'a Türkiye'nin zararına olarak derhal tavizat [*ödünler*] verileceği vaat olunmalıdır.'

İsvolski, Fransız Hariciye Nazırı'nın bu fikrini 29 Ağustos tarihli telgrafında daha esaslı bir surette bildirerek Sasonof'a diyor ki:

73 Birinci Balkan Savaşı sırasında Yunanistan Ege Denizi'ndeki on adayı (Bozcaada, Limni, Taşoz, Gökçeada, Bozbaba, Semadirek, İpsara, Ahikerya, Sakız ve Midilli) işgal edince adaların statüsü ve geleceği Osmanlı Devleti ile Yunanistan arasında savaş bittikten sonra da devam eden gerilimli bir soruna dönüştü. Öyle ki sahillerine çok yakın olması dolayısıyla stratejik açıdan değerli gördükleri Midilli, Sakız ve Limni adalarının iadesini talep eden Osmanlı Devleti ile Yunanistan Eylül 1913-Ağustos 1914 arasındaki dönemde savaşın eşiğine geldi. Mustafa Aksakal, *Harb-i Umumî Eşiğinde-Osmanlı Devleti Son Savaşına Nasıl Girdi*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, Birinci Baskı, İstanbul, Aralık 2010, s. 47-62.

‘Bulgaristan’ı Yunanistan’la beraber Türkiye’ye karşı sevk etmek için Bulgarlara, Sırpların ve Yunanlıların hesabına tavizler vaat etmek kâfi değildir. Bulgarlar, bizimle beraber geldikleri takdirde Trakya’da derhal Türk arazisine Enos-Midye hattına kadar uzanan bütün sahaya sahip olmalıdırlar.’

Görülüyor ki Paris takınılan sahte maskeyi Petersburg’dan evvel çıkarmak istiyordu. Çünkü Rusya, Sofya’da yaptığı ilk teşebbüsün muvaffakiyetsizlikle neticelenmesi üzerine Bulgarları kazanmak ihtimalini o kadar kuvvetli görmüyordu. Bu aralık Paris sefirimiz Rıfat Paşa Fransız Hariciye Nazırı Delkase ile konuştu. Bu mülâkat esnasında Nazır: ‘Osmanlı Devleti’nin tamamiyet-i mülkiyesinin muhafazası, Fransa için artık bir akide [görüſ] değildir’ demekten çekinmedi.

Talât Paşa’nın verdiği bu izahatı arkadaşları büyük bir alâka ile dinliyorlardı. Herkeste Umumî Harp’te Almanya tarafının iltizam edilmiş [tutulmuş] olmasının bir zaruret hâlini aldığı hakkında yavaş yavaş bir kanaat uyanıyordu. Yalnız bazıları “bîtaraf kalınsaydı memleket bundan daha ziyade istifade edecekti” demekten kendilerini alamıyorlardı. Bunlardan biri Talât Paşa’ya ſu suali sordu:

– Paşam, kabinedeki arkadaşlarınız arasında harbe girmek veya bîtaraf kalmak hususlarında fikir ihtilâfı [ayrılığ] mevcut olduğu söylenirdi. Tabî bunların kanaati de yanlış olamazdı. O zaman böyle ihtilâflar çıktı mı, çıktıysa sonradan nasıl bertaraf edildi [giderildi]?

Talât Paşa hoşuna gitmeyen bir sual karşısında kalan insanların takındıkları tavırlara benzeyen bir tavırla kaşlarını çattı. İhtimal ki o anda 1914 senesinin Ağustos ve Eylül ayları zarfında geçen hadiseleri hatırlayarak canı sıkıldı. Fakat bir müddet düşündükten sonra tekrar güler yüzlü tavrını takınarak dedi ki:

– Evet, kabinedeki arkadaşlarımız arasında fikir ihtilâfları vardı. Fakat hemfikir olanlarla ayrı fikir besleyenleri yalnız efkârdaki tezatlardan [fikirlerdeki karşıtlıklardan] dolayı değil, başka bir nokta-i nazardan da ayırt etmek lâzım gelir. Kabinede hakiki

İttihatçı arkadaşlar da vardı, İttihat ve Terakki ile olan alâkaları, üzerlerine aldıkları, daha doğrusu kendilerine tevdi edilen [*verilen*] vazife dolayısıyla İttihat ve Terakki ile beraber çalışmaktan ibaret olanlar da. Mesela biz, sadrazam Said Halim Paşa'yı, Maliye Nazırı Cavid'i⁷⁴ ve hatta Cemal Paşa'yı doğrudan doğruya İttihat ve Terakki ile alâkadar saymazdık. Ama onlara yüksek vazifeler, nazırlıklar verirdik. Bu zihniyetin kökünü meşrutiyetin ilk devrinde aramak icap eder. Meşrutiyet ilan edildiği zaman o güne kadar meşrutiyet için hayatlarını tehlikeye koyan bizler, birdenbire üzerimize çöken ağır mesuliyetlerin yükü altında ezilmeye başladık. Mebusan Meclisi toplanacaktı. Mebus intihabı [*milletvekili seçimi*] yapmak lâzım geliyordu. Bunun için meşrutiyete sadık namzetler [*adaylar*] bulunmalıydı. Bu namzetler herkesten evvel biz olmalıydık. Hâlbuki mebusluk denince adeta hepimiz ürküyorduk. Mebusluk yapabilir miyiz diye tereddüt ediyorduk. Onun içindir ki ilk senelerde Said ve Kâmil Paşalar⁷⁵ gibi Abdülhamid devrine mensup adamlar sadaret mevkiinde kaldılar. Onlarla çarpışmak mecburiyeti hâsıl oldu. İşte bu vaziyet düzele düzele Said Halim Paşa ve Cavid gibi İttihat ve Terakki'ye yakın zatların aramıza katılarak bizimle beraber çalışmalarına kadar vardı. Umumî Harp patlak verdiği zaman belki bu zatlar bizim gibi düşünmüyorlardı. Bu bir kanaat meselesidir. Fakat o arkadaşlar kanaatlerini bize söylemekle kanaat edip harice karşı açılmamış olsa idiler daha iyi ederlerdi. Onların Ağustos ve Eylül 1914'teki harekâtını takip

74 Mehmed Cavit (1875-1926): Selanik'te doğdu. 1896'da Mekteb-i Mülkiye'yi bitirdi. İttihat ve Terakki'nin liberal kanadını temsil eden bir siyasetçi olarak altı yıldan fazla bir kısmında bizzat Maliye Nazırı olduğu on yıllık İttihat ve Terakki devrinin iktisadî politikasına yön verdi. 1926 İzmir Suikastı davasında yargılanarak idam edildi. Geniş bilgi için bkz. Polat Tunçer, *İttihatçı Cavit Bey*, Yeditepe Yayınevi, İstanbul, 2010.

75 Mehmet Kâmil Paşa (1832-1913): Kıbrıslı Kâmil Paşa diye de bilinir. Son dönem Osmanlı devlet adamlarındandır. Kosova, Halep, Aydın valiliklerinde bulundu. 1884'ten sonra dört kez sadrazamlık yaptı. İttihat ve Terakki'nin kararlı bir muhalifiydi. Sadrazamken meydana gelen Babiâli Baskını (23 Ocak 1913) sonrasında siyasî hayattan çekildi.

edebilmek için gene itilâf devletlerinin aralarında teati ettikleri [*alıp verdikleri*] notalara dönelim. Evvela sadrazamı ele alalım. Rusya'nın İstanbul sefiri Giers'in Petersburg'a çektiği 1 Ağustos tarihli telgrafa nazaran bakınız Rus sefirine ne diyor:

'Sadrazam, Avusturya sefirinin Türkiye'yi Avusturya ile beraber harekete teşvik etmeye çalıştığını, fakat güya müspet tekliflerde bulunmadığını bana "mahrem" olarak söyledi. Türkiye'nin harpten uzak kalması kanaatini güttüğünü de ilave etti. Cemiyet azasından bazıları, hükûmeti üçler ittifakına⁷⁶ iltihaka [*katılmaya*] mecbur etmek istiyorlar. Fakat hükûmet, siyasî maceralara atılmaya razı olmaktansa istifa etmeye hazır bulunduğu cevabını vermiştir.'

İşte bu telgrafnâme hükûmetle İttihat ve Terakki arasında bir zıddiyet bulunduğunu meydana vuruyor. Bu zıddiyet haddizatında mevcut olmasa bile Avrupa'nın bunu böyle bilmesi kâfiydi. Aynı sefir, 2 Ağustos tarihli telgrafında diyor ki:

'Sadrazam Fransa'nın seferberlik ilan ettiğini bildirmek üzere kendisini ziyaret eden Fransız sefirine Türkiye'nin bîtaraflığını ilan etmek niyetinde olduğunu "kendiliğinden" söylemiştir.'

Sadrazamın, kabine kararı olmadan bu gibi beyanatta bulunması tabii çok gülünç bir şeydi. Zaten onun beyanatından bahseden sefir telgraflarının çoğunun altında "sadrazamın nüfuz ve tesiri yoktur" gibi kayıtlara tesadüf ediliyor. Sonra Cavid'e gelelim, bakınız o zamanki Maliye Nazırımızın kendi başına yaptığı teşebbüsler nelerden ibaretti. İtilâf devletleri, bizim Rusya'nın İstanbul ve boğazlar hakkındaki emellerinden daima endişede olduğumuzu bildikleri için her şeyden evvel bu husustaki endişelerimizi gidermeye çalışıyorlardı. Fakat evvelce de söylediğim gibi bu yolda sarfettikleri gayret bir takım şifahî vaatlere inhisar ediyordu. Sadrazam ve Cavid gibi bîtaraflığı iltizam eder gibi görünen arkadaşların nüfuzları, Yavuz ve Midilli kruvazörlerinin İstanbul'a gelmesi üzerine

76 Almanya, Avusturya-Macaristan İmparatorluğu ve İtalya arasında 1882'den 1914'e kadar geçerliliğini koruyan askeri ittifak.

azaldığı zannedildiğinden Rusya Hariciye Nazırı Sasonof Babıâli'yi birtakım yeni vaatlerle oyalamayı muvafık görüyordu. Sasonof'un yeni teklifleri şunlardı:

'Türkiye'ye Limni Adası'nı vadederiz. O da diğer adalardaki haklarından vazgeçer. Yunanistan'a da buna mukabil kat'i surette Sakız ve Midilli adalarını vadederiz. Yunanistan'ın Limni Adası'nı kaybetmesine mukabil Epir kıt'asını ona vermeye razı oluruz. Limni Adası boğazların müdafaası nokta-i nazarından ehemmiyetli olduğundan tamamiyet-i mülkiyesi hakkında ciddi teminat isteyen Türkiye'nin bu arzusu da yerine getirilmiş olur.'

Bu vaatlerin kâfi teminat yerine geçmeyeceğini şiddetli bitarafılığı iltizam eden Cavid bile anlamış olacak ki bunu gidip Rus sefirine anlatmış. İstanbul'daki Rus sefiri Giers tarafından 19 Ağustos'ta Rus Hariciye Nazırı'na çekilen bir telgrafta şöyle deniliyor:

'Beni evde arayıp bulamayan Cavid gidip sefaret müsteşarımız ile konuşmuştur. Tamamen hususî bir mahiyeti haiz olan bu mülâkat esnasında Cavid şunları söylemiştir: Bundan üç gün evvel İngiliz ve Fransız sefirleriyle müştereken vâki olan beyanatınızın ehemmiyeti inkâr edilemez. Bununla beraber, Alman nüfuzu altında bulundukları için harbcuyane [*savaş arayan*] fikirler besleyen heyet-i vekile [*bakanlar kurulu*] arkadaşlarımızla mücadele etmek için o beyanat mutedil [*ılımlı*] düşüncelerle hareket eden diğer arkadaşlar için kâfi bir silah yerine geçemez. Almanlar, bilhassa son günlerde o kadar cazip vaatlerle ortaya atılıyorlar ki bunlara karşı mukavemet [*direnç*] göstermek git-tikçe zorlaşıyor. Bana kalırsa itilâf devletleri Türkiye'ye öyle vaatler yapmalıdırlar ki bunlar, Alman vaatlerinden az bile olsa Türkiye hükûmetini ihtiyatsız [*ölçüsüz*] bir karar vermekten alıkoyacak kadar kıymetli olmalıdır. Üç gün evvelki beyanatınız tahriren [*yazılı olarak*] tekrar edilmelidir ve o vaatlerin on beş, yirmi sene için muteber [*geçerli*] tutulacağı bildirilmelidir. Bu müddet zarfında Türkiye'ye tam bir iktisadî istiklâl bahşedilmesi ve kapitülasyonlar kaldırılmalıdır. Alman askerî heyetinin bu

ahval ve şerait [*olaylar ve koşullar*] altında Türkiye'den çıkarılması(nın) mümkün olup olmayacağı sefaret müsteşarımız tarafından sorulması üzerine Cavid, Türkiye'ye gösterilecek faydaları, askerî heyetin çıkarılmasına bağlı bulundurmamak mümkün olduğu cevabını vermiştir. Cavid adalar meselesini hiç mevzuu bahsetmemiştir. Bu cihetin doğrudan doğruya Türk ve Yunan murahhasları [*delegeleri*] arasında hâl ve tesviye edileceği [*düzeltiliceği*] düşüncesiyle o işi açmamış olsa gerektir. Malum olduğu veçhile Talât Paşa Yunan delegeleriyle müzakere etmek için şimdi Bükreş'te bulunuyor.'

Talât Paşa Rus sefirinin bu telgrafını okuduktan sonra arkadaşlarına dedi ki:

– İşte Cavid'in bize sormadan nasıl hareket etmekte olduğu bu telgraftan iyice anlaşılıyor. Bunda memleketin zararına yapılmış bir teklif olmayabilir. Fakat kabinede ikilik mevcut olduğunu yarınki düşmanlarımıza ihsas ettirmek [*sezdirmek*] herhâlde doğru bir hareket olmasa gerektir. Bhusus, bu münferit teşebbüsler [*ayrı girişimler*] memleketin nef'ine [*menfaatine*] yapılmaktan ziyade kabinedeki nüfuzunu artırmak, söz geçirmek ve kendi tabiriyle “bize karşı bir silah olarak kullanmak” için yapılırsa! Cavid'in bu münferit teşebbüslerine biz harbe girinceye kadar devam etmiş olduğu Rus sefiri Giers'in diğer telgraflarından anlaşılıyor. Giers 6 Eylül 1914 tarihli bir telgrafında diyor ki:

'Hususî bir mülâkat esnasında Cavid itilâf devletlerinin sefirleri tarafından gösterilen tavır ve hareketten şikâyet etti ve bunun Türkiye'yi harpten uzak bulundurmaya çalışan mutedil fikirli nazırların faaliyetini güçleştirmekte olduğunu söyledi. Cavid, Paris sefiri Rıfat Paşa tarafından gönderilen bir telgrafi güya diğer kabine azasından gizlemiş. Bu telgrafta Rıfat Paşa ile Fransız Hariciye Nazırı Delkase arasında cereyan eden bir mülâkat esnasında Hariciye Nazırının “Türkiye tamamiyet-i mülkiyesi Fransa için artık bir akide değildir” sözünü sarfettiğinden bahsolunuyormuş. Bundan başka Sofya'daki İngiliz elçisinin Türkiye'ye karşı Hristiyanlardan mürekkep bir blok

vücuda getirilmesini söylemesi ve itilâf devletlerinin Bulgaristan'a Enos-Midya hattını vaat ettiklerine dair İstanbul'daki Bulgar sefiri Radef tarafından vâki olan beyanat da, Cavid'in ifadesine göre, fena tesirler bırakmıştır.'

Talât Paşa, Cavid'in mülâkatına dair olan yukarıdaki telgrafı okuduktan sonra sabık Maliye Nazırı'ndan bahseden ikinci bir telgraf daha çıkardı ve onu arkadaşlarından Bahaettin Şakir'e uzatarak:

– Bunu da sen oku, Baha!

dedi. Doktor Bahaettin Şakir'in okuduğu telgrafta şöyle deniyordu:

'Kabinedeki harp taraftarlarına karşı muvaffakiyetle mücadele edilmesinden bahseden Cavid Bey, şayet itilâf devletleri gerek iktisadî gerekse hukukî kapitülasyonların kaldırılmasına muvafakat ederlerse Türkiye'nin seferber hâle getirdiği ordusunu terhis ettirmeye muvaffak olacakları kanaatini izhar etti [*belirtti*]. Türklerin vaktiyle Edirne'nin istirdadında [*geri alınmasında*] olduğu gibi Avrupa'yı bir emri vâki karşısında bulundurmaya ve ondan sonra da eski vaziyetin iadesine muvafakat etmeye meyyal [*eğilimli*] oldukları ve devletlerin tazyik yapmak için Türkiye'ye karşı harp ilan etmekten başka bir vasıtaya mâlik bulunmadıkları düşünülerek, mezkûr [*sözü geçen*] teklif Cavid Bey tarafından bütün vükela heyeti [*bakanlar kurulu*] namına ve kapitülasyonsuz rejimin ecnebiler hakkında şahsı ve ikametgâhı kâfi derecede koruyan yeni normların ihzarından [*hazırlanmasından*] sonra tatbik edileceğine dair gizli bir kayıt ile tekrar edildiği takdirde, Rusya devletinin bu teklifi nasıl karşılayacağı hakkında derhal talimat verilmesini rica ederim.'

Rus sefirinin çektiği bu 17 Eylül tarihli telgraf Bahaettin Şakir tarafından okunduktan sonra Talât Paşa dedi ki:

– İki gün sonra Sasonof tarafından İstanbul sefirine gönderilen talimatta kapitülasyonların kaldırılmasına Cavid Bey tarafından teklif edilen şartlar altında, fakat Alman askerî heyetinin çıkarılması kaydıyla muvafakat edileceği bildiriliyor. Fakat bu

muvafakatlerin hep zahirî olduğu bu telgraftan anlaşılmaktadır. Bunun böyle olduğunu bildiğimiz için biz hem kapitülasyonları ve ecnebi postanelerini kaldırmıştık hem de gümrük resmini arttırmıştık. İtilâf devletleri bunları kabul etmemekle beraber bize tazyik yapamadıkları için seslerini çıkaramıyorlardı. Neşredilen siyasî vesikalar o kadar çoktur ki bunları birer birer ortaya koymaya imkân yoktur⁷⁷. Fakat bu kadarı da o zamanlarda içinde bulunduğumuz vaziyeti izah için kâfidir. Herhâlde boğazlar meselesinde Rusya ile Fransa arasında tam bir anlaşma mevcut olduğu anlaşılıyor. Yalnız İngiltere evvela bu anlaşmaya yanaşmak istemiyordu, daha doğrusu ihtiyatlı hareket ediyordu. Hâlbuki Rusya Hariciye Nazırı Sasonof'un Londra'daki Rus sefirine çektiği 27 Teşrinisâni [*Kasım*] 1914 tarihli telgrafında: 'İngiltere Hariciye Nazırı Grey'in 27 Teşrinievvel'de [*Ekim'de*] vâki olan beyanatında, Almanya'nın mağlubiyeti hâlinde boğazların ve İstanbul'un akıbeti ancak Rus arzularına tevfikân [*uygun olarak*] hâl ve tesviye olunabilecektir [*düzenlenebilecektir*]' diye bahsolunuyor. Karadeniz'e çıkan Türk donanmasının, daha doğrusu Alman amirali Souchon'un⁷⁸ kumandası altında hareket eden Yavuz ve Midilli kruvazörlerinin çıkardığı hadise üzerine⁷⁹ Türkiye ile Rusya arasındaki diplomasi münasebat 1 Teşrinisâni'de inkıtaa uğradı [*kesildi*]. Şu hâlde İngiltere Hariciye Nazırı, bu inkıttadan dört gün evvel Rusya'nın boğazlar ve İstanbul hakkındaki arzularını kabul etmiş bulunuyordu. Demek ki Eylül'den Teşrinievvel sonlarına kadar devam eden buhranlı günler zarfında Rusya devleti, kendisini en ziyade alâkadar eden ve Babiâli'ye karşı takındığı vaziyette en mühim rolü oynayan boğazlar meselesinde İngiltere'nin hariciye siyasetinden lâzım

77 Yazarın Talât Paşa'dan naklederek açıkladığı tüm bu belgeleri yakın tarihli bir arşiv derlemesiyle karşılaştırmak için bkz. *Rus Dışişleri Arşivi'nin Gizli Belgelerinde Osmanlı'nın Cihan Harbi'ne Girişi*, haz. Azad Ağaoğlu, Ötügen, İstanbul, 2018.

78 Wilhelm Souchon (1864-1946).

79 Osmanlı donanmasının 29 Ekim 1914 günü Rus limanlarını bombalaması kastediliyor.

gelen muvafakati almaya muvaffak olmuştu. Yani İngiltere devleti, Almanya'yı mağlup etmek için boğazların Rusya'ya verilmesini kabul etmişti. Rusya devleti bu müsaadeyi almamış olsaydı acaba Karadeniz hadisesi üzerine gene bizimle münasebetini keser ve harp ilan eder miydi? Burasını kestirmek kolay değildir. Fakat Rusya tarafından Türkiye'ye teklif edilen "lütuf"ların asırlardan beri tahayyül edilen gayeden, İstanbul'u ve boğazları ele geçirmek emelinden artık tamamen vazgeçildiğini ifade etmediği ve tekliflerin o büyük gayeye vâsıl olunacağını [*varacağını*] kat'i surette anlamak için vakit kazanmak maksadıyla yapıldığı kabul olunursa Rusların, dört gün evvel İngiltere'den tam vaat almamış olsaydılar, kolay kolay bizimle münasebetlerini kesmek istemeyecekleri neticesine varmak lâzım geliyor. Velhâsıl Babîâli'ye yapılan tamamîyet-i mülkiye hakkındaki garanti teklifi ve kapitülasyonların kaldırılacağına dair verilen vaatler siyasî bir blöften başka bir şey değildi. Rusya, harbi boğazlara ve İstanbul'a hâkim olmak için istedi. Bu işini kolaylaştırmak için bizi bir müddet oyaladı. Almanya ve Avusturya ile beraber hareket etmemize mâni olmaya çalıştı. Bir taraftan bunu yaparken diğer taraftan boğazların Rusya'ya geçmesini İngiltere'ye kabul ettirdi. Şayet İngiltere Türkiye'nin tamamîyet-i mülkiyesini Babîâli'ye karşı tahrîren [*yazılı olarak*] garanti etseydi, daha Umumî Harb'in ilk günlerinde yeni zırlılarımızı müsadere etmek⁸⁰ [*almak*] ve saire gibi hareketlerde bulunmasaydı ve kapitülasyonların muayyen [*belirli*] şartlar dâhilinde olsun, kaldırılmasına tahrîren muvafakat etseydi biz herhâlde harbe iştirak etmemek kararını verecektik. Tabî böyle bir vaziyet karşısında Almanlar tarafından yapılan çok müsait teklifler bizi tatmin ediyordu. İlk zamanlardaki Alman zaferleri de buna katılarak emniyetimizi

80 Osmanlı Devleti Ağustos 1911'de Britanyalı iki şirkete üç yıl sonra teslim alınmak üzere parasını da peşin ödeyerek iki gemi sipariş etmiş ancak Birleşik Krallık hükûmeti Sultan Osman ve Reşadiye adlı bu gemilere savaşın başlamış olmasını gerekçe göstererek 1 Ağustos 1914 günü el koymuştu. Geniş bilgi için bkz. Serhat Güvenç, *Birinci Dünya Savaşı'na Giden Yolda Osmanlıların Drednot Düşleri*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2011.

artırıyordu. Bir taraftan böyle ümit verici müzakereler devam ederken diğer taraftan itilâf devletlerinin aldatıcı ve oyalayıcı manevralarıyla karşılaşılıyordu. İtilâf devletleri tarafından bize verilecek tahrirî garantiyi İngiltere'nin Umumî Harp devam ettiği müddetçe muteber [*geçerli*] tutmak istediğini biraz evvel öğrendik, İngiliz devleti hiç olmazsa ne düşündüğünü açıktan açığa bildirmişti. Hâlbuki Fransa Ağustos nihayetinde bile hâlâ sükût ediyordu. Bakınız Rus sefiri Giers 27 Ağustos tarihli mektubunda bu iş için ne diyor:

'Her şeye rağmen müzakerelere devam etmeliyiz ve vakit kaybetmeden Türkiye'yi kendi tarafımıza çekmeye çalışmalıyız. Hâlbuki buradaki Fransız sefiri verilecek tahrirî garanti hakkında henüz talimat almadı. Verilecek garantiler kat'i mahiyette olmalıdır ve Türkiye bitaraf kaldığı takdirde tamamiyet-i mülkiyesinin muhafaza ve diğerlerine karşı müdafaa edileceği açıktan açığa yazılı bulunmalıdır. İtilâf devletleri tahrirî garantinin metnini bir an evvel hazırlamalıdır ki müsait bir vaziyet hâsıl olur olmaz onunla meydana çıkabilelim.'

Saatlerce süren bu münakaşa esnasında Talât Paşa çok yorgun düşmüştü. Arkadaşları tabii kendisini susturmaya cesaret edemiyorlardı. Zaten çok enteresan buldukları bir mevzu üzerinde yürüdüklerinden ve Talât Paşa'nın Edirnelilere mahsus şive ile iki defa cemi [*çokluk*] edatı kullanarak "geliyorlardılar", "gidiyorlardılar" diye harbe girmemiz meselesini tatlı tatlı anlatmasını büyük bir alâka ile dinlediklerinden paşayı susturmak ve biraz dinlenmesini tavsiye etmek akıllarına bile gelmiyordu. Fakat Talât Paşa kendiliğinden sustu. O münakaşanın sonuna erdiğine delâlet eden bir tavırla dedi ki:

– İşte, deminden beri verdiğim izahattan anlaşılacağı veçhile nihayet 1 Teşrinisânî'de itilâf devletleriyle siyasî münasebetlerimiz inkıtaa uğradı [*kesildi*]. Biz de Almanya ve Avusturya tarafında harbe iştirak ettik. Bir gün fırsat zuhur ederse [*belirirse*], Eylül ortasından Teşrinisânî bire kadar geçen vakayii de [*olayları da*] bugünkü gibi münakaşa ederiz.

Mecliste hazır olanların bir kısmı kalkıp gittiler. Bir kısmı da Talât Paşa'nın briç masası etrafına toplanarak mübahasenin [*tartışmanın*] sebebiyet verdiği dimağ yorgunluğunu telafiye koyuldular.

Armin T. Wegner Meselesi

Tayliryan'ı suikaste sevk eden Ermeni İhtilâl Komitesi, bu aralık boş durmuyordu. Şimdi faaliyetini Alman efkâr-ı umumiyesini [*kamuo-yunu*] hazırlamaya tevcih etmişti [*yönelmişti*]. Bu hazırlıklarla meşgul olan şahıs, bu sefer bir Ermeni değil, bir Almandı; daha doğrusu bir Alman serserisiydi. Bu serserinin ismi Armin T. Wegner, meşgulliyeti ise güya şairlik, ediplik, muharrirlikti [*yazarlıktı*]⁸¹.

Fakat yazdığı yazılar Ermeni meselesini kurcalamaya inhisar ediyordu [*bununla sınırlıydı*]. Onun bu bir taraflı faaliyetinin sebebi şu idi: Wegner askerlikten kurtulmak için bir çaresini bularak Umumî Harp'te sıhhiye neferi sıfatıyla Türkiye'ye kapağı atmıştı. Onu Bağdat cephesine gönderdiler. Fakat sıhhiye neferi olmak itibariyle vazifesinin, cephede yaralanan arkadaşlarını cephe gerisine taşıyarak orada ilk sargıyı sarmak ve bu suretle memleketine ve insaniyete olan borcunu ödemiş olması lâzım gelirken serseri Wegner tehlikeli mıntıkalara sokuluyordu.

Onun bu hainliği sertabibe [*başhekime*] ihbar edilir, bilmem kaçınıcı defa olarak Alman olan sertabip onu buldurur ve kendisine söylemedik söz bırakmaz. Utanmak nedir hiç bilmeyen bu hain adam, kendisine mazlum süsü vererek ağlar, sızlar, amirine delice cevaplar vererek şöyle der:

– Affedersiniz, hayatımı daha yüksek vazifelere saklamak mecburiyetini duyduğum için kendimi koruyorum.

Sertabip kızar:

– Defol oradan, âdi asker kaçağı! Senin için en yüksek insanî vazife burada sıhhiye neferliği vazifesini görmektir

81 Armin Theophil Wegner'in (1886-1978) İtalyan bir gazeteci tarafından kaleme alınan biyografisi için bkz. Gabriele Nissim, *Hitler'e Mektup*, çev. Suna Kılıç, Aras Yayıncılık, İstanbul, 2018.

der, Wegner'in daha başka ahlaksızlıkları da şayi olduğundan [*duyulduğundan*] onu divan-ı harbe teslim eder. Divan-ı harp onu en ileri hatta dört hafta sıhhiye neferliği vazifesini yaptırmaya mahkûm eder.

Serseri ahlaksız herif gene cepheden kaçır. Bereket versin o aralık vaziyet karışır, cephe bozulur ve mütareke olur. Wegner de Türkiye'de bulunan Alman kıt'alarıyla beraber memleketine geri döner⁸².

Wegner Almanya'ya avdet edince [*dönünce*] göreceği "büyük vazifeler" için kendisine bir faaliyet sahası aramaya başlar. Türkiye'de gördüğü şeylere dair bazı makaleler yazar, bunlarda Ermeni tehcirine temas eder. Velhâsıl "beşeriyeti [*insanlığı*] müstakbel icraatından mahrum etmemek" için Türkiye aleyhinde yazmadık şeyler bırakmaz.

Onun bu icraatı bir taraftan o zamanki sosyalist Alman hükûmetinin hoşuna gittiği kadar diğer taraftan tabîi Ermenileri de memnun ediyordu. Belki "Ermenileri memnun ediyor" tabiri doğru değildir. Çünkü Wegner Ermenilerin malı olduğundan esasen onların nam ve hesabına hareket etmeye ve Tayliryan'a tevdi olunan [*verilen*] vazifenin yapılmasını kolaylaştırmak için zemini hazırlamaya memur bulunuyordu. Bir gün Apelyan'la Zaharyan kendisini ziyaret ederek şu sözleri söylediler:

– Şimdiye kadar yaptığın propagandalar için komitemiz tarafından sana verilen paranın azlığından şikâyet ediyormuşsun. Fazla para kazanmak senin elinde, yalnız makale yazmakla kalmayarak biraz da gürültü çıkarırsın ve bu sayede Alman efkâr-ı umumiyesinin dikkat nazarını Ermeni meselesine tevcih edebilirsen, senin için fazla tahsisat koparabiliriz.

Serseri Wegner bu cazip teklife karşı nasıl cevap verilmesi muvafık olacağını bir müddet düşündükten sonra:

– İsterseniz Türk mezalimi hakkında bir konferans vereyim, dedi. Konferansımı fotoğraflarla tevsik edeyim [*belgeleyeyim*]. Bu konferansı o kadar meraklı bir şekilde veririm ki Türkler

82 Birinci Dünya Savaşı'na dair gözlem ve deneyimlerini aktardığı bir eseri dilimize çevrilmiştir. Bkz. Armin T. Wegner, *Çanakkale Kedileri*, çev. Nesrin Oral, Belge Yayınları, İstanbul, 2008.

tarafından mutlaka bir gürültü çıkarılır. Hadise Alman gazetelerine geçer, böylelikle Alman efkâr-ı umumiyesinin de nazar-ı dikkati celbedilmiş olur.

Wegner'in bu teklifini komiteci Ermeniler muvafık bulurlar. Teferuatıyla meşgul olmayı kendisine bırakırlar. Tam kalkıp gidecekleri esnada Wegner onlara avuç açarak:

– Fakat, dedi, Konferansı ilan etmek, salon tutmak ve saire için biraz masraf lâzım.

Zaharyan para cüzdanını açarak ona 1.500 mark uzattı ve:

– Hesabını konferanstan sonra yaparız, göreyim seni Wegner

dedi. Ermeniler gittikten sonra serseri Wegner memnuniyetinden ellerini ovuşturarak ve:

– 1.500 mark daha kopardık!

diye sırtarak parayı cebine yerleştirdi. Konferansı verdikten sonra fazlasını alacağını bildiğinden “Urania” denilen ve içinde sık sık ilmî konferanslar verilen salonun sahibiyle konuşmaya gitti. Fakat salon sahibi Wegner'in talebini reddetti:

– Benim salonumda Ermeni meselesi hakkında konferans verilemez. İlmî mevzular haricine çıkan konferansları kabul edemem!

cevabını verdi. Fakat Wegner konferansının ilmî esaslar dâhilinde kalacağı ve yalnız Ermeni milleti hakkında yaptığı ilmî tettebular-dan [*bilimsel araştırmalardan*] bahsedeceği hakkında salon sahibine teminat verdi. Nihayet onu kandırmaya muvaffak oldu.

Bu iş bittikten sonra konferans için reklamlar yapıldı, konferans günü gazeteler ve duvar ilanlarıyla bildirildi. Alâkadar olanlar Armin T. Wegner'in filan akşam projeksiyonlu resimlerle Ermeni milleti hakkında bir konferans vereceğini öğrendiler.

Konferans akşamı Urania salonu hıncahınç dolu idi. Bu kalabalığın beşte üçünü Almanlar, birini Türkler ve birini de Ermeniler

teşkil ediyordu. Tayin edilen saatte serseri Wegner projeksiyon perdesinin yanında duran kürsüye çıkarak söze başladı. Herif, Ermeni komitesinden alacağı paranın aşkıyla öyle bir hezeyannâme [*saçmalama*] hazırlamıştı ki onu iştirip de gülmemek, fakat aynı zamanda galeyana gelmemek [*hiddetlenmemek*] kabil değildi. Anlattığı şeyler başından sonuna kadar uydurma idi. Ermeni tehciri hakkında tasvir ettiği sahneler, o sahnelere dair gösterdiği fotoğraflar kadar sahte idi. Mesela bir fotoğraf göstererek:

– İşte bakınız, dedi. Bu resimde bir Türkün bir Ermeni'yi iki büküm ettikten sonra sopa ile öldürünceye kadar dövdüğünü görüyorsunuz.

Bu resim ve bu sözler derhal Türkler tarafından ret nidalarıyla [*seslendirile*] karşılandı. Çünkü o resim vaktiyle İran'da carî [*yürürlükte*] olan değnek cezasını, yani bir İranlının bir suçluyu değnek ile dövdüğünü gösteriyordu. Türklerin protestolarına konferansta bulunan Ermeniler mukabil protesto ile cevap verdiler. Hâsıl olan gürültüden dolayı Wegner bir müddet susmaya mecbur kaldı. Fakat, onun istediği gürültüler baş gösterdiğinden memnuniyetinden gülümsedi.

Ortalıkta sükûnet yerine gelince serseri konferansçı tekrar söze başladı. Bu sefer bir fotoğraf daha gösterdi ve bunun için şu izahatı verdi:

– Bu resimde haksız olarak idama mahkûm edilen Ermenilerin darağacına çekilmiş olduklarını görüyorsunuz.

Derhal Türkler tarafından bir protesto tufanı koptu. Çünkü darağacında iki üç meslûbu [*soyulmuşu*] gösteren o fotoğrafta hiçbir fevkalâdelik yoktu. Kim bilir Türkiye'nin hangi tarafında şekavet [*haydutluk*] ettikleri için yakalanan ve idam olunan birkaç şâki [*haydut*] görülüyordu. Üzerlerindeki yaftalarda yaptıkları cürümler birer birer sayılıyordu.

Fakat, bu resimden dolayı da konferans salonunda kıyamet koptu. Türklerle Ermeniler birbirlerine girdiler. Talebeden İsmail Hakkı:

– Bunların hepsi uydurma! Söylediklerin tezvirrattan [*yalan do-
landan*] başka bir şey değildir

diye herkesten ziyade bağırınca birkaç Ermeni onun üzerine hücum etti. Türkler de İsmail Hakkı'nın yardımına koştular. Derken Almanlar da işe karışarak kavga edenleri ayırmaya çalıştılar. Tarafeyn [*iki taraf*] arasında epeyce yumruk teati edildikten sonra kavgacılar yatıştırıldı.

Bir aralık kendisine de hücum edilmesinden korktuğu için kürsüden inerek sığılmaya çalışan Wegner yeniden cesaret alarak “konferans”ına devam etti. Fakat, gösterdiği üçüncü bir resim onun foyasını büsbütün ortaya koydu. Wegner:

– Bu fotoğraf garbî [*batı*] Anadolu’da tehcir edilen Ermenilerin kaçarak sahile kadar geldiklerini ve oradan vapurlara yüklenerek meçhul bir semte götürüldüklerini gösteriyor

sözlerini ağzından çıkarır çıkarmaz, vaziyetin kızmaktan ziyade gülmeyi icap ettirdiğini gören Türkler hep bir ağızdan bir kahkaha kopardılar. Çünkü Wegner’in gösterdiği resim bu sefer de Çanak-kale’nin bombardımanı esnasında sahile iltica eden “Reşid Paşa” vapuruna alınarak harp mıntıkasından uzaklaştırılan Türkleri gösteriyordu. Wegner bu aralık kızar gibi oldu, dedi ki:

– Ben bu fotoğrafları Türk sansüründen kaçırmak için neler çektim! Gömleğimin içine saklayarak hududu geçmeye muvaffak oldum. Ermeni facialarını gösteren ve mahallinde kendi fotoğrafımla alınan bu resimleri hayatımı tehlikeye koyarak kurtarabildim.

O böyle tamamen uydurma sözler sarf ettikçe gürültü de aynı nispete arttı, nihayet salon sahibi işe müdahale etti, serseri Wegner’e sözü kısa kesmesi tavsiye olundu. Biraz sonra da meşhur “konferans” bitti, Türkler, Ermeniler ve Almanlar dağıldılar.

Fakat, Wegner maksadına nail oldu. Ertesi günü, Berlin gazeteleri “Urania salonunda Türk-Ermeni muharebesi” başlığı altında makaleler neşrettiler. Bu yazıları salon sahibinin bir izahı takip etti.

Salon sahibi Wegner tarafından aldatıldığını söyleyerek serseri adamın kullandığı desiseyi [*hileyi*] meydana vurdu.

Talât Paşa faciası için perde arkasında hazırlanan tablolardan birinin son fırçası da o gece Wegner'in eline tutuşturulan çek idi.

Cinayet Günü Yaklaşırken

“Konferans” hadisesini takip eden günlerde bazı Türkler tarafından Berlin gazetelerine gönderilen makaleler neşredilmedi. Sosyalist gazeteler zaten hadiseyi şişirerek Türkler aleyhinde yazdıkları için belki o makaleleri okumak bile istemediler. Nasyonalist gazeteler ise hadiseden esasen nefretle bahsettikleri için meselenin büyütülmesine taraftar görünmediler. Wegner'in Türkler aleyhinde yazdığı yazılar ve verdiği konferans hep cevapsız kaldı. Hatta onun “Şark Mecmuası” namı altında Profesör Mittiroch vesaire gibi maruf müsteşrikler [*tanınan doğubilimciler*] tarafından neşredilen bir risalede çıkan gene manasız bir makalesine mukabele etmek bile mümkün olamadı.

Bu hazırlıkların ilerlediğini ve cinayet saatinin gittikçe yaklaştığını gören Tayliryan(ın) yüreği şüpheşiz heyecanla atıyordu. Üzerine aldığı ağır işi beceremeyeceğinden korkuyordu. Berlin'e ilk geldiği zaman vahşilikten ileri gelen bir cesaretle kendisinden birçok şeyler umduğu hâlde, aradan geçen haftalar zarfında Berlin'in eğlenceli hayatı canavarlık hislerini her gün biraz daha yumuşatıyordu. Ermeni İhtilâl Komitesi'nin şiddetli ihtarları, cürüm şeriklerinin teşvikleri ve güzel Maykova'nın gizli imaları olmasaydı hain adamda cesarettten eser bile kalmayacaktı.

Tayliryan vaktinin büyük bir kısmını karşiki evde oturan Talât Paşa'nın harekâtını tarassut etmekle geçiriyordu. Paşa'nın bazen yalnız başına sokağa çıktığını gördükçe:

– İşte gidiyor, hemen arkasından koşup işimi bitireyim!

diye düşünüyor ve tabancadan evvel derhal konyak şişesine saldırıyor fakat sonra vazgeçiyor, caniyane maksadını yerine getirmeyi başka bir güne bırakıyordu. Kendi kendine:

– Daha hazır değilim. Arkadaşlarım da yardım etmeliler, hiç olmazsa hadise esnasında civarda bulunup ben kaçarken arkamdan gelmelidirler. Yakalamak isteyenler olursa buna mâni olmalıdırlar

diye teselliye çalışıyordu. Bu düşüncelerin ağır yükü altında buhranlı saatler geçirirken mütemadiyen [*süreklî*] odasında bir aşağı bir yukarı dolaşıyor, yorulunca kanepenin üstüne çöküyor, bir müddet sonra gene ayağa kalkarak eline dürbünü alıp karşıki evi tarassuda koyuluyordu. Bu esnada helecan ve korkudan ellerini ovuşturuyordu.

Gene bir gün aynı telaş ve korku yüzünden odasının camını kırmış ve kırılan cam parçaları ellerini kesmişti. Bu yüzden birkaç gün elleri sarılı gezdi.

Cenevre'den Gelen Yeni Talimat

Tayliryan cürüm şeriki Zaharyan'dan yeni haberler aldı. Cenevre'deki Ermeni İhtilâl Komitesi merkezinden gönderilen şifreli yeni bir emirde katil için verilen mühletin bitmek üzere olduğundan bahsedilerek Tayliryan'a işin bir an evvel başarılması hatırlatılıyordu. Zaharyan bu şifreli emri Tayliryan'a uzatarak:

– Buna ne cevap verelim?

diye sordu. Tayliryan kâğıdı başından sonuna kadar okudu. Ondan sonra dedi ki:

– Bu sabahki kaza olmasaydı, işi hemen yarın bitirirdim. Fakat ellerim böyle sargılı olduğça cesaret edemem. Ya revolverimi iyi kullanamazsam ne oluruz? Onun için üç dört gün daha bekleyelim.

Zaharyan:

– Fakat, dedi. Merkezimizden gelen bu yeni şifrede senin firarın için tahsis edilen on bin markın hazırlandığı ve paranın ne zaman istersen Berlin'e havale edileceği yazılı. Para Paris'ten gönderileceği için merkezimizi vaktiyle haberdar etmek lâzım. Bu mesele hakkında ne dersin?

– Şimdilik hiçbir diyeceğim yok. İki gün sonra kat'i kararımı size bildiririm. O vakte kadar şifreye bir cevap vermeyelim.

Bundan sonra üç şerir [*kötü kimse*] komitecilik işlerine dair derin mübahaselere [*konusmalara*] daldılar. Uzun seneler devam eden menfur faaliyetleri yüzünden bütün Ermeni milletinin rahat ve huzurunu bozmuş ve Ermeni milletini felaketten felakete sürüklemiş olmakla kanaat etmeyen Ermeni ihtilâl komiteleri, Ermeni milleti için yeni felaketler hazırlamak emeliyle hariçteki mesailerini gittikçe arttırıyorlardı.

İttihat ve Terakki meşrutiyetin ilanından sonra Osmanlı Devleti içinde yaşayan yabancı unsurlar arasında en evvel Ermenilerden yardım umdu. Türk ve Ermeni milletleri arasında bir zamanlar asırlarca devam etmiş olan iyi münasebatı yeniden canlandırabileceğini zannetti. Şüphesiz, ecnebi devletler tarafından çevrilmiş ve çevrilmekte olan entrikalar bu iyi münasebetleri pek ziyade bozmuştu. Fakat bu bozukluktan istifade etmeye çalışanlar, adetleri pek az olan bir takım hayalperestler, müfrit [*aşırı*] düşünceliler ve maceraperestlerden ibaretti.

Ermeni ihtilâl komitelerinin ayrılma harekâtının sahteliği ve siyaset nokta-i nazarından gayri ahlâki olduğu münevver [*aydın*] Ermenilerin ekseriyeti [çoğunluğu] tarafından biliniyordu. Osmanlı Devleti dâhilinde inkişafa [*gelişmeye*] mazhar olan Ermeni sanayi ve ziraat erbabı da Ermeni komitelerinin yıkıcı faaliyetlerinin aleyhinde idiler.

İttihat ve Terakki bunu nazarı dikkate alarak Ermeni komiteleri içinde en muntazam teşkilata mâlik bulunan Taşnak komitesi ile anlaşmak istedi⁸³. Taşnakçılar buna razı oldular. İttihat ve Terakki

83 Rusya'dakiler de dâhil olmak üzere birçok örgütün birleşmesinden oluştuğu için adı Ermenice federasyon anlamındaki Taşnak kelimesiyle kısaltılan Taşnagsütün Partisi'nin 1890'da kurulduğunda başlıca amacı Osmanlı Devleti'ndeki Ermeniler için özerk bir bölge oluşturulmasını sağlamaktı. İttihatçılarla ilişkilerinin sonraki yıllardaki niteliği ve boyutları için bkz. Dikran Mesrob Kaligian, *Taşnaklar ve İttihatçılar*, çev. Deniz Mutlu Taşyürek, Aras Yayıncılık, İstanbul, 2017; Nejla Günay, *Zoraki İttifaktan Yol Ayrımına İttihat-Terakki ve Ermeniler*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2015.

ile bir ittifak akdedildi. Bu işte İttihat ve Terakki geniş mikyasta [ölçüde] uysallık gösterdi. Türk Mebusan Meclisi'nde ve ayan azalıklarında Ermenilerin nüfuslarına nispetle çok fazla namzetlikler [adaylıklar] kabul etti.

İş bununla da kalmadı. İttihat ve Terakki umumî af ilan edildikten sonra Abdülhamid devrinde birçok cinayetler işlemiş olan ve komitelere mensup bulunan ihtilâlcilerin de Türkiye'ye dönmelerine ses çıkarmadı. Bunların arasında Rus ihtilâlcî Ermenilerin de Türkiye'ye girmelerine müsaade etti.

Maatteessüf, İttihat ve Terakki Ermenilere karşı takip ettiği niyet ve maksatlarında ne kadar samimi olduysa Taşnakçılar da o nispette ikiyüzlülük göstermekten geri durmadılar. Sahne⁸⁴ bir Ermeni istiklâlî mefkûresine [ülküsüne] sarılan Taşnakçılar, meşrutiyet idaresinin gösterdiği kolaylıklardan istifade ederek o mefkûreyi hakikatleştirmeye azmetmiş görünüyorlardı.

Hürriyet şarabıyla başları dönen diğer Ermeni komiteleri de aynı yolu takibe başladılar. Tercihen Taşnak'la bir anlaşma yapıldığına kızan Hınçak komitesi de müfret [tek başına] bir ihtilâlcî olarak meydana atıldı⁸⁵. Bu ihtilâl komitelerine Ermeni kilise, mektep ve cemaat memurları vesaire de iltihak etti [katıldı]. Ermeni ihtilâl harekâtını umumileştirmek için el birliğiyle çalışılmaya başlandı. Bir gün Talât Paşa bu ahvali anlatırken o zamanki vaziyet hakkında demişti ki:

– Düşününüz: Ermeni teşkilatı, devlet içinde devlet gibi yaşamaları yetmiyormuş gibi, kendilerine İttihat ve Terakki tarafından verilen imtiyazları da [ayrıcılıkları da] cemiyetin bir zaafı gibi telakki ettiler ve Taşnakçılar, Hınçakçılar, papazlar, hocalar, muharrirler ve artistler hararetli bir propagandaya giriştiler. Bu propagandada öyle cesurane hareket ediyorlardı ki böyle bir hâl

84 Sahte olmalı.

85 İsmi daha çok Ermenice çan anlamına gelen Hınçak kelimesiyle kısaltılan Sosyal Demokrat Hınçak Partisi 1887'de Cenevre'de kuruldu. Üyelerinin çoğunluğunu Rusya Ermenilerinin oluşturduğu örgüt, Osmanlı Devleti'nden koparacağını düşündüğü Doğu Anadolu topraklarını da içine alan büyük bir Ermenistan kurmayı amaçlıyordu.

ancak meşrutiyetin ilk senelerinde Osmanlı Devleti tarafından gösterilen müsamaha sayesinde vücut bulabilirdi. Ermeni matbuatı, kilisesi, tiyatrosu ve mektebi bu propagandaya açıktan açığa hizmet ediyorlardı. Hiçbir gazete makalesi, hiçbir papaz vaazı, hiçbir tiyatro piyesi, hiçbir konferans yoktu ki onda Ermeni istiklâli mevzubahis edilmesin.

O devri hatırlamak insana rüya gibi geliyor. İttihat ve Terakki'nin Ermeni komitelerine karşı yaptığı yegâne hata, onların hareketlerine karşı yumuşak davranmış olmasıdır. İttihat ve Terakki Umumî Harb'in arifesinde ihmalciliği elden bırakarak aklını başına alıp icraata girişmek istediği zaman artık iş işten geçmiş bulunuyordu. Bunlar ilk fırsattan istifade ederek şarkî Anadolu'da müstakil bir Ermenistan vücuda getirmek istiyor ve tarihi inkâr ederek şark vilâyetlerimizin Ermenilere ait olduğunu iddia ediyorlardı.

Tabii bu işte Ermeniler Rusya, İngiltere ve Fransa tarafından yardım görüyorlardı. 1908'de meşrutiyet ilan olunalıdan beri bu üç devlet, Osmanlı Devleti'ne karşı Ermenilerle beraber müşterek bir düşmanlık siyaseti takip ediyorlardı.

Burada Ermeniler deyince hep Ermeni komitelerinin faaliyetini göz önünde bulundurmak lâzımdır. Bu komiteler meşrutiyetten sonra ilk defa kuvvetlerini 12 Nisan 1909'da çıkardıkları Adana hadiselerinde denediler. Orada hükûmet kuvvetinden ziyade Türk halk kitleleri faaliyete geçerek komitelerin kanlı teşebbüslerini kanla boğdular⁸⁶.

Ermeni komiteleri böyle münferit suikastlerden ve isyanlardan bir fayda çıkmayacağını anlayınca Taşnaklar Ermeni milletini umumî bir isyana hazırlamaya başladılar. Rusya'nın yardımıyla bu faaliyet süratle ilerledi. Eli silah tutan bütün Ermeniler teşkilata alınıyor, onlara askerî talim ve terbiye öğretiliyordu. Amerika'da, şurada burada bombacılık ve silah imalini öğrenen başka Ermeniler de memleketin her tarafında bomba, fişek ve hatta tüfek imal ediyor,

86 Geniş bilgi için bkz. Yusuf Sarınoy ve Recep Karacakaya, *1909 Adana Ermeni Olayları*, İdeal Kültür Yayıncılık, İstanbul, 2012.

bu suretle silah ve cephane depoları tesis olunuyordu. En küçük bir köyün bile bir cephaneliği vardı.

Bu şiddetli faaliyete rağmen Ermenilerin ekseriyeti [*çoğunluğu*] bu teşkilata girmek istemedi, sulh ve selâmet içinde yaşamayı ve işi gücüyle meşgul olmayı tercih etti. Bunun üzerine Taşnak yeniden cebir ve şiddet göstermeye başladı. Komite reisleri bizzat Ermeni köylerini dolaştılar. Ermenilere birer metalib [*istekler*] listesiyle müracaat ettiler. Bunların başlıcası komiteye dâhil olmak ve muayyen [*belirli*] vergileri vermektir. Ondan sonra her köylüden kendi parasıyla bir silah tedarik etmesi isteniliyordu. Çünkü her tarafta silah tevziatına [*dağıtımına*] başlanmıştı.

Komitecilerin bu arzularına muhalefet edenler şiddetli cezalara çarptırılıyorlardı. Bu cezalar köyden tard [*kovma*], evlenmek ve veraset [*miras*] hakkından mahrumiyet gibi hafiflerinden başlayarak dayak ve ölüme kadar yükseliyordu. Bu meyanda papazların dinî ve ruhanî cezaları komitecilerin pek ziyade işlerine yarıyordu.

Zavallı Ermeni milleti bu zalimane muameleye karşı nasıl mukavemet edebilirdi? Türk memurlarına iltica etmek komitecilerin nazarında Ermeni milletine karşı işlenmiş en ağır cürüm gibi telakki edildiğinden ve ölüm cezasıyla cezalandırıldığından Ermeni milleti tamamıyla Taşnakların tahakkümü altına girmiş oluyordu.

Bu suretle Taşnakların ihtilâl harekâtına en ziyade muarız olan [*karşı çıkan*] Ermeniler bile Taşnak teşkilatına girmeye mecbur kaldılar. Garibi şu ki zorla ithal edilen yeni ihtilâlciler bir kere devlet aleyhindeki cereyana kapıldıktan sonra eskileri geride bırakmaya başladılar.

Diğer taraftan Hınçak komitesinin de büyük bir hararetle çalıştığı göz önünde tutulursa, Umumî Harp arifesinde hemen bütün Ermeni milletinin Osmanlı Devleti aleyhine vaziyet almış olmasına hayret etmemek lâzım gelir.

Taşnak tarafından takip edilen programın ikinci kısmı, askerî talim ve terbiye görmüş Ermeni çeteleri vücuda getirilmesini ihtiva ediyordu. Balkan muharebesinden sonra gayrimüslimler de silah altına alınarak talim gördüklerinden bu iş kendiliğinden kolaylaştırılmış oldu.

Programın silah tedariki lüzumunu ihtiva eden üçüncü kısmı ise kapitülasyonların mevcudiyeti sayesinde kolayca temin olunabiliyordu. Bu kapitülasyonlar ecnebi konsoloshanelerin eşyalarını gümrüksüz ve muayenesiz geçirmelerini mümkün kıldığından Ermeniler bu kanaldan istifade ederek memlekete istedikleri kadar silah sokuyorlardı. Bazı konsoloshaneler bu imtiyazları istimal ettiklerinden [*kullandıklarından*] Ermenilere dağıtılan harp tüfeklerinin, revolverlerinin, bombaların ve dinamitlerin haddi ve hesabı yoktu. Bunlar komitelerin gizli depolarında saklanıyordu.

Ermeni kiliseleri, manastırları ve mezarlıkları birer silah deposu idi. Hariçten getirilen veyahut Ermeniler tarafından dâhilde yapılan silahlar böyle yerlere saklanıyordu. Hükûmet memurları oralarda araştırmalar yaptıkça Ermeni patrikhanesi ayaklanıyor, Türk memurları mukaddes yerlerimize karşı hürmetsizlik gösteriyor diye bar bar bağıyordu. Rusya, Fransa ve İngiltere’de bu yaygaralar derhal akisler hâsıl ediyordu. Babîâli bu Ermeni harekâtına mâni olmak hususunda çok müşkülât çekiyordu.

Osmanlı hükûmetinin elleri kolları o kadar bağılydı ki ancak Umumî Harp ilan edildikten ve Osmanlı Devleti her sahada hürriyete kavuştuktan sonra zabıta ve jandarma vasıtasıyla yaptığı araştırmalar ve taramalar sayesinde Ermeni teşkilatının ne kadar geniş ve devlet için ne kadar tehlikeli olduğunu kavrayabildi. Bu vaziyet karşısında başvurulacak bir çare kalıyordu: O teşkilatı kökünden kazımak, hem de esaslı bir surette kazımak!

Talât Paşa derdi ki:

– İster Ermeni meselesi ister Arnavutluk veya Makedonya meseleleri olsun, bunları yaratan hep haricî entrikalar ve büyük devletlerden bir kısmının Türkiye’ye karşı tatbik ettikleri zalimane siyasettir. Devletler, o meseleleri, daima gıdalandırarak uzatmaya çalışmışlardır. Bir taraftan Babîâli’nin yapmak istediği ıslahata mâni olmak, diğer taraftan ıslahat yapılamadığından dolayı Hristiyan unsurlarda hâsıl olan memnuniyetsizliği alevlendirmek ve onları isyana ve ayrılmaya teşvik etmek, kapitülasyonları suistimal ederek hükûmetin icraatını hükümsüz bırakmak,

ondan sonra da Türk milletinin idareci bir millet olmadığını cihana ilan etmek bir kısım büyük devletlerin bize karşı oynadıkları çok feci bir oyundu.

Balkan muharebesinin acıklı akıbetini müteakip Taşnak komitesi gayesine eriştiğini zannetti. Rusya devleti şarkî Anadolu'yu işgal edecek ve Türklere ait araziye Ermenilere verecek diye ümide düştü. Bu ümidini etrafa yaydı. Bu sayede Taşnak komitesine girmemiş olan Ermeniler varsa onlar da buraya girdiler. Bedava arazi sahibi olmak hülyası bütün tereddütleri izale etti [*yok etti*].

İş bu kadar ilerledikten sonra Taşnak komitesi eski faaliyetini ele alarak şehirlerde kargaşalıklar çıkarmaya başladı. Türkler tarafından gösterilen soğukkanlılık sayesinde bu kargaşalıklar hükümsüz kaldı.

Bu muvaffakiyetsizlikler karşısında Taşnak kızdı. Hırsını Rumenli'ndeki Türklerden aldı. Bulgarlarla teşrik-i mesai eden Ermeniler meşhur şâki [*haydut*] Antranik'in kumandası altında Edirne'de, Tekirdağı'nda, Malkara'da, Keşan'da vesair yerlerde Türklere yapmadık mezalim bırakmadılar. Bu suretle Ermenilerin Balkan muharebesinde de vatan düşmanlarına casusluk ve rehberlik ettiklerini gördük.

Talât Paşa Mebusan Meclisi'nde Ermeni komitelerinin hükûmete karşı takındıkları düşmanlık tavrını acı acı hatırlayarak derdi ki:

– Taşnak, Hınçak vesair Ermeni komitelerinin unsurlarından mürekkep olan Ermeni mebuslar, devleti Osmanlılık esası üzerine yeniden kurmak için İttihat ve Terakki tarafından sarfedilen gayretlere karşı müşkülât çıkarmak maksadıyla meclisteki Rus⁸⁷ mebuslarla birleşmişlerdi. Babiâli'nin, ırkî ve kültürel şahsiyetlerine tecavüz etmeden devlet dâhilindeki bütün unsurlara müşterek bir millî his vermek hususundaki meşru arzusuna en ziyade muhalefet eden gene meclisteki Ermeni grubu olmuştur.

İttihat ve Terakki muhtelif dinî teşekkülleri tamamıyla Osmanlılık esasına bağlayacağı yerde onlara müstakil birer millet imiş gibi muamele etmekle tashihi [*düzeltilmesi*] kabul olmayan bir hata işlemiş oldu. Ermeni veyahut Rum patriği sadarete geldiği zaman sadrazam

87 Rum olmalı.

onunla sanki bir ecnebi devletin sefiri imiş gibi konuşurdu. Kendi tebaasının bir mümessiline karşı böyle bir muamele yapıldığı hangi devletin tarihinde görülmüştür?

İttihat ve Terakki'nin gayesi, muhtelif unsurların esaslı imtiyazlarına dokunmadan tebaasının müşterek bir muhabbet hissi beslediği bir Osmanlı Devleti kurmaktır. İşte bu gayeye dâhil olmak iste(me) diğinden dolayı Taşnaklar ve Hınçaklar İttihat ve Terakki'den ayrıldılar. Ermeni milletinin mevcudiyetini, kendilerince muvafık gördükleri vasıtalarla müracaat ile kurmaya çalışacaklarını bildirdiler.

Ermeni komitelerinin İttihat ve Terakki'ye karşı gösterdikleri bu muhalefete rağmen hükûmet Ermenileri kazanmak siyasetine devam etmekten geri durmadı. Şark vilâyetlerinde tatbik edilmek üzere Babîâli tarafından bir ıslahat projesi hazırlandı. Bu ıslahat İngiltere tarafından gönderilecek memurlar vasıtası ile tatbik olunacaktı. Herkes, bütün ecnebler bu ıslahattan sonra artık Ermeni meselesinin tamamen tasfiye edilmiş olacağına kâni bulunuyordu.

Fakat bütün bu hüsnü niyet hiçbir fayda vermedi. İslahat için memur göndermeyi evvela kabul eden İngiltere sonradan bunu yapmaktan vazgeçti. Hem de Rusya'nın buna muhalefet ettiğini ileri sürerek vazgeçti. Bu hareketi ile şark vilâyetlerimizi Rus nüfuz mıntakası olarak tanıdığını ispat etmiş oldu.

Diğer taraftan ıslahat tatbik edildiği takdirde bütün siyasî emellerinin suya düşeceğini gören Ermeniler de artık hiç ele avuca sığamaz bir hâle geldiler. Babîâli'nin ıslahat projesini hor görerek reddettiler ve proje aleyhinde bir cereyan husûle getirmek için birleştiler. Avrupa devletleri tarafından hazırlanan bir projenin tatbikini istediler. Bu proje büyük devletlerin müşterek nezareti altında tatbik olunacaktı. Ermeni zengini Bogos Nubar Paşa'nın⁸⁸ riyaseti altında toplanan bir Ermeni heyeti, Avrupa payitahtlarını birer birer

88 Boghos Nubar Paşa (1851-1930): Mısır'ın ünlü devlet adamlarından Ermeni asıllı Nubar Paşa'nın oğludur. 1906 yılında Ermenilere maddî yardım toplamak amacıyla Ermeni Genel Hayırsever Cemiyeti'ni kurmuş, 1912'de Ermeni Ulusal Delegasyonu başkanlığına getirilmiştir. Birinci Dünya Savaşı sırasında ki faaliyetleri için bkz. Türkkiye Ataöv, *Ermeni Önderi Boghos Nubar'ın İtiraf-ları*, Yeditepe Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2014.

dolaşmaya başladı. Bir taraftan da Rusya ile bu hususta müzakere ederlerken, diğer taraftan İstanbul'daki Ermeni patriği aynı vazife ile İstanbul'daki ecnebi sefirleriyle temasa geçti. Ermeni patriği Babiâli'nin gözleri önünde Rus sefiriyle pazarlığa girişiyordu.

Nihayet, zaten Balkan muharebesinden çok zayıf olarak çıkan Türkiye, dâhilî meselelerine yapılan bu müdahalelerden kurtulamadı. Yedi ay devam eden müzakereleri müteakip büyük devletlerin ıslahat projesini kabule mecbur oldu. Koşulan şartların içinde en ağır olanı, devletler tarafından tayin edilecek iki umumî müfettişi şarkî Anadolu idaresinin başına geçirmekti.

Bu suretle, Türkiye'nin samimi bir hisle kendiliğinden yapmak istediği ıslahat, beynelmilel [*uluslararası*] bir mecburiyet şeklinde zorla kabul ettirilerek istiklâline karşı yeni darbeler vuruldu.

İlk nazarda Ermenilerin millî gayelerine hizmet edecek gibi görünen ıslahat, hakikati hâlde Rusya'nın şark vilâyetlerine karşı beslediği emellerinin tatminine yarayacaktı. İtilâf devletlerini teşkil eden Fransa, İngiltere ve Rusya birbirlerine sımsıkı bağlandıktan sonra şark vilâyetlerimiz hakkında aralarında böyle bir karar almış bulunuyorlardı. Maksat Ermenilerin millî emellerine hizmet değil, şarkî Anadolu'yu Rusya'ya vermektir.

Büyük devletler tarafından şarkî Anadolu'da tatbiki tasavvur edilen mekanizma işletilmek üzere iken büyük harp patlak verdi. Türkiye'ye karşı hazırlanan suikast bu suretle akim [*sonuçsuz*] kaldı. Fakat Babiâli'nin sabır ve tahammülüne karşı artık son darbe indirilmiş bulunuyordu. Ermenilerle barışmak için ne kadar çare varsa hepsine başvurulmuştu. Türkiye bu vaziyet karşısında Ermenileri, hariçle münasebeti olan ve bu münasebeti devlet aleyhine kullanmaya bütün kuvvetiyle çalışan dâhili düşmanlardan saymaktan başka bir şey yapamazdı. Bu düşmanlığın devlet için büyük bir tehlike olduğunu da müdrikti [*anlamıştı*]. O tehlikeli unsura karşı müsamaha göstermekte devam etmek, vatana karşı ihanet demek olurdu.

Avrupa devletleri ikiye ayrılarak birbirlerine girdikleri zaman Ermenilerin vaziyeti bu idi. Umumî Harp başlayınca Ermeni komiteleri de faaliyetlerini artırdılar. Ümitlerinin hakikat olması için bundan

daha iyi bir fırsat bulamayacaklarını zannettiler. Türkiye seferberlik ilan edince Ermenilerin yarısı davete icabet etmedi. Bir kısmı hududu geçerek Rusya'ya kaçtı, bir kısmı da çete hâlinde hareket etmek üzere şuraya buraya gizlendi. Davete icabet edenlerin ise devletten silah aldıktan sonra kaçmak maksadını takip ettikleri sonradan anlaşıldı.

Bu vaziyet karşısında Harbiye Nezareti Ermeni askerlerin silahlarını alarak onları amele [*işçi*] taburlarında çalıştırmaya mecbur oldu. Şüphesiz Ermeniler bu taburlarda askerliklerini yaparlarken çok sıkıntı çektiler. Fakat kabahat kendilerinde idi.

Türkiye, Almanya tarafında harbe girmeye mecbur olunca Ermenilerin şark vilâyetlerimize doğru Rus istilasını hazırlamak için bütün tertibatı almış oldukları görüldü. Bütün Ermeniler Rus ordusuna iltihak edecekler, rehberlik yapacaklar, ordumuzun geri mevzilerini işgal ederek ricat [*geri çekilme*] hattını keseceklerdi. Onların bu hareketlerine dair elde edilen vesikalar o kadar çoktur ki bu hususta fazla tafsilat vermeye lüzum yoktur.

Buna rağmen Türk-Rus muhasamatı [çarpması] başlar başlamaz Harbiye Nazırı Enver Paşa Ermeni patriğini yanına çağırarak Ermeniler tarafından Türk devletine karşı gösterilecek herhangi bir düşmanlığın en fena neticeler doğuracağı hakkında onun dikkat nazarını celbetti ve üç büyük devlete karşı memleketi müdafaaya mecbur olan ordunun asayiş temin edemeyeceğini, kâfi derecede asker olsa dahi sevkıyat yapmak için yolların müsait olmadığını ona söyledi.

– Ermeniler düşmanlık ederlerse o havalide kendilerinden dört buçuk defa daha fazla olan Türklerin elinden kurtulamazlar!

dedi. Mebusan Meclisi Reisi Halil Bey⁸⁹ de aynı şeyi Ermeni mu-
rahhaslarına [*temsilcilerine*] hatırlatmaktan geri kalmadı. Fakat

89 Halil Menteşe (1874-1948): İttihat ve Terakki'nin önde gelen yöneticilerindendi. Hukuk tahsilini Paris'te tamamladı. İkinci Meşrutiyet döneminde Meclis-i Mebusan başkanlığı görevini yürüttü. İstanbul işgal edilince tutuklanarak Malta'ya gönderildi. Serbest bırakıldıktan sonra bir süre Almanya ve İtalya'da kaldı. 1931-1946 yılları arasında dört dönem İzmir milletvekilliği yaptı. Hatıratı için bkz. Halil Menteşe, *Osmanlı Mebusan Meclisi Reisi Halil Menteşe'nin Anıları*, Hürriyet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1986.

itilâf devletlerinin az zamanda Türkiye'yi ezeceklerine emin olan Ermeniler yukarıda bahsettiğimiz surette düşmanlık yapmaktan vazgeçmediler.

Bunun üzerine Türk hükûmeti vakit kaybetmeden lâzım gelen mukabil tedbirleri almaya mecbur oldu. Hiç tereddüt etmeden Ermeni komitelerini dağıttı. Reislerini tevkif etti. Ermenilere ait umumî ve hususî binalarda yapılan araştırmalar neticesinde elde edilen vesikalarla Ermenilerin besledikleri emelleri ve tasavvur ettikleri hainane maksatları meydana çıkardı. Mesuller [*sorumlular*] lâyük oldukları cezalara çarpıldılar. Ermenilere karşı bazı ihtiyatî tedbirler alındı. Ermenilerin, harp mıntıkası olan hudut vilâyetlerinden başka yerlere nakilleri icap etti.

Türkiye, mevcudiyetini muhafaza etmek için her şeyi göze aldırmaya mecburdu. Umumî Harp'te karşı karşıya gelen devletlerin bir kısmı elbette bu emsalsiz musaraadan [*güreşten*] galip çıkacaktı.

Mağlup olan tarafın cezası bir kısım arazisini kaybetmek ve tazminat vermekten başka bir şey olamazdı. Hâlbuki itilâf devletleri Türkiye'nin tamamıyla mahvını ve haritadan silinmesini istediklerini ilan ediyorlardı. Şu hâle nazaran Türkiye mağlup tarafta bulunduğu takdirde bir kısım arazisini kaybetmekle ve tazminat vermekle kalmayacak, bütün Türk devleti ortadan kalkacaktı. Ermeniler bunu temin etmek için hiçbir şeyden çekinmiyorlardı. Bir devlet, böyle bir vaziyette kalırsa, dâhili düşmana karşı icap eden tedbirleri almaz da ne yapar?

İngilizlerin Siyaseti

Talât Paşa'yı ziyaret eden hürriyet mücahitleri arasında bir de İrlandalı miralay Emerson vardı. Emerson İrlanda'nın istiklâline hâretle çalışan bir adamdı. Her ne zaman Talât Paşa'nın teşvikiyle Türkler bir protesto mitingi yapsalar, Emerson da mutlaka o mitingde hazır bulunur ve Türkler Türkiye'nin, Mısırlılar Mısır'ın ve Hintliler Hindistan'ın istiklâli için nutuklar söylerlerse Emerson da İrlanda'nın istiklâli lehinde söz alırdı.

Tabii Emerson büyük bir İngiliz düşmanıydı. Düşman olduğu için İngilizleri çok iyi tanırdı. Talât Paşa'yı ziyarete gittikçe paşa ile aralarında konuşulan mevzuların başlıcasını İngiltere teşkil ederdi. Talât Paşa, fıtrî fevkalâde [*doğuştan gelen olağanüstü*] zekâsını mütehasısı(n) ağzından işittiği malumatla keskinletmekten çok zevk aldığından Emerson'un söylediklerini büyük bir alâka ile dinler, İrlandalı çok ileri gittikçe onun sözlerine itiraz eder ve İngilizlerin iyi taraflarını hatırlatarak onu iskâta [*susturmaya*] çalışırdı. Bir gün gene böyle konuşulurken Talât Paşa Emerson'a: "İngilizlerin her bir hâli, hareketi, takip ettikleri siyasetin hakikî ruhu zor anlaşılır veya hut hiç anlaşılmaz. Bu neden ileri geliyor?" diye sorunca İrlandalı şu cevabı verdi:

– İngiliz politikasının psikolojisi neden zor anlaşılır, biliyor musunuz? Onların on altıncı asırdan beri içinde yaşadıkları ruhî halet [*ruhsal durum*] ve İngiliz olmayanların herhâlde yüzde doksanı tarafından bilinmez de onun için. Bu ruhî halet hiçbir zaman anlaşılamayacaktır. Bakınız İngilizler bugün protestan sayıldıkları hâlde o mezheple hiç alâkaları yok gibi bir şeydir. Anglikan kilisesi ve o kilisenin öğrettiği dinî kaideler İngiliz ihtiyaçlarından doğmuş olan bir dine aittir. Bu din münhasıran [*özellikle*] İngilizlerin siyasî maksatlarına hizmet eder. İngiliz Kralı Sekizinci Henri on altıncı asırda İngiltere'de katolikliği protestanlığa karşı himaye ettiği için o devrin Papa'sı ona "İman'ın hâmisî" unvanını vermişti. O zamandan bu güne kadar tam üç asır geçtiği ve İngilizler protestanlığı kabul ettiği hâlde Sekizinci Henri'den sonra gelen bütün İngiliz kralları "İman'ın hâmisî" unvanını muhafaza etmişlerdir. İngilizlerin resmî dini katoliklik olmadığı hâlde Papa tarafından verilen böyle bir unvanı taşımakta bir mana var mı?

Talât Paşa sordu:

– Acaba neden hâlâ o unvandan vazgeçmiyorlar?

Emerson cevap verdi:

– Haddizatında gayet ehemmiyetsiz gibi görünen bu unvanı muhafaza etmekteki maksat, İngiliz politikası nokta-i nazarından elzemdir. Bütün hıristiyanlık âleminde karşı İngiliz krallarını “İman’ın hâmisî” gibi göstermek az bir şey midir, zannediyor-sunuz? Dünyaya “İngilizler dindardır” dedirtmek, icabında birçok ayıplarını örtmeye yarar! Çünkü dindar olanın âdil ve hakşinas da olması lâzım gelir. İngilizlerin dini İngilizce bir dindir. Başka hiçbir dine benzemez. İngiliz ahlâkının ve İngiliz din hayatının sarsılmaz hududunu böylece tayin ettikten, bir işin yapılması icap ettiği zaman İngiliz nokta-i nazarına göre o işin iktisadî-siyasî maksatlara hizmet edip etmeyeceği araştırılarak yapılması muvafık görüldüğünü meydana çıkardıktan sonra İngiliz politikasının ruhunu, bir dereceye kadar olsun keşfetmeye muvaffak olabiliriz. Umumî Harp’te itilâf devletleri içinde en hâkim olanı gene İngiliz idi. Onun gayesi Almanya’yı mahvetmekti. Bu gayeye erişmek için harbi göze aldırdı. Yoksa İngiltere istemeseydi Umumî Harp asla patlak vermezdi. İngiltere ile Fransa arasında ve İngiltere ile Rusya arasında asırlardan beri müthiş bir düşmanlık hüküm sürüyordu. Fransa, on dokuzuncu asrın sonlarına doğru büyük bir deniz devleti olmak siyasetinden vazgeçince Rusya da Japon muharebesinden sonra ve dâhilî ihtilâller yüzünden zayıf düşünce İngilizlerin bu milletlere karşı olan asırlık kin ve nefreti derhal büyük bir dostluğa tahavvül etti [*dönüştü*]. Çünkü İngilizler için bu iki milleti İngiliz idaresine tabi tutmak zamanı gelmiş oluyordu. Onun için asırlardan beri devam eden müthiş düşmanlık bir iki sene içinde birdenbire dostluğa döndü. Bu tahavvülün sebebi, İngiltere’nin Almanya’yı mahvetmek istemesiydi. Nitekim bu arzusu yerine geldi. Umumî Harp’ten hakikatte yalnız İngiltere’nin galip çıktığı düşünülecek olursa Fransa ile Rusya’nın ona kölelik ettiklerini kabul etmek güç olmaz.

Talât Paşa Emerson’un ara sıra verdiği bu izahatı büyük bir alâka ile dinledi. Çünkü İngilizlerden Türkiye için yardım umardı. Hâlbuki

İrlandalı, paşayı bu ümidinden vazgeçirtmeye çalışır ve İngilizlerin Türkiye'nin mahvını istediklerini ileri sürerdi.

Talât Paşa'nın bu ümidi bir taraftan Lloyd George'a⁹⁰ yazdığı bir mektuptan ve diğer taraftan da Türk dostu olarak tanıdığı İngiliz ricaline müracaattan bir netice beklemesinden ileri geliyordu. Lloyd George'a yazdığı mektubunda demişti ki:

“Bugün hiçbir resmî ve siyasî sıfat ve mevkii haiz olmadığım hâlde size bu mektubumla müracaat etmek lüzumunu hissediyorum. Yegâne sıfatım, yalnızca memleketimin akıbeti ile alakadar bir Türk olmamdan ibarettir. Bizim Umumî Harb'e iştirakimizin en büyük âmili, İngilizlerin Türkleri tamamen terk ederek Rusların boğazlar üzerindeki tarihî emellerini terviç etmiş [*desteklemiş*] olmalarıdır. Türkiye'nin bugün içinde bulunduğu tehlikeli vaziyette İngiltere kendisine yardım edecek olursa Türk milleti ve ricali İngilizlere ebediyen minnettar kalacaklardır. İngiltere Türkiye'yi ezeceği yerde ona muavenet [*yardım*] edecek olursa, müstesna mevkii itibariyle Türkiye'den daha ziyade istifade edebilir. Türkiye ile âdilâne bir sulh akdedilmezse bundan İngiltere'nin başına yeni bir harp çıkacaktır. Sevre(s) Muahedesi⁹¹ hiçbir zaman pâyidar [*kalıcı*] olamaz. Onu imzalayanlar Türkiye'nin hakikî evlatlarından sayılamazlar.

İngilizlerin Türkiye'ye karşı göstermekte oldukları düşmanlığı gidermek maksadı ile Talât Paşa tarafından yazılan bu mektuba hiçbir cevap gelmedi. Fakat mektubunun cevapsız kalması Talât Paşa'nın ümidini kırmadı.

Nitekim az zaman sonra İngilizler Talât Paşa ile temasa geldiler⁹². Bir gün paşa Hardenberg Sokağı'ndaki evinde otururken bir

90 David Lloyd George (1863-1945): Britanyalı siyasetçi ve devlet adamı. Liberal Parti üyesi olarak Avam Kamarası'nda 55 yıl görev yaptı. 1908'de Maliye Bakanı, 1916'da Başbakan oldu. Altı sene süren başbakanlığı boyunca Türkiye karşıtı bir dış politika izledi.

91 Paris'te 10 Ağustos 1920 günü İtilâf Devletleri ile Osmanlı Devleti arasında imzalanan barış antlaşması.

92 Talât Paşa'nın Cavit Bey'e yolladığı 2 Kânunuevvel (Aralık) 1920 tarihli bir mektuptan öğrendiğimize göre İngilizlerin bu yöndeki ilk girişimi elçilikte

İngiliz yüzbaşısının kendisini ziyaret etmek istediği bildirildi. Talât Paşa yüzbaşısı evinde kabul ederek onunla uzun uzun konuştu. İngiliz yüzbaşısı mükâleme [*konusma*] esnasında sözü İngilizlerin mütarekeden sonra Türkiye'ye karşı takındıkları tavru harekete [*davranışa*] intikal ettirerek dedi ki:

– Altes⁹³, İngiliz siyasetinin Türkiye'ye karşı aldığı vaziyet geçici mahiyettedir. Yakında bu vaziyetin değişeceğine şüphe yoktur. Bu tahavvülü siz bizzat temine muvaffak olabilirsiniz.

Talât Paşa şu cevabı verdi:

– Ne demek istediğinizi anlamıyorum. Benim bugün hiçbir resmî sıfatım yok ki şahsen müdahale edebileyim. Maksadınızı lâıkyı ile izah ederseniz belki size bu hususta müspet bir cevap verebilirim.

İngiliz yüzbaşısı biraz düşündü. Ondan sonra, dilinin ucunda duran bir şeyi söylemek istiyormuş gibi mütereddit [*kararsız*] davranarak dedi ki:

– Anadolu'daki harekâttan bahsetmek istiyorum. Tabîî sizin orada dostlarınız vardır. Onlarla beraber tekrar iş başına geçecek olursanız bu hareket İngilizlerin Türkiye'ye karşı takındıkları hasmane tavır ve hareketi Türkiye lehine değiştirebilir.

Talât Paşa İngiliz yüzbaşısının bu sözlerle neyi kastettiğini derhal anladı. Anadolu'da Mustafa Kemal Paşa'nın kumandası altında harp eden ve hiçten bir mevcudiyet yaratarak vatanı düşman istilasından kurtarmaya çalışan büyük kudrete ikilik sokmayı ve bu sayede millî kuvvetleri zayıf düşürmeyi istihdaf eden [*hedefleyen*] teklifi derhal reddetti ve dedi ki:

görevli bir binbaşının paşa ile görüşme yapması oldu. Hüseyin Cahit Yalçın, "Tarihî Mektuplar", *Tanin*, 8 Birincikânun 1944, s. 1 ve 3. Emir Şekip Arslan'a bakılırsa İngilizlerle Talât Paşa'nın yakınlaşmasına aracılık eden kendisiydi. Emir Şekip Arslan, *Sürgünde Üç Ölüm*, çev. Aziz Akpınarlı, haz. Ömer Hakan Özalp, Truva Yayınları, İstanbul, 2004, s. 63.

93 Osmanlı Devleti'nin sadrazamlarına hitap edilirken "Altes" unvanı kullanılırdı. (Yazarın Notu)

– Tabîî böyle bir şey mevzubahis olamaz. Biz rolümüzü oynadık ve çekildik. Talih bize yaver olmadı. Bizden sonra gelenlerin tuttuğu yol o kadar doğrudur ki ona müdahale etmek aklımdan bile geçmez. Şayet İngiltere, Türkiye'ye yardım etmek niyetinde ise, iş başında ister ben olayım, ister Mustafa Kemal Paşa, bu o yardımın yapılmasına bir mâni teşkil edemez.

Talât Paşa'nın bu cevabına İngiliz yüzbaşısı şu suretle mukabele etmek mecburiyetinde kaldı:

– Tamamen hususî mahiyette olmak üzere yaptığım teklifi yanlış tefsir etmeyiniz. Demek istiyorum ki bugün İngiltere ile Ankara hükûmeti arasında mevcut olan gerginlikten dolayı Londra hükûmeti Ankara'ya karşı takip ettiği siyaseti uluorta değiştiremez. Bunu yapabilmek için Ankara'da da bir tebeddül [*değişim*] husûle gelmesi lâzımdır. O zaman Londra'nın alacağı yeni vaziyet kolaylaşmış olur.

– Siz böyle düşünmekte haklı olabilirsiniz. Fakat ben o düşüncenizi hakikat sahasına eriştirmek imkânını göremiyorum. Mustafa Kemal Paşa tarafından başlanılan millî mücadeleye gene onun büyük kabiliyetleri sayesinde devam edileceğine şüphe yoktur. Vatanımızın kurtarılması tahakkuk ettikten sonra belki gene de tekrar o memlekette çalışabiliriz.

İngiliz yüzbaşısı bu kat'i ret cevabını aldıktan sonra:

– Siz bilirsiniz, dedi. Şayet teklifimi kabule şayan görseydiniz, belki bir anlaşma zemini hazırlanabilirdi. Bununla beraber, düşünmek için daha vakit var. Belki bir zaman sonra gene buluşur ve aynı mevzu üzerinde tekrar konuşursak, sizi fikrinizi değiştirmiş olarak bulurum.

Bu muhavereden [*konuşmadan*] sonra İngiliz yüzbaşısı Talât Paşa'yı bir iki defa daha ziyaret etti. Paşa, İngiliz siyasetinde böyle ani bir tahavvül husûlüne ihtimal vermemekle beraber, İngilizlerin ne maksatla müracaat ettiklerini daha esaslı bir surette anlamak için yüzbaşı ile uzun uzadıya konuştu. Sonradan anlaşıldı ki bu müracaatlar, bir vakit geçiştirme ve bir avutmadan başka bir şey değildi.

Bir gün Talât Paşa bu meseleyi Berlin'deki arkadaşları ile müzakereler ederken diyordu ki:

– İhtimal ki İngilizler, casus teşkilatı sayesinde bizim Enver'in "İslâm İhtilâl Cemiyetleri İttihadı"nın mevcudiyetinden haberdar oldular. O cemiyete fazla ehemmiyet verdiler ve bizim şarkta İngilizler aleyhinde çalışmamıza mâni olmak için bizi oyalamak istediler de onun için bana müracaat ettiler.

Ekseriya bedbin [*kötümser*] olduğu için herhangi bir hadisenin en fena tarafını düşünmekten geri durmayan Doktor Rüsuhi de şu sözleri ilave etti:

– Paşam, dedi. Bana kalırsa İngilizler sizin izinizi kaybetmemek istedikleri için böyle peşinizden koşuyorlar. Hatta yalnız sizin değil, bütün arkadaşlarınızın izlerini bilmek için teması muhafazaya çalışıyorlar. Ben sizin yerinizde olsam buradan başka bir yere giderdim.

Talât Paşa ona sordu:

– Sanki başka yere gidersem beni bulamazlar mı?
– Bulurlar ama, aradan gene epeyce zaman geçer. Biraz sonra gene yerinizi değiştirerek izinizi mümkün olduğu kadar kaybetmeye ve böylelikle vakit kazanmaya muvaffak olursunuz.

Talât Paşa ile Doktor Rüsuhi arasında bu muhavere cereyan ederken Peşte'ye kadar yaptığı bir seyahatten bir iki gün evvel geri dönen Doktor Bahaeddin Şakir de mecliste hazır bulunuyordu. Doktor Bahaeddin daha cenuba [*güneye*], Sofya'ya kadar gitmek üzere yola çıktığı hâlde, yolda kendisini takip ettiğini zannettiği şüpheli tavırlı bazı şahısların takibatından kurtulmak için Peşte'den Berlin'e dönmeye mecbur olmuştu. Şimdi o da Doktor Rüsuhi'nin teklifine iştirak ederek dedi ki:

– Rüsuhi haklı. İngilizlerin yardımına mazhar olan Ermeniler tarafından takip edildiğimize bence asla şüphe yoktur. Onun için hiç olmazsa siz, kendinizi gizlemeye çalışsanız çok iyi olur.

Arkadaşlarının hemen her gün tekerrür etmeye başlayan bu ihtarları karşısında Talât Paşa muvakkat [*geçici*] bir zaman için Almanya'nın başka bir şehrinde ikamet etmeye karar verdi⁹⁴.

Bu karar mucibince Talât Paşa Berlin'den çıktıktan sonra da Hardenberg Sokağı'ndaki ev muhafaza edilecek, arkadaşlar o eve bermutat girip çıkacaklar ve bir meselenin müzakeresi icap ettikçe Talât Paşa'yı Berlin'e çağıracaktı.

İngiliz Mümessilinin Müracaatı

Artık Talât Paşa Berlin'de değildi. Arkadaşları her gün muntazaman Uhland Sokağı'nda 194 numaralı apartmandaki yazıhanede buluyorlar ve günün meselelerini, vatan ahvali hakkında alınan haberleri orada münakaşa ve müzakere ediyorlardı. Büroda hazırlanan yevmi [*günlük*] bültenler günü gününe Talât Paşa'ya gönderiliyordu.

Bir gün Doktor Rüsuhi telaş içinde yazıhaneye gelerek:

– Şimdi paşanın evine telefon edildi

dedi ve heyecanından sözünü bitiremeyerek durdu. Bahaeddin Şakir sordu:

– Kim telefon etti?

Doktor Rüsuhi biraz kendine geldikten sonra cevap verdi:

– Kim olacak, Berlin'deki İngiliz askerî mümessili. Evvela İngilizce söylediği için bir şey anlayamadım. Sonra İngilizce bilmediğimin farkına varınca başka birisini telefona çağırdı. Fransızca konuşan bu adam, “İngiliz mümessili [*temsilcisi*] Talât Paşa ile konuşmak istiyor” dedi. Ben hemen “Talât Paşa Berlin'de yoktur. Söylemek istediğiniz şeyi bana anlatınız, kendisine mektupla

94 Talât Paşa'nın Cavit Bey'e yolladığı 30 Kânunusani (Ocak) 1921 tarihli bir mektuptan, söz konusu şehrin Münih olduğunu anlıyoruz. Hüseyin Cahit Yalçın, “Tarihî Mektuplar”, *Tanin*, 9 Birincikânun 1944, s. 6. Paşa'nın o sıralar Münih'te bulunduğu bilgisini veren bir başka kaynak için bkz. Emir Şekip Arslan, *Sürgünde Üç Ölüm*, çev. Aziz Akpınarlı, haz. Ömer Hakan Özalp, Truva Yayınları, İstanbul, 2004, s. 65.

bildireyim” cevabını verdim. Telefondaki adam “Olmaz, mutlaka kendisi ile konuşmak lâzım” dedi. Bunun üzerine “telefon numaranızı veriniz de ben sizi ararım” dedim. İşte şu numarayı alıp kâğıda yazdıktan sonra telefonu kapattım.

Doktor Bahaeddin:

– Çok iyi yapmışsın, dedi. Bakalım, evvela o numaranın İngiliz mümessilliği olup olmadığını tahkik edelim, ondan sonra bir çaresine bakarız.

Doktor Rüsuhi:

– Ondan sonra çaresine nasıl bakılır? Evvela ne yapacağımızı müzakere etmeliyiz

dedi. Yazıhanedeki arkadaşlar masanın başına geçerek tutulacak hatt-ı hareketi müzakere ettiler. Neticede Doktor Bahaeddin Şakir’in Berlin’deki İngiliz mümessilliğine gönderilmesine, oradan tahkikat yapılmasına ve meselenin anlaşılmasına karar verildi. Bahaeddin Şakir İngiliz mümessilliğinden geri geldikten sonra mesele Talât Paşa’ya yazılacaktı.

Doktor Bahaeddin Şakir İngiliz askerî mümessilliğinin kabul salonunda bir müddet bekledikten sonra içeri alındı. Mümessil Bahaeddin Şakir’i nezaketle karşılayarak bir koltuğa oturttu ve ona:

– Ziyaretinizin sebebini sorabilir miyim?

sualini tevcih etti [*yöneltti*]. Bahaeddin Şakir Talât Paşa’nın evine telefon edildiğini söyleyerek bunun sebebini öğrenmek istediğini anlattı. İngiliz zabiti Bahaeddin Şakir’in bunu ne sıfatla anlamaya geldiğini sormaya lüzum görmedi. Çünkü Bahaeddin Şakir isminin Talât Paşa rüfekasından diye İngiliz dosyalarında mukayyet [*kayıtlı*] olduğuna hiç şüphe yoktu. Onun için İngiliz mümessili derhal cevap verdi:

– Evet, bugün Talât Paşa’ya ben telefon ettim, dedi. İngiltere’nin siyasî ricalinden ve Talât Paşa’nın eski dostlarından bir zat, paşa ile konuşmak istiyor. Bunu söylemek ve bir randevu almak istiyorum.

Doktor Bahaeddin Şakir sordu:

- Bu zat Berlin’de mi yoksa başka bir yerde mi?
- Hayır, Berlin’de değil, hatta Almanya’da bile bulunmuyor. Mülâkat gününü kararlaştırdıktan sonra kendisine haber göndereceğim. İngiltere’den Almanya’ya gelecek.
- Talât Paşa maatteessüf seyahattedir. Şimdi Berlin’de bulunmuyor. Onun için kendisine bir haber göndererek arzunuzu bildireyim. Alacağımız cevaba göre gelir sizi tekrar rahatsız ederim.

Doktor Bahaeddin Şakir bunu söylerken yerinden kalkıp gitmek istedi. Fakat İngiliz zabiti ona oturmasını rica ederek şu sözleri ilave etti:

- Yalnız, bu mülâkat Berlin’de yapılamayacak. Almanya’ya gelecek olan zat Alman-Fransız hududuna yakın bir şehirde buluşulmasını şart koşuyor. Onun için Talât Paşa’ya haber vermeden evvel bunu da aramızda kararlaştıralım. Ben Düsseldorf şehrini muvafık buluyorum, ne dersiniz?

Doktor Bahaeddin Şakir:

- Tabîî paşaya yazmadan bir şey söyleyemem, dedi. Kendisine bu noktayı da yazar ve alacağım cevabı derhal gelip size bildiririm.

Bahaeddin Bey bunu söyleyerek İngiliz askerî mümessilinin yanından ayrıldı. Arkadaşları onu Uhland Sokağı’ndaki yazıhanede büyük bir merak içinde bekliyorlardı. Bahaeddin Şakir, İngiliz askerî mümessili ile olan mülâkatını bütün tafsilatı ile anlattı. Bunu dinledikten sonra derin bir düşünceye daldılar. İçlerinden biri:

- Acaba paşanın izini kaybettikleri için kendisini tekrar meydana çıkarmak maksadı ile bir tuzak mı kurdular?

diyor. Diğeri:

- Ben paşanın yerinde olsam mülâkatı kabul etmem. Çünkü işin içinde mutlaka bir İngiliz desisesi [*hilesi*] vardır!

mütalaasını yürütüyor. Bir üçüncüsü ise:

– Talât Paşa şimdiye kadar İngiliz ricalinden birçoklarına mektuplar yazdı. Mülâkat isteyen zat bu mektupları alanlardan birisidir. Onun için paşanın gidip onunla konuşması mutlaka lâzımdır

fikirinde bulunuyordu. Arkadaşlar bu suretle aralarında yarım saat kadar müzakere ettikten sonra esas mesele hakkında Talât Paşa'ya bir şey yazmadan kendisini bir meselenin konuşulması için acilen Berlin'e çağırmaya karar verdiler. Talât Paşa ertesi günü Berlin'e geldi. Hardenberg Sokağı'ndaki evinde arkadaşları ile bir toplantı yapıldı. Bu toplantıda mülâkatın iyi ve kötü tarafları esaslı bir surette görüşüldü. Müzakere esnasında daima hâkim olan fikir, mülâkatın, paşanın izini tekrar meydana çıkarmak için tertip ve tezyi edildiği etrafında dönüp durdu. Nihayet Talât Paşa dedi ki:

– Her ne olursa olsun, bu kadar teşebbüslerden sonra mademki bir netice belirdi, o neticeye doğru yürümek iktiza eder [*gerekir*]. Benim herhâlde Düsseldorf'a gitmem lâzım. Onun için İngiliz siyasi mümessiline mülâkatı kabul ettiğimi haber verelim. Düsseldorf'ta mülâkat mahallini, gününü ve saatini onlar tayin etsinler.

Bunun üzerine Doktor Bahaeddin Şakir tekrar Berlin'deki İngiliz askerî mümessilliğine gönderildi. Bahaeddin Şakir(in) orada pek kısa devam eden müzakeresi esnasında mülâkatın dört gün sonra Düsseldorf'ta öğleden sonra saat üçte bir park içindeki büyük havuzun kenarında yapılması takarrür etti [*kararlaştırıldı*]. İngiliz ricalinden olan zat ile Talât Paşa'nın birbirlerini gördükleri zaman tanışacakları söylendi. Talât Paşa'nın Düsseldorf'ta mülâki olduğu İngiliz, vaktiyle birkaç defa İstanbul'a gelmiş olan İngiliz mebuslarından bir müsteşrik [*doğubilimci*] idi⁹⁵. Fakat mülâkatın ehemmiyeti onun

95 Talât Paşa, Londra Doğu Dilleri Enstitüsü'nden mezun, bir süre İngiltere'nin Tahran elçiliğinde çalışmış, savaştan sonra gazeteci kimliğiyle haftanın belirli günleri Almanya'ya geldiğinde memleket ve dünya meselelerine dair en yeni haberleri kendisine ulaştıran Aubrey Herbert (1880-1923) isimli bu şahsı "adeta yolunu gözlüyordum" diyecek kadar yakından tanıyordu. Cemal Kutay, *Şehit Sadrazâm Talât Paşa'nın Gurbet Hatıraları*, Cilt 1, Kültür Matbaası,

büyük bir esrar perdesine bürünmesine münhasır kalıyordu: Hudu-
da yakın bir şehir, تنها bir park... yeşillikler ve ağaçlarla çevrilmiş
bir göl kenarı... konuşulan şeyleri kimse işitmiyor... iki şahsiyetin
bu yerde buluştuğundan, alâkadar bir iki kişi müstesna olmak üzere,
kimse haberdar değil!

Bunun haricinde görüşülen mevzu, bir zamanlar paşayı ziyaret
eden İngiliz yüzbaşısının tekliflerinden fazla bir şey değildi: Talât
Paşa Anadolu'ya gitsin, hükûmet idaresini eline alsın, İngiliz hükû-
meti onunla, esasatı ileride tespit edilmek üzere sulh akdetsin, Yu-
nan ordusu geri çekilsin vesaire...

Talât Paşa'nın bu tekliflere bu sefer ne cevap verdiği malum de-
ğildir. Mülâkat etrafındaki esrar gibi bunlar da esrar perdesi ile ör-
tülü kalmıştır⁹⁶. Yalnız paşanın, Düsseldorf'tan avdet ettikten sonra
artık Almanya'da oturmayacağından, belki memlekete döneceğin-
den bahsetmiş (olması), İngilizlerin daha yüksek makamlarından
gelen teklifleri kat'i surette reddetmediğine delâlet edebilirdi. Fakat,
bu bir zandan ibarettir. Yoksa Düsseldorf mülâkatı hakkında Talât
Paşa arkadaşlarına müspet bir şey söyle(me)miştir⁹⁷.

İstanbul, 1983, s. 126-127. Ne var ki Mithat Şükrü Bleda'ya göre paşanın
istihbarat şefi gibi görünen bu zat aslında İngiliz gizli polis teşkilatındandı.
Mithat Şükrü Bleda, *İmparatorluğun Çöküşü*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1979,
s. 145. Herbert'in İngiliz ajanı olabileceğine dair Talât Paşa'nın da kuşkuları
vardı. Cemal Kutay, *Şehit Sadriazâm Talât Paşa'nın Gurbet Hatıraları*, Cilt 3,
Kültür Matbaası, İstanbul, 1983, s. 1136.

96 26 Şubat 1921'de başlayan ve üç gün süren bu görüşmede hangi konuların ne
şekilde ele alındığı, Herbert'in 1924'te yayımlanmış hatıralarında mevcuttur.
Aubrey Herbert, *Ben Kendim*, çev. Yılmaz Tezkan, 21. Yüzyıl Yayınları, Anka-
ra, 1999, s. 225-240. Başka bir çeviri için bkz. Aubrey Herbert, "Talât Paşa",
çev. Bingöl Erdumlu, *Birlikim*, Cilt 1, sayı 2, İstanbul, 1975, s. 47-57.

97 Yazar daha önceki bir yazı dizisinde bu konuyla ilgili olarak, söz konusu gö-
rüşmede ne konuşulduğunun anlaşılamadığını çünkü Talât Paşa'nın susmayı
tercih ederek arkadaşlarına bile bir şey anlatmadığını açıklamıştır. Amil (Arif
Cemil), "İttihat ve Terakki'nin Son Günleri", *Akşam*, 7 Şubat 1933, s. 5. Pa-
şanın bu önemli görüşmeye dair ayrıntıları yakın çevresine ne kadar aktardığı
tam olarak bilinmiyorsa da arkadaşlarına hiçbir şey söylemediği herhâlde dü-
şünülemez. Zira Cavit Bey'i bu konu hakkında bilgilendirdiği 7 Mart 1921

Paşa Anadolu'ya geçmeye hazırlandığı için artık Berlin'den uzaklaşmamaya karar verdi. Bir iki hafta için tekrar yer değiştirmeye lüzum görmedi. Hâlbuki buna şiddetle ihtiyaç vardı!

Talât Paşa'nın Malî Vaziyeti

Acaba Talât Paşa Berlin'de ne ile geçiniyordu? Şahsî serveti yoktu. Hükûmetten maaş da almıyordu. O hâlde nereden para tedarik ediyordu?

İttihat ve Terakki Mondros Mütarekesi'nin arifesinde dağıldığı zaman merkezi umumî azasına birer senelik maaşlarını peşin olarak tediye etti [ödedi]. Bu para çok bir şey değildi. Aza başına otuzar liradan senelik tahsisat 360 lira tutuyordu. Hâlbuki Almanya'ya gelen Talât Paşa ve rüfekaşı, iki buçuk seneye yakın bir zamandan beri Berlin'de oturuyorlardı ve seyahatler yapıyorlardı. Aldıkları paranın bu ihtiyaçlara kâfi gelmeyeceği tabî idi. Doktor Nâzım gayet idareli olduğu için onun hemen hiç paraya ihtiyacı yoktu. Fakat Doktor Bahaeddin Şakir ve diğerleri böyle değildi.

İttihat ve Terakki erkânının Almanya'da yaşayabilmelerini temin eden para, İttihat ve Terakki'nin dağılmadan evvel Talât Paşa'ya fırka reisi sıfatıyla verdiği doksan bin lira idi. Bu para yabancı memleketlerde devam edecek olan ikâmet müddeti zarfında memleket uğruna sarf edilmek üzere Talât Paşa'ya verilmişti. Talât Paşa, hata ederek elindeki doksan bin lirayı Alman markına tahvil ettirdiğinden [çevirdiğinden] markın şiddetli sukutu [düşüşü] üzerine o paranın yarıdan ziyadesini kaybetti. Mütebaki [geri kalan] parayı İstokholm'a [Stockholm'e], Lahey'e ve Roma'ya yaptığı seyahatler ve arkadaşlarına yardım için sarf etti.

Onun için, paşa artık parasızdı. Para tedarik etmek için ailesine ait bazı mücevheratı terhin etmek [rehin olarak bırakmak] istedi.

tarhli mektubu ile "(Talât Paşa) yanıma gelerek aralarında geçen müzakereleri bana tamamen aktardı" diyen Emir Şekip Arslan'ın hatıratı ortadadır. Bkz. Hüseyin Cahit Yalçın, "Tarihî Mektuplar", *Tanîn*, 12 Birincikânun 1944, s. 6; Emir Şekip Arslan, *Sürgünde Üç Ölüm*, çev. Aziz Akpınarlı, haz. Ömer Hakan Özalp, Truva Yayınları, İstanbul, 2004, s. 66.

Bunu haber alan Strausa isminde bir Alman fabrikatörü, Umumî Harp'te Talât Paşa sayesinde askerlikten kurtularak işine devam ettiğinden ve çok para kazandığından dolayı Türkiye'ye karşı beslediği şükran hissi ile Talât Paşa'ya ileride ödenmek üzere üç yüz bin mark verdi. Paşa, bir fırsat zuhurunda en iyi bir surette memleket uğruna sarf edilmek üzere bu parayı bankaya yatırdı. Ona hiç el sürmedi⁹⁸.

Böyle sıkıntılı anlarda bazı dostları Talât Paşa'ya Umumî Harp'te İttihat ve Terakki sayesinde zengin olanları hatırlatırlar ve memlekette zengin yetişsin diye göz yumdukları hâllerin belki doğru olmadığını söylerlerdi. O zaman Talât Paşa Umumî Harp'te yapılan suistimallere kendisinin göz yummuş olduğunu reddederrek derdi ki:

– O suistimallerin büyük bir kısmından Harbiye Nezareti Levazım Reisi İsmail Hakkı Paşa mesuldür. Çünkü levazım dairesinde iş başına getirdiği rüfekasının harekâtını şiddetle iltizam ederdi [*tutardı*]. Biz onların bu harekâtını işittikçe Harbiye Nezareti'ne müracaatla bu gibilerin tecziyesini [*cezalandırılmasını*] isterdik. Hâlbuki bütün bu müracaatlarımız ve şikâyetlerimiz aksi tesir hâsıl ederdi. Levazım dairesi hiçbir kanuna riayet etmiyor, bütün memurlarına keyfi surette hareket etmeleri emrini veriyordu. İsmail Hakkı Paşa mülkî dairelerden gelen şikâyetleri hükümsüz bırakmak için elinden geleni yapıyordu.

98 Talât Paşa'nın rahat bir yaşam sürmediği Aubrey Herbert'in de dikkatini çekmiştir: "Çok zayıflamış, eski yakışıklılığının yerine uğursuz bir görünüş gelmişti; siyah saçları kırışmaktaydı; gözleri çok parlaktı, alacakaranlıkta vahşi bir hayvanın gözleri gibi ışıldıyordu. Tavırlarındaki çelebilikte bir değişiklik olmamıştı. Kılığı düzgün ve zarif ama açıkça yoksuldu." Aubrey Herbert, "Talât Paşa", çev. Bingöl Erdumlu, *Birlikim*, Cilt 1, sayı 2, İstanbul, 1975, s. 47. Belli ki yaşamının son günleri ekonomik zorluklar içinde geçmişti. Bkz. Emir Şekip Arslan, *Sürgünde Üç Ölüm*, çev. Aziz Akpınarlı, haz. Ömer Hakan Özalp, Truva Yayınları, İstanbul, 2004, s. 71; Mithat Şükrü Bleda, *İmparatorluğun Çöküşü*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1979, s. 150; Hasan Babacan, *Mehmed Talât Paşa (1874-1921)*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2005, s. 211.

Talât Paşa bu şekilde dostlarına dert yanarken içlerinden birisi:

– Peki paşam, İsmail Hakkı Paşa'yı yerinden attıramıyor muydunuz?

diye sordu. Talât Paşa dedi ki:

– Tabii İsmail Hakkı Paşa'yı levazım reisliğinden atmak için birçok teşebbüslerde bulunduk. Fakat o, ekseriya Harbiye Nezareti müsteşarlığı vazifesini de üzerine aldığı için, şikâyetler zaten Harbiye Nazırı Enver Paşa'ya kadar gitmiyor, müsteşarlıkta kalıyordu. Bunun üzerine Enver Paşa'yı sıkıştırdım. Efkar-ı umumiye muvacehesinde [*kamuoyu karşısında*] ne kadar küçük düştüğümüzü, İsmail Hakkı'nın mutlaka feda edilmesi lâzım geldiğini anlattım. Hâlbuki Enver Paşa: “Harp devam ettikçe İsmail Hakkı Paşa'ya şiddetle ihtiyacım var. O olmadan harbi idame ettirmek [*sürdürmek*] ve orduyu beslemek bence mümkün değildir” cevabını verdi. Bu müracaatlarımı tekrar ettim. İsmail Hakkı Paşa'nın kaldırılmasında çok ısrar edince Enver Paşa, daha ziyade ileri gidecek olursam istifa edeceğini tehdit makamında ileri sürdü.

– Enver Paşa istifa etseydi, ne olurdu? Yerine bir başkası tayin edilemez miydi?

Talât Paşa bu suale cevaben dedi ki:

– Tabii başka birisini tayin etmek kabildi. Fakat harbin en buhranlı bir devrinde Enver Paşa'nın istifasını kabul etmek, ordumuzu neticesi meçhul bir vaziyete sokmak demek olduğundan buna bir türlü cesaret edemedik. İşte bu mücbir [*zorlayıcı*] sebep yüzünden suistimal yapanların mühim bir kısmı cezasız kaldı. Umumî Harp'te vagon alım satımı, suistimallerin başında gelirdi. Harbiye Nezareti Levazım Riyaseti'nin mümanaatından [*engel olmasından*] dolayı bu suistimallere karşı alınan tedbirler de bir fayda vermiyordu. O zamanlarda bir de askerî demiryolları idaresi tesis olundu. Maatteessüf bu idarenin başında da İsmail Hakkı Paşa bulunuyordu. Hak ve adalet mefhumlarının

[*kavramlarının*] ne demek olduğunu bilmek istemeyen bu zatın askerî demiryollar idaresinin başında bulunması, aldığımız bütün tedbirlerin az zaman zarfında iflasına ve yeniden birçok su-istimallere sebebiyet verdi. İsmail Hakkı Paşa bir taraftan halkı ezerken diğer taraftan himayesine aldığı adamları ihya ediyordu. Her ne kadar askerî demiryollar idaresi on milyon liradan fazla bir para temin ettiyse de bu yüzden husûle gelen manevi zarar bu kâra kat kat üstündü. Biz İsmail Hakkı Paşa'nın usulünü değiştirmeye muvaffak olamadığımızdan ve azline de imkân görülemediğinden bu fenalıklar uzun zaman devam etti ve pek çok haklı şikâyetlere sebep oldu.

Talât Paşa, arkadaşları ile bu tarzda konuşurken şikâyetleri İsmail Hakkı Paşa'ya inhisar etmezdi [*onunla sınırlı kalmazdı*]. İttihat ve Terakki camiasına uymayan tavır ve hareketlerinden dolayı halkın gözünden düşen Enver ve Cemal Paşaların hareketlerini de şiddetle tenkit eder, derdi ki:

– İttihat ve Terakki on sene devam eden faaliyeti esnasında iki defa iktidar mevkiini başkalarına terk etmeye mecbur oldu, her iki defasında da onun efkânını lekeleyecek bir vaka ortaya konulamadı. Çünkü Enver ve Cemal Paşalar hariç olmak üzere bütün arkadaşlar büyük bir sadelik içinde yaşarlar ve her hususta mahremiyet gösterirlerdi. Hâlbuki Enver ve Cemal Paşalar büyük bir lüks içinde yaşıyorlardı. Onlar bu yaşayış tarzlarından dolayı hem kendi şahıslarına, hem bin türlü mahrumiyetlere katlanan diğer arkadaşlarına, hem de memleketin yegâne siyasî teşkilatı demek olan İttihat ve Terakki'ye karşı adeta büyük bir cinayet işlemiş oldular.

Talât Paşa'nın iddiasına göre gerek Enver, gerekse Cemal Paşa'nın İttihat ve Terakki fırkası ile olan alâkaları pek mahduttu [*sınırlıydı*]. Fakat her ikisinin hususî evsafı [*özel nitelikleri*] olduğundan dolayı İttihat ve Terakki onları, hatalarını bilerek kullanmıştır.

Malum olduğu veçhile Talât Paşa ile rüfekası İstanbul'da teşekkül eden sahte bir divanıharp tarafından idama mahkûm

edilmişlerdi⁹⁹. Paşa, bu mahkûmiyet için uydurulan sebeplere çok kızardı. Divânıharbin ithamnâmesinde yazılı olan ve Umumî Harb'e girişimizden bahseden ikinci maddede deniliyordu ki:

– Esbak sadrazam Said Halim Paşa, seferberliğin başlangıcında yalısına davet ettiği İttihat ve Terakki merkez-i umumîsi azasına harbe iştirakimizin pek muhataralı [*tehlikeli*] olduğunu ve devlet için en iyi vaziyetin bîtarafılık olacağını izah eylemiş ve bu hususta delâil de [*kanıtlar da*] göstermiş olduğu hâlde sözünü geçiremediğinden harbe iştirak edilmiştir. Bu hakikat, sadr-ı esbak Said Halim Paşa'nın Mebusan Meclisi'nde vermiş olup zapta geçen ifadesinden anlaşılmıştır. Bundan başka İttihat ve Terakki murahhas-ı mesullerinden [*sorumlu delegelerinden*] Rıza Bey de muhakemesi esnasında daha muhasamat [*çarşışmalar*] başlamadan evvel Rusya dâhiline çeteler sevk ettiğini ve bunlar vasıtası ile tecavüze geçtiğini itiraf eylemiştir. Harb-i Umumî'ye girişimiz(in) vükela meclisinde [*bakanlar kurulunda*] kararlaştırılmaksızın ilan edilmesi üzerine Maliye Nazırı Cavit Bey'in, Nafia Nazırı Mahmut Paşa'nın¹⁰⁰, Posta ve Telgraf Nazırı Oskan Efendi'nin¹⁰¹ ve Ticaret Nazırı Süleyman Elbistanî Efendi'nin¹⁰² istifa ettikleri görülmüştür. Bu da harbin, heyet-i vükela kararı ile ilan edilmeyip İttihat ve Terakki'ce iltizam ve tasmim edildiği [*gerekli görülüp tasarlandığı*] için ihtiyar olunduğunu [*tercih edildiğini*] meydana çıkarmıştır.

99 İttihat ve Terakki yöneticilerine yönelik soruşturma ve yargılamalara ait tutanaklar rahmetli Erol Şadi Erdinç tarafından hazırlanmış, Osmanlı İttihad ve Terakki Cemiyeti Yargılamaları başlığı altında üç cilt olarak yayımlanmıştır. Bu konuyla ilgili olarak bkz. Erol Şadi Erdinç, *Birinci Dünya Savaşı'nda İttihad ve Terakki Hükûmetlerinin Sorumluluğuna Dair Meclis-i Mebusân Soruşturması*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2018; Erol Şadi Erdinç, *8 Mart 335 (1919) Tarihli Kararname ile Kurulan Divân-ı Harb-i Örfî Yargılaması*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2018.

100 Çürüksulu Mahmud Paşa (1865-1931).

101 Oskan Mardikyan (1868-1941).

102 Süleyman el-Büstani (1856-1925).

Talât Paşa bu ithamları çok gülünç bulur ve derdi ki:

– Bir kere 1914'te seferberlik ilan edildiği zaman harbe girmemiz kat'iyen mevzubahis değildi. Sadrazam Said Halim Paşa'nın yalısında içtima edildiği ve sadrazamın bize ihtaratta [*uyarılar-da*] bulunduğu yalandır. Şayet Said Halim Paşa böyle bir şey söylemişse, son acıklı vakalardan dolayı perişan olan ihtarında hadiselerin büsbütün karışmış olduğunu kabul etmek lâzım gelir. Seferberlik ilan edildiği zaman onun yalnız umumî veya hususî olması mevzubahis edildi, heyet-i vükelada seferberliğin umumî olması yalnız Enver Paşa tarafından teklif olundu. Vükeladan Maliye Nazırı Cavid ile Nafia Nazırı Mahmud Paşa umumî olmasına itiraz ettiler. Fakat Enver Paşa'nın şiddetli talebi üzerine umumî olmasına onlar da muvafakat ettiler. Türkiye, seferberliğin ilanından ancak üç ay sonra Umumî Harb'e iştirake mecbur oldu.

Talât Paşa bunları söyledikten sonra İttihat ve Terakki'yi müdafaa etmek için derdi ki:

– Farz edelim ki Said Halim Paşa'nın yalısında toplandık ve seferberlik ve harbe iştirak meselelerini aramızda konuştuk. Asla mesuliyeti olmayan siyasî bir fırka veyahut cemiyet azasının kendi içtihatlarını ileri sürmeleri ve kanaatlerini söylemeleri hakkını hangi kanun men edebilir? O zamanlarda bunların kendi kanaatlerini ve içtihatlarını söylemiş olmaları nasıl olur da idama mahkûm edilmeleri için sebep gösterilebilir? Bundan daha delice bir muhakeme ve asil bir mahkûmiyet tasavvur olunabilir mi? Yalnız Sadrazam ile Hariciye Nazırı siyasî meselelerden mesuldürler. O devirde Said Halim Paşa hem Sadrazam hem de Hariciye Nazırı idi. Şayet o mülahazalar kendi kanaatine uygun gelmiyor idiyse, üç ay sonra mecburen harbe girdiğimiz zaman neden istifa etmemiş? Mademki istifa etmemiş, o hâlde kendisi de harbe iştirakin lâzım olduğu kanaatini hâsıl eylemişti demektir.

Talât Paşa, İstanbul divanıharbi tarafından hazırlanan ithamnâme yazılı maddeler içinde en ziyade Rıza tarafından teşkil olunarak Kafkasya'ya gönderilen çeteler hakkındaki bahsi gülünç bulur ve derdi ki:

– Rıza'nın çeteler teşkil ederek muhasamata başlamadan evvel Rusya'ya gönderdiğini muhakemesi esnasında itiraf etmesinden ne çıkar? Rıza mütekait [*emekli*] bir zabitti. Cemiyete dâhil iken seferberliğin başlangıcında İttihat ve Terakki'den istifa etti ve Harbiye Nezareti'nin emrine girdi. O ve onun gibi birçok kimseler ordu tarafından gayri resmî işlerde kullanılmıştır. Harbe girmeden evvel her ordu mukabil [*karşı*] tarafa casus, müşevvik [*provokatör*] vesaire göndererek tedbir alır. Bu, her ordunun hakkıdır. Bu vazifeleri yapan zatlar, yalnız mukabil tarafın eline geçtiği zaman idama mahkûm edilirler. Yoksa kendi ordusunun âtideki [*gelecekteki*] harekâtını kolaylaştıracak çarelere başvurduğundan dolayı kendi hükûmeti tarafından idama mahkûm edildiği dünyanın hiçbir tarafında görülmemiştir. Hiçbir milletin tarihinde böyle bir şey yazılı değildir.

Harbin vükela heyeti tarafından karar altına alınmaksızın ilan edildiği meselesi hakkında Talât Paşa şu fikirde bulunurdu:

– Birkaç arkadaşın kabineden çekilmesinden, harbin İttihat ve Terakki tarafından zorla kabul ettirildiği neticesi çıkarılıyor. Bu da verilen idam hükmü için bir senet olarak kullanılıyor. Harp müspet bir surette ilan edilmiştir ki bu neticeye varılabilsin! Yavuz'un Karadeniz'de Rus donanması ile çarpışması üzerine harbe girmemiz emri vâki hâlini aldı. Bu emri vakinin önüne geçmek ve harbe girmemek için heyet-i vükelada ittifak mevcuttu. Fakat, bundan evvel de uzun uzadıya bahsettiğim gibi, itilâf devletlerinin verdiği teminat ve harbe girmemiz için koşulları şartların kabulü veya reddi hususunda vükela arasında ihtilaf [*anlaşmazlık*] vardı. İtilâf devletlerinin şartlarını kabul etmeyenler emri vakiyi, yani harbe iştiraki tercih ettiler. Sadrazam Said Halim Paşa da, birçok tereddütlerden ve heyet-i vükelada

cereyan eden uzun müzakerelerden sonra harbi kabul etti. Bunu alenen ilan ettiği gibi bu hususta lâzım gelen yerlere de resmen tebligat yaptı. Hakikat bundan ibarettir, mesele bu suretle cereyan etmiştir. Şu hâle nazaran harbin heyet-i vükelanın kararı olmadan ilan edildiği iddiası da diğerleri gibi açık bir yalandan başka bir şey değildir. İstanbul divanıharbi, ithamnâmesinde memleketin iaşesi meselesi hakkında İttihat ve Terakki'ye birçok kabahatler isnat ederek diyordu ki:

‘İttihat ve Terakki’nin İstanbul merkezince iaşe işlerine memur edilen ve sonradan memuriyeti umumî mecliste ve kongrede kabul olunan İstanbul murahhası Kara Kemal Bey’in¹⁰³ teşkil etmiş olduğu evvela bir ticarî heyet ve sonradan bazı şirketler ve cemiyetler, ticarî muamelatı [*işlemleri*] inhisara alarak [*tekelleştirerek*] halkın varını yoğunu ellerinden gasp etmiş ve umumî servet mahdud eşhasa [*sınırlı sayıda kişiye*] ve yukarıda bahsedilen şirketlere intikal eylemişti. Bu yüzden birçok Türkler gıda noksanlığından ya malûl kaldılar veyahut öldüler. Bunun neticesinde devletin müdafaa kuvveti azaldı ve aynı zamanda hükûmete ait vazifelere İttihat ve Terakki’nin İstanbul merkezi müdahale etmiş oldu.’

Talât Paşa bu iaşe maddesi hakkında yazılan şeylerin sırf propaganda maksadı ile gazetelerde neşrolunmuş makalelerden iktibas edildiğini [*alınıldığını*] ileri sürer ve şöyle derdi:

– Ticarî heyetlerden ve şirketlerden bahsolunuyor da bu şirketlerin kimlerden müteşekkil olduğundan ve inhisar altına alınan muamelelerin nev’inden [*türünden*], mahiyetinden [*özünden*]

103 Ahmet Kemal (1868-1926): Küçük Efendi ya da Kara Kemal olarak bilinir. İttihat ve Terakki’nin önde gelen yöneticilerindendi. Birinci Dünya Savaşı yıllarında İaşe Nazırlığı yaptı. İkinci Meşrutiyet döneminde yükselişe geçen millî iktisat anlayışının bir yansıması olarak yerli sermayeye dayalı şirketlerin kurulmasında etkin rol oynadı. Mondros Ateşkes Antlaşması’ndan sonra Anadolu’ya silah ve cephane kaçırılmasında önemli görevler üstlenen Karakol cemiyetinin kurucuları arasında yer aldı. 1926 İzmir Suikastı davası sanığı olarak aranırken intihar etti.

hiç bahsedilmiyor. Şurası gariptir ki ele geçen ilanlardan birinde, bu şirketlerin bugün 1920 senesinde bile faaliyetlerine devam etmekte olduklarını anlıyorum. Şu hâlde bu ticarî heyetler ve şirketler henüz feshedilmemiştir. İstanbul şehremaneti [*belediyesi*] muntazam teşkilata mâlik olmadığından harbin ilk senelerinde şehremininin [*belediye başkanının*] kendi mesuliyeti altında olmak üzere İstanbul'daki merkez murahhasını ve arkadaşlarından bazılarını buğday mübayaasında [*satın alımında*] ve ekmek pişirilmesinde ve tevziinde [*dağıtımında*] istihdam etmişti. Çünkü İstanbul merkezi esnaf teşkilatı ile doğrudan doğruya temasta bulunuyordu. İstanbul murahhasımız bu işi sırf kendi namına bir teşebbüs olarak yapmadı. Bu işler şehremanetinin kontrolü altında yapıldı. Gerek İstanbul murahhası Kemal, gerekse rüfekası bu vazifeyi vatanî bir hizmet telakki ederek ve geceleri sabahlara kadar uyumayarak çalışmak suretiyle ve mukabilinde hiçbir şey beklemeyerek ifa ettiler. Hakikat bundan ibarettir. Tabîi ekmek satışında oldukça büyük bir temettü [*kazanç*] hâsıl oluyordu. Miktar, hatırımda değil. Mesela elli yedi paraya mal olan ekmek elli beş paraya satılamayacağından, elli yedi paraya satılmasına ufaklık para taksimi imkân vermediğinden zarurî olarak altmış paraya satılıyordu. İşte temettü bu üç paradan ileri geliyordu. Ekmek tevziatı ile meşgul olan zevat, kimseye ait olmayan bu fazla para ile hem memlekette ticaret hayatını canlandırmak, hem de bu vasıta ile halkın diğer ihtiyaçlarını daha ehven [*ucuz*] fiyatlarla tedarik etmek cihetini düşünerek bu paranın etrafında hususî sermayeleri de toplayarak şirketler vücuda getirdiler ve neticede bu şirketlerin sermayelerinden bir kısmını teşkil eden bu sahipsiz parayı da şer'î usuller dâhilinde vakfederek ileride teşkil edilecek bir islâm bankasının sermayesini hazırlamış oldular.

Talât Paşa İstanbul divanıharbi tarafından yazılan ithamnâmede sayılı suçları hakkında bunları söyledikten sonra dedi ki:

– İstanbul divanıharbinin aylarca yaptığı tahkikat ve tetkikat neticesinde meydana koyduğu(nu) zannettiği cürüm maddeleri

beni itham etmek şöyle dursun, bilâkis masumiyetim için birer delil teşkil eder. Zaten geçen memuriyet ve siyaset hayatıma ait bütün muamelelerim ve icraatım tetkik edilirse bunlar da bir gün vatana olan hizmetimin birer şahidi olacaktır. Siyasî hayatımda hiçbir vakit hissiyatıma kapılmadım, hiçbir vakit şahsımı ve akrabamı düşünmedim. Birçok kimseler beni eski arkadaşlarıma karşı nankörlükle itham ederler. Bu, kat'iyen doğru değildir. Yaptığım bütün fedakârlıklar vatan endişesi ve umurun selâmeti neticesidir. Beni yakından tanıyanlar bunu tasdik ederler. Tanımayanlar da bir gün hakikat karşısında bunu tasdik ve itiraf edeceklerdir.

Bir Türk Vurulmuş Diyorlar

Bu esnada Tayliryan'ı cinayete âlet olarak kullanmak isteyen Ermeni komitesi katil hazırlıklarını hemen hemen bitirmiş iken Talât Paşa'nın birdenbire ortadan kaybolması Tayliryan'ı da, cürüm şeriklerini de [*suç ortaklarını da*] çok şaşırttı. Cani, cinayeti işlemeye artık iyice karar verdiğiinden bir sabah yataktan kalktıktan sonra hemen Talât Paşa'nın evini tarassut etmeye başladı.

Hâlbuki öğle vaktine kadar beklediği hâlde Talât Paşa mutat olan saatte sokağa çıkmadı. Paşa'nın Berlin'den gizlice uzaklaştığından haberi olmayan canı, kendi kendine:

– Belki rahatsız da onun için görünmedi

diyerek müteselli oldu. Fakat ertesi ve daha ertesi günler ve hatta aradan bir hafta geçtikten sonra da Talât Paşa'yı göremeyince endişeye düştüler. Hepsi bir araya gelerek tahkikat yapmaya karar verdiler. İçlerinden biri apartman kapıcısından “Sâi Bey'in” nerede olduğunu soracak ve öğrenecekti.

Bu kararı tatbik etmek o kadar kolay değildi. Çünkü kapıcının “Sâi Bey” hakkında kimseye malumat vermemek için talimat almış olması ihtimali vardı. Sonra şüphelenebilir, bu şüphesini Talât Paşa'ya söyleyebilir ve bu suretle onu yeniden ikaz edebilirdi. Bu ise canilerin kat'iyen işlerine gelmezdi. Cinayetleri için lâzım olan her

şeyi hazırladıktan sonra şikârlarının [*avlarının*] ihtiyata davet olunması bütün işlerini yeniden alt üst edebilirdi.

Fakat bu tahkikatı yapmaktan başka bir çare yoktu. Zira Cenevre'deki Ermeni İhtilâl Komitesi artık ültimatomu dayamıştı. Berlin'deki canilere “ya işi bir an evvel bitiriniz yahut beceriksiz olduğunuzu itiraf ederek çekilip gidiniz” diyordu.

İşte bu mecburiyet altında Ermenilerden birisi bir akşam Har denberg Sokağı'nda 4 numaralı apartmanın önünde bir müddet dolaştıktan sonra kapının önünü süpürmek için elindeki süpürge ile sokağa çıkan kapıcıya yaklaşarak:

– Acaba birinci katta oturan Türk Sâi Bey evinde mi?

diye sordu. Kapıcı:

– Orada birkaç tane Türk oturuyor. Hangisini istediğinizi ben ne bileyim! Kendilerini isimleriyle tanımam. Çıkıp kendiniz sorunuz!

cevabını verip kapının önünü süpürmeye devam etti. Ermeni apartmandan içeriye girdi ve merdiven başında bir dakika kadar bekledikten sonra sokağa çıktı ve kapıcıya:

– Evde yokmuş

diyerek oradan uzaklaştı. Komiteciler bu suretle Talât Paşa'nın nerede bulunduğunu öğrenemeyeceklerini anladılar. O esnada başka bir çareye başvurmak imkânını da göremediklerinden meseleyi olduğu gibi Cenevre'deki Ermeni Komitesi merkezine anlatmaya karar verdiler. Bunu yapmaya mecburdular. Çünkü mesuliyeti üzerlerinden atmak lâzım geliyordu. Talât Paşa'nın nerede bulunduğunu tekrar keşfedinceye kadar geçecek müddet zarfında işi bitiremediklerinden dolayı yeniden komitenin takdirini yemek istemiyorlardı.

Cenevre'deki Ermeni Komitesi'ne verilen bu habere gelen cevapta, Tayliryan'ın yerinde kalması, birkaç gün daha beklemesi ve bermutat Talât Paşa'nın evini tarassutta devam etmesi bildirildi.

Acaba komite bu cevabıyla neyi kastediyordu? Talât Paşa'nın izini bulmak için daha yüksek makamları harekete mi getirmişti? Bu

yüksek makamlar nereleriydi? Bütün bu suallere doğru bir cevap ve izah bulmak mümkün değildir. Berlin'deki İngiliz askerî mümessilinin Talât Paşa'yı araması, Düsseldorf'ta bir mülâkat hazırlanması ve Talât Paşa'nın tekrar Berlin'de görünmesi ile Ermeni Komitesi'nin yeniden iz peşinde koşması arasında bir münasebet vardır denilemediği kadar yoktu da denilemez¹⁰⁴. Muhakkak olan bir şey varsa o da Talât Paşa'nın Berlin'den kaybolduktan sonra tekrar oraya gelmesi ve Hardenberg Sokağı'ndaki evinde görünmesiydi.

Tayliryan bir sabah gene penceresinden karşıki evi tarassut ederken Talât Paşa'nın sokağa çıktığını ve Uhland Sokağı'ndaki yazıhaneye doğru yürüdüğünü gördü. Buna hem çok sevindi hem de artık büyük ânın yaklaştığını hatırlayarak titredi. Derhal telefona koşarak meseleyi cürüm şeriklerine [*suç ortaklarına*] bildirdi. O gün toplanarak aralarında son bir konuşma yapılmasını kararlaştırdılar.

Bu konuşmadan sonra artık Osmanlı Devleti'nin sadrazamlığını yapmış olan Talât Paşa'nın Ermeni komitecisi Tayliryan tarafından katledilmesi bir gün meselesiydi. Tayliryan için geri dönmek ve bahane çıkarmak imkânı falan yoktu. Paşa'nın bir daha Berlin'den gaybubet etmesi ihtimali de nazar-ı dikkate alındığından, cinayetin işlenmesi için hemen ilk fırsattan istifade olunacaktı.

Kendisini kovalayan müthiş tehlikeden bîhaber olan Talât Paşa Düsseldorf seyahatinden döneliden beri arkadaşlarının ihtarlarına hiç kulak asmayarak yalnız başına gezintilerine devam ediyordu. Sokağa çıkmadığı gün yok gibi bir şeydi.

Onun bu hareketini garip bulan arkadaşları kendi aralarında fısıldaşarak şöyle konuşuyorlardı:

– Paşa hayatından bıkmış gibi görünüyor. Devleti kurtarmak için tuttuğu yolda muvaffak olamamasından dolayı kendisini

104 İttihat ve Terakki'nin lider takımını hedef alacak suikastlerin 1919'dan itibaren İngilizlerin gündeminde olduğuna dair kesin kanıtlar bulunduğunu ileri süren bir araştırmacıya göre bu dönemde Ermeni komiteleri ile İngiliz Gizli Servisi arasında en azından bilgi alışverişine dayalı bir ilişki söz konusuydu. Eric Bogosian, *Nemesis Operasyonu*, çev. Önder Seçkin, Kalkedon Yayınları, İstanbul, 2016. s. 209-210.

büyük bir nevmidi [*umutsuzluk*] kapladı, galiba hayatına artık ehemmiyet vermiyordu. Yoksa her an tehlikede olduğunu bile bile böyle hareket eder miydi?

Bir diğeri bu sözlerle şunları da ilave ediyordu:

– Fakat düşünmüyor mu ki biz burada birçok kişiler tek bir vücut teşkil ediyoruz ve o vücudun başı paşadır. Paşa olmazsa o vücudun uzuvları ne işe yarar? Neye kadir olabilir? Yerlerinden bile kımıldayamazlar.

Bu ve buna benzer endişelere rağmen herkeste bir dereceye kadar gene bir emniyet vardı. Çünkü Talât Paşa Berlin'i büsbütün terk etmeye hazırlanıyordu. İki haftaya varmadan Almanya'dan çıkacak ve Anadolu'ya gidecekti!¹⁰⁵

Bu düşünceler, endişeler ve ümitler içinde paşanın Düsseldorf'tan avdetinden sonra üç dört gün gelip geçti, bu müddet zarfında Talât Paşa ile Doktor Nâzım, Doktor Bahaeddin Şakir ve Rüsuhi arasında oldukça esrarlı müzakereler cereyan etti. Bu müzakereler kâh paşanın kendi evinde, kâh Uhland Sokağı'ndaki yazıhanede cereyan ediyordu. İttihat ve Terakki erkânı muntazaman her sabah o yazıhanede buluşuyorlardı. Saat on ile on bir arasında da Talât Paşa gelip arkadaşlarına iltihak ediyordu.

1921 senesi martının on beşi idi. Güneş Berlin'de o mevsimde emsaline nadiren tesadüf edilen bir bahar gününü andırıyordu. Uhland Sokağı'ndaki yazıhanede bulunan Doktor Nâzım ve Doktor Bahaeddin Şakir diğer bir iki arkadaşla birlikte o günkü gazeteleri tetkik ile meşgul bulunuyorlar ve Talât Paşa'ya verilecek siyasî bülteni hazırlıyorlardı. Öğleye doğru Bahaeddin Şakir:

– Bugün paşa gecikti. Acaba gelmeyecek mi?

dedi. Doktor Nâzım cevap verdi:

105 Talât Paşa'nın 12 Mart 1921 tarihli bir dilekçe ile Anadolu'ya giriş izni istediği bilinmektedir. Hasan Babacan, *Mehmed Talât Paşa (1874-1921)*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2005, s. 212.

- Gelmeyecek olsaydı, herhâlde bir haber gönderirdi. Nerde ise gelir.
- Sakın hasta olmasın?
- Zannetmem. Öyle olsaydı, gene haberimiz olurdu.

Arkadaşlar bunu konuşurlarken şüpheli nazarla birbirlere bakmaktan kendilerini alamıyorlardı. Çünkü ne zaman böyle müphem [*belirsiz*] vaziyetlerde kalsalar, daima akıllarına bin türlü fena fikirler gelirdi. İçinde bulundukları vaziyet de zaten fena fikirler beslemeye müsaitti.

Arkadaşların bu defa ki fena düşünceleri yersiz değildi. Çünkü Talât Paşa bir saatten beri dünyaya ebediyen veda etmiş bulunuyordu.

O sabah, 15 Mart 1921 günü, Tayliryan yatağından kalkınca kendi kendine diyordu ki:

- Bugün işimi bitireceğim. Talât Paşa birkaç saat sonra ölümler arasına karışmış olacak. Belki ben de... Çünkü daha evvel davranamazsam, o beni vuracak... Yahut ele geçmemek, esrarımızı meydana vurmamak için onu öldürdükten sonra bir kurşun da kendi kafama sıkacağım. Hayır, bunu yapmayacağım. Çünkü arkadaşlar, kaçmaya muvaffak olamazsam beni kurtaracaklarını kat'i surette vaat ediyorlar. Fakat bu işlerde kat'i vaat kaç para eder? Onlar uğraşırlar da gene kurtarmaya muvaffak olamazlar. Bu takdirde bugün hayatımda son had günü yaşıyorum. Bugünden sonra ya idam, yani ölüm yahut müebbet kürek, hiç olmazsa on beş, yirmi senelik mahkûmiyet!

Katil bu düşünceler içinde yavaş yavaş giyindi. Giyinirken arada sırada birer kadeh konyak içerek hainane maksadını yerine getirmek için fazla cesaret toplamayı da ihmal etmiyordu.

Ondan sonra pencereden karşiki evi tarassut etmeye başladı. Bu esnada kahvaltısını da yaptı. Hatta her ihtimale karşı midesinde fazla gıda bulundurmak için pansiyon sahibesinden birkaç sandviç daha istedi. Kadın bunları getirirken:

- Herr Tayliryan, bu sabah sizi çok iştihâl görüyorum

dedi. Tayliryan'ın cürüm şerikleri [*suç ortakları*] işin o gün bitireceğinden haberdar olduklarından onlar da lâzım gelen tertibatı almışlardı. Birer ikişer Hardenberg Sokağı'nda bir aşağı bir yukarı dolaşıyorlardı.

Tayliryan bir aralık arka cebinde duran revolverini çıkarıp bir kere daha muayene etti ve sonra paltosunun sağ cebine yerleştirdi. Ve gene karşısını tarassuda koyuldu.

Bu aralık karşiki apartmanın kapısı açıldı ve Talât Paşa dışarıya çıktı. Tayliryan son konyak kadehini de yuvarladıktan sonra hemen odadan dışarıya fırladı, apartman kapısından çıktı, hızla merdiveni inerek bir anda kendisini Hardenberg Sokağı'nın yaya kaldırımında buldu.

Talât Paşa on beş yirmi adım ileriden yavaş yavaş hayvanat bahçesi istasyonuna doğru yürüyordu. Tayliryan hemen karşiki kaldırıma geçmek için o tarafa doğru yürüdü. Kalbi çatlayacakmış gibi şiddetle çarpıyordu. Katil arkasından bir sokak silindirisinin yürüyüşünden hâsıl olan gürültüye benzer bir gürültü işitir gibi oldu. Arkasına baktı, bir şey göremedi. Beynine hücum eden kan, kulaqlarında uğultular hâsıl ettiğinden arkasından bir sokak silindiri geldiğini zannetmişti.

Hakikaten katilin göz damarlarını kan istila ettiği için gözleri tam bir cani gözü hâlini almış, kıpkırmızı olmuştu. Şakakları şiddetle atıyor, gözleri yanıyordu. Araya konyağın verdiği sarhoşluk da katıldığından, Tayliryan ne gelen gidenleri, ne cadde üzerinde işleyen tramvayları görebiliyordu. Gözleri canavar gözü gibi zavallı şikârına dikili olduğu hâlde Talât Paşa'nın arkasından yürüyordu.

Bu aralık Talât Paşa birdenbire durdu ve bir şey unutmuş gibi iç cebini yokladı. Tayliryan da olduğu yerde durdu. Sağ elini paltosunun sağ cebine soktu ve revolverinin emniyet tertibatını açtı. Talât Paşa tekrar yürüyünce o da yürüdü ve bir an içinde Talât Paşa'ya yaklaşarak sol eliyle paşanın sol omzuna dokundu.

Talât Paşa omzuna dokunulduğunu hissedince başını sol tarafa çevirdi. O anda katil Tayliryan sağ cebinden revolverini çıkararak arkasından Talât Paşa'nın kafasına ateş etti. Aynı zamanda canhıraş

bir feryat duyuldu. Talât Paşa ellerini ileriye doğru uzatarak yüzükoyun yere kapandı. Bir adım ileriden giden bir kadın:

– İmdat, imdat! Adam öldürüyorlar!

diye müthiş bir çığlık çıkararak yere yuvarlandı. Katil elindeki revolveri yere atarak gerisin geriye kaçmaya başladı. Maksudı cürüm şeriklerinin kendisini bekledikleri halî [boş] arsaya iltica etmekte. O arsada bazı Fransız neferleri barakalar içinde oturuyorlardı. Bu neferler, mütarekeden sonra Almanya’da silahların ve istihkâmların imha ve tahribine nezaret eden Fransız askerî komisyonlarına mensuptular. Rivayet edildiğine göre içlerinde Fransız üniforması ile gezen Ermeniler de vardı. Tayliryan bir kere o barakalara yaklaşacak olursa Alman zabıtası onu çabuk yakalayamayacağı için kaçması tabîî kolaylaşacaktı. Firar hazırlıkları evvelce tamamlanmıştı. Bir gün evvel, namına Paris’ten havale edilen on iki bin mark cebinde duruyordu. Bu para ilk hamlede kurtulduktan sonra ona birçok kapıları açmaya yarayabilirdi.

Hâlbuki katilin hesabı yanlış çıktı. Sokaktan geçen adamlar:

– Tutunuz, katil kaçıyor... Yakalayınız herifi...

diye bağırarak Tayliryan’ın arkasından koştular. Her ne kadar katil can havliyle var kuvvetini tabana vererek kovalayanların ellerinden kurtulmaya çalıştıysa da buna muvaffak olamadı. Takip edenler tarafından yakalandı. On, on beş kişi üzerine hücum ederek sille, tokat ve tekme vurarak onu gene kaldırım üzerine sürüklediler. Her yumruk vuran ona bir küfür savuruyordu. Kimisi:

– Edepsiz herif, Berlin sokaklarını dağ başı mı sandın da güpegündüz herkesin gözleri önünde adam öldürüyorsun?

diyor, kimisi ise:

– Al benden de sana bir sopa

diye bağırarak elindeki bastonun sapını Tayliryan’ın kafasına indiriyordu. Katil Tayliryan, bu hücumlardan kurtulmak için yarım yamalak bildiği Almancası ile:

– Size ne? O yabancı, ben yabancı, siz Alman!

diye söz anlatmaya çalışıyordu. Hâlbuki katilin bir yabancı olduğu anlaşılmıca üzerine hücum eden Almanlar daha ziyade köpürüyorlar ve:

– Bak, hem de yabancı imiş! Hain herif, git vahşiliğini kendi memleketinde göster, Berlin sokaklarının huzur ve rahatını ne hakla ihlâl kalkıyorsun!

diyerek daha ziyade üzerine hücum ediyorlardı.

Cinayet filinin işlenmesi ile polislerin yetişmesi arasında geçen bir dakikalık müddet zarfında katil o derece pataklanmıştı ki artık ayakta bile durmaya mecali kalmamıştı. Ağzından, burnundan ve başından baston darbelerinden dolayı hâsıl olan yaralardan mütemadiyen kan akıyordu. Polisler onu alıp en yakın karakola kadar sürüklediler ve derhal lâzım gelen tedbirleri almaya başladılar. Katil yakalanınca tabii cürüm şerikleri [*suç ortakları*] kaçıp gitmişlerdi.

O gün Tayliryan'ın yediği dayak, ağzından burnundan akan kanların Talât Paşa faciasının müretteplerinden [*düzenleyicilerinden*] ve katilinden alınmış ve alınacak yegâne intikam olacağı o esnada acaba kimin hatırına gelirdi?

*

Doktor Nâzım ve Bahaeddin Şakir, hâlâ yazıhanede Talât Paşa'yı bekliyorlardı. Paşadan hiçbir ses çıkmayınca Bahaeddin Şakir yazıhaneden çıkıp gitmek istedi. Tam bu esnada kapı çalındı. Arada sırada yazıhaneye uğrayan Türk arkadaşlardan birisi içeriye girdi, telaş içinde:

– Paşa yazıhanede mi?

diye sordu. Doktor Nâzım ona:

– Hayır, bugün uğramadı

cevabını verdi. Yeni gelen zat endişeli bir tavır takınarak:

– Haberiniz var mı? dedi. Şimdi Hardenberg Sokağı'ndan geçiyordum. Kaldırım üzerinde bir kalabalık gördüm. Polisler etrafı

kuşatmışlardı. Merak ettim, ne var diye sordum. Benim gibi kalabalığa sokulmak isteyen bir adam: ‘Galiba bir Türkü vurmuşlar, cesedi kaldırım üzerinde yatıyormuş’ cevabını verdi. “Bir Türk vurulmuş” sözünü işitince aklıma bin türlü fena fikirler geldi. Onun için hemen kalabalıktan ayrılarak koşa koşa buraya geldim. Sizden şimdi Talât Paşa’nın bugün yazıhaneye uğramadığını haber alınca dizlerimin bağı çözüldü.

Gelen zat bunu söyledikten sonra bir sandalyenin üzerine yığılıp kaldı. Alnında hâsıl olan ter tanelerini silmeye başladı.

Arkadaşlar cinayetten haberdar olmamakla beraber hepsi, hatırlarına gelen şüphenin tesiri altında titrediler. Yerde yatan ölünün Talât Paşa olduğunu akıllarına getirmek istemedikleri hâlde gene gayri ihtiyarî düşünceleri o noktaya gidip saplanıyordu.

Nihayet Doktor Bahaeddin Şakir dayanamadı. Şapkasını giyince kapıdan dışarıya fırladı. Hızlı adımlarla Hardenberg Sokağı’na doğru yürüdü. Sokağın köşesine gelince hayvanat bahçesi istikametinde baktı, kalabalığı gördü ve sendeleyerek o tarafa doğru ilerledi.

Vaka mahalline geldiği zaman durdu, daha ziyade ilerlemeye cesaret edemedi. Çünkü yerde yatan naaşın Talât Paşa olduğunu derhal anlamıştı. Her ne kadar cesedin üzeri örtülü ise de dizlerinden aşağısı örtünün dışında kalmıştı. Pantolonunun bir kısmı ve potinleri görünüyordu. O pantolonun ve potinlerin Talât Paşa’ya ait olduğunu anlamakta güçlük çekmedi.

Bahaeddin Şakir ölüye doğru yaklaştı. Polisler mâni olmak istediler. O, bunun farkında değildi. Bir Alman, polislere işaret etti:

– Bırakınız gidip baksın!

dedi. Bahaeddin Şakir titreyen elleriyle örtüyü kaldırdı ve baktı. Evet, yatan ölü, Talât Paşa idi. Kafasının arkasından giren bir kurşun beynini deldikten sonra yüz tarafından çıkıp gitmişti. Osmanlı Devleti’nin sadaret mevkiini işgal etmiş olan Talât Paşa, yaralarından akan kanlar içinde ölü olarak yüzükoyun Berlin sokaklarında yatıyordu!

Bahaeddin Şakir canı kadar sevdiği Talât Paşa’nın ölüsünü tekrar örttü ve soğukkanlılığını muhafazaya çalışarak yavaş yavaş doğruldu.

Biraz evvel polislere işaret eden Alman şimdi ona yaklaşıarak elini uzattı ve:

– Çok feci, çok acıklı bir hadise! O kadar şaşkınlığım ki ne söyleyeceğimi bilemiyorum. Arz-ı taziyet ederim, doktor, dedi.

Bu sözleri söyleyen, Doktor Jek¹⁰⁶ isminde bir Almandı. Bu zat, Umumî Harp esnasında kurduğu Alman-Türk cemiyetini idare ettiği için Türk mehafiline tanınıyordu. Doktor Bahaeddin Şakir ona dedi ki:

– Acıklı da laf mı, doktor! Talât Paşa bizim için her şey demekti. Onu kaybettikten sonra cesedi ile beraber bütün ümitlerimizi de gömmek lâzım geliyor. Fakat bizi teselli eden bir cihet var: Şurada yatan ölü, bir hesabın tesviye edildiğine [*ödendiğine*] işaret eder. Bu hesaptan bizim kârlı çıktığımıza şüphe yoktur. Talât Paşa her zaman hissesine düşen borcu ödemeye hazırdı, hesap pusulasını her gün bekliyordu. Ödemek bugün mukaddermiş. Tabii katil bir Ermeni değil mi?

Doktor Jek Bahaeddin Şakir'i dinledikten sonra sualine:

– Evet, genç bir Ermeni. Berbat bir hâlde yakalandı. Halk kendisini adeta linç ediyormuş!

cevabını verdi.

– Fakat siz nasıl oluyor da burada bulunuyorsunuz?

– Benim burada bulunmam bir tesadüf eseri değildir. Zabıta bir Türk vurulduğunu haber alınca bunun mühim bir şahsiyet olmasına ihtimal vererek hemen Hariciye Nezareti'ni haberdar etmiş. Hariciye de hadiseyi telefonla bana bildirdi. Gidip ölüyü görmemi emretti. Ben de bir otomobile atlayarak buraya geldim.

Doktor Bahaeddin Şakir dedi ki:

– Peki ama ceset neden böyle yere serili yatıyor? Kaldırmak kimsenin hatırına gelmiyor mu? Yoksa müddeiumumîlikten [*savcılıktan*] izin filan mı bekleniyor?

106 Ernest Jackh (1875-1959).

Doktor Jek bu suallere ne cevap vereceğini evvela tayin edemedi. Bir müddet düşündü ve nihayet polislerden birisine meseleyi sormaya karar verdi. Polisle konuştuktan sonra gelip Bahaeddin Şakir'e dedi ki:

– Müddeiumumilikten izin beklenmesi mevzubahis değil, cenazenin morga kaldırılması lâzım geliyor. Hâlbuki morg idaresine telefon edildiği hâlde henüz bir araba gönderip cenazeyi alırmamış. Galiba morg idaresinin bütün otomobilleri meşgulmüş. Birisi serbest kalırsa gelip Talât Paşa'nın naaşını kaldıracakmış.

Doktor Bahaeddin Şakir aldığı bu cevaptan dolayı derin bir hayret içinde kaldı:

– Demek ki, dedi. Harbin son dakikasına kadar Alman ittifa-kına büyük bir imanla sadık kalan müttefik bir devletin başvekilinin ölüsüne bu kadar hürmet ediliyor! Naaş saatlerce sokak ortasında bırakılıyor.

Jek cevap verdi:

– Morg idaresinin boş otomobili olmadığı için biraz gecikti. Fakat isterseniz ücreti tarafınızdan verilmek üzere derhal bir cenaze otomobili tedarik ettirebiliriz.

Doktor Jek'in bu son cevabı Bahaeddin Şakir'i büsbütün hayrete düşürdü. Otomobil vardı fakat para ile tedarik olunabiliyordu! Bu ne demekti? Otomobil yok veyahut para ile tedarik olunabilir diye bir ölünün saatlerce sokak ortasında bırakıldığı nerede görülmüştü? Hem de Talât Paşa gibi bir adamın ölüsü!¹⁰⁷

Doktor Bahaeddin Şakir ile Doktor Jek konuşurlarken seyir için gelen halk da gittikçe birikiyordu. Talât Paşa'nın şehit edildiği haberi Türkler arasında şimşek süratiyle yayıldığından vaka mahalline birçok Türkler de geliyorlardı.

107 Ernest Jackh'ın Zeki Paşa'ya hitaben kaleme aldığı 17 Mart 1921 tarihli bir mektupta olay günü orada bulunma nedeni de dâhil anlattıkları ile yazar tarafından ayrıntılandırılmış yukarıdaki konuşmalar arasında açık bir çelişki bulunmaktadır. Karşılaştırma için bkz. Ek I.

Vaka esnasında orada bulunan ve şahitlik etmek için alıkonulan başlıca bir Alman halk tarafından kendisine sorulan suallere bilgiçlik taslayan bir adam tavrı ile izahat veriyordu. Elindeki bastonla yere işaretler çizerek diyordu ki:

– Katil herif tam arkasından vurdu. Maktul ancak bir defa bağırdı, ondan sonra yüzükoyun yere yuvarlanarak hareketsiz kaldı. Ani bir surette öldü. Katil revolverini attıktan sonra şu istikamette kaçmaya başladı. Fakat polisler gelip kendisini yakaladılar.

Bu aralık Dr. Bahaeddin Şakir tarafından istenen, vaka mahalline gelen cenaze otomobilinin durması üzerine herkes sustu.

Araba gelince cenaze, merhum paşanın arkadaşları tarafından ihtimamla kaldırılarak arabaya yerleştirildi. Daha bir iki saat evvel bir arkadaşına telefon ederek basılması bitmek üzere olan hatıratına ait müsveddeleri beraberinde getirmeyi unutmamasını tembih eden ve öğle yemeğine misafirleri olduğu için evinden çıkarken yemek ısmarlayan Talât Paşa'nın şühedatına hiçbir kimse inanmak istemiyordu. Hâlbuki onun bîruh [*ruhsuz*] vücudunu, kendisini çok seven iki arkadaşı şimdi ağlaya ağlaya Alman adliyesinin morg dairesine naklediyorlardı.

Cenaze morga nakledildikten sonra vaka mahallinde bulunanlar gruplar hâlinde dağıldılar. Artık herkes cinayeti kendi düşüncelerine göre tefsir ediyordu. Bu tefsirlere bakılacak olursa işin içinde yalnız Ermeniler yoktu. Onların arkasında İngilizler ve Fransızlar da bulunuyorlardı. Mesela birisi diyordu ki:

– Talât Paşa'ya yapılan bu suikast, Ermenilerin ilk suikast teşebbüsleri değildir. Daha biz Umumî Harb'e iştirak etmemiştik. 1914 senesi Teşrinievvelinde [*Ekiminde*] İngiltere'nin İstanbul sefiri olan Sir Louis Mallet bir gün Dâhiliye Nazırı Talât Paşa'yı ziyaretle Türkiye'nin Umumî Harp'te alacağı vaziyet hakkında izahat istedi. Talât Paşa İngiliz sefirine: 'Biz Rusların olduğu tarafta bulunamayız!' dedi. İngiliz sefiri sonradan neşrettiği hatıratında bundan bahsetmektedir. Bu mülâkattan zannedersen bir gün sonra İstanbul'da Talât Paşa'ya karşı yapılmak istenilen bir

suikast meydana çıkarıldı. Üç Ermeni cürmü meşhûr hâlinde [suçüstü] yakalandı. Bu suikastçiler isticvapları [sorgulanmaları] esnasında çok mühim şeyler itiraf ettiler. Lord Kiçner'den¹⁰⁸ ve hatta Venizelos'tan¹⁰⁹ talimat aldıklarını söylediler. Bu üç Ermeninin İstanbul divaniharbindeki muhakemelerine ait olan fezleke ihtimal ki bugün divaniharp evrakı arasında durmaktadır. Hatta o zaman Tanin gazetesi, "Siyasî Komedyâ" serlevhası [başlığı] altında bu suikast tertibatını neşre başlamıştı. Fakat Almanya devleti Yunanistan'ın Umumî Harp'te Almanya tarafına geçmese bile hiç olmazsa bîtaraf kalmasını temin etmek istediğinden ve Yunan tahtını işgal eden Kral Kostantin¹¹⁰ Almanya imparatorunun akrabasından olduğundan, kralın mevkiini müşkülleştirmemek için Alman sefiri Vangenhaym'ın¹¹¹ iltiması üzerine "Siyasî Komedyâ" tefrikasının tam olarak neşrinden vazgeçildi. Onun için böyle siyasî suikastlere siyasî maksatların ve bunların arkasında da bazı devlet adamlarının bulunması mümkün olmayan şeylerden değildir.

Bu izahatı dinleyenler içinden bir diğeri de paşanın Düsseldorf seyahatini hatırlattı ve dedi ki:

– Suikastin, paşa seyahatten döndükten sonra yapılması kayda şayandır. Talât Paşa Düsseldorf'ta İngiliz siyasî ricalinden biriyle konuştu ve Berlin'e gelir gelmez öldürüldü. Umumî Harp başlangıcında Talât Paşa o zamanki İngiliz sefiriyle konuştu, ertesi gün Ermenilerin bir suikastı meydana çıkarıldı! İki vakanın birbirine benzemesi insanı düşündürüyor¹¹².

108 Horatio Herbert Kitchener (1850-1916) Birinci Dünya Savaşı'nın başında Britanya Savaş Bakanı idi.

109 Elefterios Venizelos (1864-1936) o günlerde Yunanistan Başbakanı idi.

110 I. Konstantin (1868-1923).

111 Hans Freiherr von Wangenheim (1859-1915).

112 Suikast olayında İngiliz parmağı arayanlar yalnızca paşanın yakın çevresindekiler değildi. Ankaradaki *Hâkimiyet-i Millîye* gazetesi 20 Mart günü paşanın ölümünü duyururken "bu cinayetin sebebini her şeyden evvel İngiliz suikastlerinde aramak zaruridir" demişti. "Talât Paşa'ya Suikast", *Hâkimiyet-i Millîye*, 20 Mart 1921, s. 1.

Berlin'de bulunan ve Talât Paşa'yı seven Türkler, büyük bir matem içinde yavaş yavaş yürüyerek böylece konuşmakta iken paşanın naaşını taşıyan otomobil morg binasının önünde durdu. Beraber gelen polis memuru, morg idaresine girdi. Doktor Bahaeddin Şakir ile yanındaki arkadaşı dışarıda beklediler.

Bir müddet sonra morg amelesi naaşı arabadan aldılar ve içeriye naklettiler. Evvela o gün Berlin'de zabitanın topladığı diğer ölülerle bir araya koymak istediler. Bin müşkülâtla naaşın hususî bir dairede teşhir edilmesi için müsaade alınabildi. Morg dairesi o günlerde bir ziyaretgâh hâlini aldı. Talât Paşa'yı tanıyan ve tanımayan birçok şarklılar ve ecnebiler veda ziyaretinde kusur etmiyorlardı.

Cenaze morgda iken bir Alman heykeltıraş ve profesörü de geldi ve paşanın ölü maskesini çıkardı. Ondan sonra naaş tathir edildi [*yıkanıp temizlendi*], çinkodan mamûl ve her tarafı lehimli bir mahfazanın içine konuldu ve tabut içine yerleştirildi.

Cenaze merasimi için 20 Mart günü tespit edildi. Tabut merhumun ikâmet ettiği Hardenberg Sokağı'nda 4 numaralı apartmana naklolundu. Cenaze merasimi için birçok davetiyeler gönderildi. Fakat bunlara hiç hacet yoktu. Çünkü gerek Berlin'de, gerekse Almanya'nın diğer şehirlerinde oturan bütün şarklılar o gün alayda hazır bulunarak merasimi muazzam bir şarklılar nümayişi [*gösteri yürüyüşü*] şekline soktular. Her taraftan gönderilen yüzlerce çelengi apartman istiaab edemedi [*sığmadı*]. Merhumun tabutu çiçekler içine gömülüp kaldı, bu çelenkleri mezara kadar taşımak için birçok otomobil kiralamak lâzım geldi¹¹³.

Cenaze alayı hareket ettiği zaman uzun bir kafilé hemen bütün Hardenberg Sokağı'nı dolduruyordu. Alay bu suretle aheste aheste ilerleyerek yarım saat sonra Talât Paşa'nın gömüleceği bahçeye vâsıl olundu. Burada sefarethanemizin imamı dinî merasimi ifa ettikten sonra birçok hatipler tarafından nutuklar söylendi, Talât Paşa'nın yüksek meziyetleri sayılıp döküldü.

113 Eşi Hayriye Hanım'a göre cenaze töreni "fevkalâde" yapılmıştı. Murat Bardakçı, *Talât Paşa'nın Evrak-ı Metrûkesi*, Everest, İstanbul, 2008, s. 222. Bkz. "Talât Paşa'nın Berlin'deki Cenaze Töreni" başlıklı fotoğraf.

Katilin Muhakemesi

Katil Taylıryan beş günden beri tevkifhanede oturuyor ve isticvabını [*sorgusunu*] bekliyordu. Garibi şu ki katilin isticvabı için Ermenice, Almanca bilen tercüman bulunamıyordu. Katili cinayete teşvik eden cürüm şerikleri [*suç ortakları*], tabii muvakkat [*geçici*] bir zaman için ortadan kayboldular.

Nihayet bir tercümanla Taylıryan'ın isticvabına başlanılabildi. Esasen daha evvel tercüman bulunsaydı bile katili sorguya çekmek mümkün olamayacaktı. Çünkü yediği dayaklardan ve tekmelerden dolayı o kadar hırpalanmış ve o kadar kan zayi etmişti ki [*kaybetmişti ki*] ilk günlerde ifade vermeye bile hemen hemen iktidarı yok gibiydi.

Katil ilk isticvabında Talât Paşa'yı kasten ve taammüden [*isteyerek ve planlı olarak*] katlettiğini ve bu suretle ailesinin intikamını almış olduğunu itiraf etti. Tehcir esnasında ebeveyninin ve kardeşlerinin katledilmesine Talât Paşa'nın sebep olduğunu söyledi. Kendisinin katliamdan kaçarak kurtulduğunu ve ondan sonra Talât Paşa'dan intikam almaya yemin etmiş olduğunu da ilave etti.

Katilin isticvabına devam edilirken her şey meydana çıktı. Berlin'e nasıl geldiğini, Talât Paşa'yı nasıl aradığını ve bulduğunu, nasıl evinin karşısında pansiyon tutarak oradan kendisini tarassuda başladığını, ondan sonra cinayeti işlemeye karar verdiğini fakat kaçmak için para beklediğini, kendisine 12 bin mark havale edilir edilmez cinayeti işlediğini birer birer itiraf etti.

Berlin adliyesi bir taraftan Taylıryan'ı isticvab ederken diğer taraftan da zabıta katilin cürüm şeriklerini araştırmaya başladı. Vakada hazır bulunan birçok şahitler cinayet işlenir işlenmez Ermeni tipinde bazı kimselerin şuraya buraya kaçtıklarını gördüklerini söylemişlerdi. Fakat zabıta bunlardan hiçbirisini meydana çıkarmaya muvaffak olamadı!

Talât Paşa vurulurken bağıarak yere düşen kadının yabancı bir kadın olduğu, korkusundan bayıldığı ve evvelce zannedildiği gibi Talât Paşa ile hiçbir münasebeti olmadığı tahakkuk etti.

Maatteessüf cinayeti müteakip geçen günler zarfında bazı Alman gazeteleri katilin şeni [*alçakça*] hareketini takdir edici yazılar yazdılar. Ermeni meselesinin mahiyetini hiç bilmeyen bu gazetelerin mütalaaları işe vakıf olan sağ cenah gazeteleri tarafından tekdiz edildiyse de bu yazılar hâsıl olan fena tesiri ortadan kaldıramadı. Sağ cenah gazetelerinden birisi diyordu ki:

“Talât Paşa, Almanya’da cumhuriyet ilan edildiğinin ertesi günü Berlin’e geleliden beri şan ve şerefine lâyık münzeviyane bir hayat sürüyordu. Kendisinin ticaretle meşgul olduğu ve hatta bir kahvehane işlettiği hakkındaki haberlerin kat’iyen asıl ve esası yoktur. Bu isnadattan [*iftiralar*dan] maksat bu büyük Türk devlet adamının hatırasını küçültmekten başka bir şey olamaz. Bazı Alman gazetelerinin katil Tayliryan’ı himayeleri altına almaları ve Ermeni milletinin çektiği ızdırapları ileri sürdüğünü yazmaları asla doğru bir hareket değildir. Bir kere Talât Paşa’nın Ermeni tehcirinde oynadığı rol izam edilmemelidir [*büyütülmemelidir*]. Sonra da, Ermenilerin daha Umumî Harb’in başlangıcında itilâf devletlerinin tarafını iltizam ettikleri [*tuttukları*] hatırdan çıkarılmamalıdır. Ermeniler namına söz söyleyen Bogos Nubar, vaktiyle Paris Konferansı’na tevdi ettiği bir muhtırasında yüz yirmi bin Ermeninin itilâf orduları ile omuz omuza harp ettiğini söylemedi mi? Arkasından kahpece öldürülen Talât Paşa’nın sonuna kadar Alman ittifakına sadık kaldığı ve Türkiye münferit bir sulha teşvik edilmek istendiği hâlde buna yanaşmadığı Alman efkâr-ı umumiyesi tarafından hiçbir zaman unutulmamalıdır.”

Bir taraftan Alman gazeteleri Talât Paşa’nın şehadeti meselesini türlü türlü tefsir ederlerken, diğer taraftan paşanın dostları katilin muhakemesi için hazırlıklarını yapmaya başlamışlardı. Çünkü muhakemenin alacağı şekil, Türklük nokta-i nazarından pek büyük bir ehemmiyeti haiz bulunuyordu. Deniliyordu ki Alman muhakeme usulü mucibince katil muhakeme esnasında müdafaa hakkını haiz olduğu hâlde maktulün veresi [*öldürülenin mirasçıları*] bu haktan

mahrum ediliyordu. Maktule ait müdafaa hususu müddeiumumîye bırakılıyordu.

Şu hâlde, şayet Ermeni meselesi mevzubahis olacaksa, müddeiumumînin tenviri [*aydınlatılması*] lâzım geliyordu. O meselenin ortaya çıkacağına delâlet eden birçok emare de vardı. Şayet Ermeni meselesi ortaya atılacak olursa müddeiumumî bunları nereden bilecek ve maktulü müdafaa edecekti?

İttihat ve Terakki erkânı bu endişe içinde sağa sola başvurdular, Alman Hariciye Nezareti'ne müracaat ettiler. Kendilerine Tayliryan muhakemesinin âdi bir cinayet olacağı, bunun için hiçbir şey yapılmaya lüzum olmadığı cevabı verildi, aynı teminat Adliye Nezareti'nden de ita edildi [*verildi*].

Alınan bu teminat ve verilen bu vaatler her ne kadar İttihat ve Terakki erkânını ve Berlin'de bulunup Talât Paşa'ya dost olan kimseleri oldukça tatmin ediyorsa da gene lâzım gelen teşebbüslere devam olunuyordu.

Bu hususta en ziyade müddeiumumînin alacağı vaziyete ehemmiyet veriliyordu. Onun için Türkiye tarafından Ermeni vakayii hakkında ne kadar neşriyat yapılmışsa birer sureti ve tercümeleri müddeiumumîye veriliyordu.

Bundan başka Berlin'in maruf [*tanınan*] bir avukatı ayrıca müddeiumumîye müracaat ederek siyasî bir kılığa sokulmak istenilmesi muhtemel olan bu cinayetin hakiki sebeplerini ona anlattı. Bir de Talât Paşa'yı, şahsını ve takip ettiği siyasetin mahiyetini bilmiş ve anlamış olan kimselerin şahit sıfatı ile mahkemeye çağırılmasını istedi.

Hatta o aralık Berlin'de bulunan Türk ricalinden ve Ermeni meselesini tenvir hususunda pek ziyade salâhiyet sahibi sayılan bir zat da müddeiumumîden mülâkat istedi. Fakat Alman müddeiumumîsi davanın ruhuna taalluk eden bu zatın beyanatını bile dinlemek istemeyerek dedi ki:

– Bizim için mesele âdi bir cinayet muhakemesinden başka bir şey değildir. Muhakeme bu tarzda cereyan edecektir. Şayet katilin vekilleri muhakemeye siyasî bir şekil vermek isterlerse ve hâkimler de bu cereyana kapılacak olurlarsa ben o zaman lâzım

gelen malumatı toplamak ve vesikaları hazırlamak için muhake-
menin tehirini [*ertelenmesini*] talep ederim.

Müddeiumumînin bu sözleri doğru olmakla beraber, aynı zamanda kendisinin muhakemede müdafaa etmek vazifesi ile mükellef oldu-
ğu Talât Paşa(nın) hukukunu muhafaza için lâzım gelen malumatla mücehhez olmadığını göstermek itibarıyla de çok acıklı bir itiraf teşkil ediyordu.

Talât Paşa'nın tarafı muhakemede bu kadar zayıf olduğu hâlde katil Tayliryan tarafı bilâkis çok kuvvetli bir surette müdafaaya ha-
zırlanıyordu. Berlin'in en maruf avukatları vekil tayin ediliyordu. Katilin ilk günlerde gizlenen cürüm şerikleri şimdi Ermeni İhtilâl Komitesi'nin yardımı ile alenen katilin müdafaa tertibatı ile meşgul oluyorlardı.

Nihayet muhakeme günü olmak üzere 2 Haziran 1921 tayin edildi. Ermeniler aradan geçen iki buçuk ay zarfında iyice hazırlan-
mış oldular. Berlin'in üçüncü asliye mahkemesinin jüri heyeti dava ile meşgul oluyordu¹¹⁴.

O gün mahkeme reisi Lehmborg saat dokuzu çeyrek geçe celseyi açtı. Katil ile üç müdafinin mahkemede hazır oldukları tespit edil-
di. Ermenice tercümanlar Zabariautz ile Kabesdijan tahlif edildiler [*yemin ettirildiler*]. Bu gülünç bir tahlif oldu. Çünkü bunların ikisi de katil Tayliryan'ın cürüm şerikleri [*suç ortakları*] idi¹¹⁵.

Bu tahliften sonra jüri heyeti azasının tahlifi yapıldı. Nihayet mütehassısların [*uzmanların*] ve şahitlerin de mahkemede hazır

114 Davaya ilişkin ayrıntılar için bkz. *Talât Paşa Davası-Tutanaklar*, haz. Doğan Akhanlı, Belge Yayınları, İstanbul, 2003; Şeref Ünal, *Salomon Teilirian Davası: Talât Paşa Suikastı (Berlin, 2-3 Haziran 1921)*, Ufuk Üniversitesi Yayınları, Ankara, 2004; *Talât Paşa Cinayeti Davası-Tutanaklar*, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2008; Dilek Zaptçioğlu, "Talât Paşa Davası", *Cumhuriyet*, 20-25 Nisan 1993; Mustafa Çolak, "Tehcir Olayı'nın Propaganda Sürecindeki Doruk Noktası: Talât Paşa Davası", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, Cilt 20, sayı 58, Mart 2004.

115 Başka bir kaynağa göre söz konusu tercümanlar -yazı dizisinde de isimleri sıkça geçen- Vahan Zaharyan ve Krikor Kalusdiyan'dı. Eric Bogosian, *Nemesis Operasyonu*, çev. Önder Seçkin, Kalkedon Yayınları, İstanbul, 2016, s. 224.

bulundukları anlaşıldıktan sonra bunlar çağırıldıkça içeriye gelmek üzere reis tarafından dışarıya çıkarıldı. Mütehassıslar denilen ve ekseriyetini doktorlar teşkil eden zevat yerlerine oturdular. Bunlar katilin asabî olduğuna ve cinayeti kendini bilmeyerek işlediğine dair beyanatta bulunacaklardı?! Bütün bu işler bittikten sonra reis evvela katili dinleyip ondan sonra şahitleri çağıracağını söyledi. Katilin müdafilerinden avukat Gordon, muvafıktır, cevabını verdi. En ziyade ecnebi casusları ve böyle karışık siyasî davalarda siyasî maznunları müdafaa etmekle tanınmış olan avukat Gordon şu sözleri de ilave etti:

– Mütehassıs olarak Doktor Lepsius¹¹⁶ ile General Liman von Sanders'in¹¹⁷ de dinlenmelerini talep ediyoruz. Bu iki zat bütün Ermeni meselesinde mütehassıs olarak ifadatta [*açıklamalarda*] bulunacaklardır. Çünkü muhakeme esnasında binlerce hadiseden bahsedilecektir. Bu hadiseler hem sizlerce, jüri heyetince, hem de bizlerce meçhuldür. Ermeni meselesinde Doktor Lepsius'dan daha mütehassıs bir zat bulunamaz. Çünkü kendisi uzun seneler Ermenilerle beraber yaşamıştır, ora ahvaline tamamiyle vâkıftır. Liman Paşa da uzun seneler Türkiye'de bulunmuştur.

Muhakeme salonunda bulunan Türkler Lepsius ismini işitince muhakemenin alacağı şekli tayin etmekte güçlük çekmediler. Çünkü Lepsius denilen adam serseri bir protestan papazı idi. Hayatının büyük bir kısmını şark vilâyetlerinde Ermenileri protestan yapmaya çalışmakla geçirmişti. Ermeni tehcirinden sonra bütün mefkûrelerinin suya düştüğünü gördüğünden Türklere fena hâlde düşman olmuştu. Bugün de Ermenilik için çalışmaktan geri durmayan ve hakikatte ne yap-

116 Johannes Lepsius (1858-1926).

117 Otto Liman von Sanders (1855-1929): Yahudi asıllı Alman Generali. 1913 senesinde Osmanlı Devleti'ndeki Alman Askerî Misyonu'nun başına getirildi. 1915'te Çanakkale'yi savunan Beşinci Ordu'nun, 1918'de Sina-Filistin Cephesi'nde kurulan Yıldırım Ordular Grubu'nun komutanıydı. Savaş suçu işlediği iddiasıyla Şubat 1919'da İngilizler tarafından tutuklanarak Malta'ya gönderildiyse de altı ay sonra serbest bırakıldı ve aynı yıl emekli oldu. Birinci Dünya Savaşı'na dair anıları için bkz. Liman von Sanders, *Türkiye'de Beş Sene*, haz. Muzaffer Albayrak, Yeditepe Yayınevi, İstanbul, 2006.

tığını bilmeyen bu papaz, Ermeni meselesi hakkında, Alman resmî vesikalarına müstenit büyük bir eser de vücuda getirmişti.

Onun için Lepsius ismi işitildiği zaman müddeiumumînin buna itiraz etmesi beklendi. Hakikaten müddeiumumî söz alarak dedi ki:

– Buna karşı şunu hatırlatmak isterim ki cinayet Ermenistan'da değil, Berlin'de işlenmiştir. Bu gibi mütehassısların vücuduna [*varlığına*] lüzum olmayacağı fikrindeyim. Fakat mütehassıslar müdafiler tarafından davet edilmişlerse ceza kanununa göre yalnız bu mütehassısların istimai [*dinlenmesi*] ile kanaat edilmesi lâzım gelir. Buna dair söylenecek fazla bir şey yoktur. Daha ziyade ileri gidilmesiyle hudut haricine çıkılmış olur.

Müddeiumumînin bu yavan sözleri üzerine avukat Gordon ayağa kalktı ve dedi ki:

– Biz mütehassısların ifadesini mümkün olduğu kadar kısaltmaya çalışacağız. Fakat şimdiden bu hususta kat'i bir karar verilmesini rica ederim. Emin olunuz, baylar, harekâtımız Almanya devletinin de menafine [*menfaatlerine*] uygun gelecektir.

Bunun üzerine reis şu kararı tebliğ etti:

– Mahkeme Lepsius ile Liman Paşa'nın mütehassıs olarak dinlenmelerine karar vermiştir. Her ikisi de muhakeme esnasında hazır bulunmak hakkını haizdirler.

Bunu söyledikten sonra iki mütehassıs salondan içeriye girdiler. Reis dinlenmeleri ertesi güne bırakılan şahitlerin gidebileceklerini bildirdi. Ondan sonra katilin isticvabına başladı.

Tayliryan, ilk isticvabında kendisinin İran tebaasından olduğunu söylemişti. Hâlbuki mahkemede Türk tabiiyetinde olduğunu anlatmaya başladı. Reis sordu:

- 2 Nisan 1897'de Pakariç'te doğduğunuz doğru mu?
- Evet.
- Ebeveyniniz ne ile meşguldü?
- Ticaretle.
- Nerede yaşıyorlardı?

- Pakariç'te.
- Sonra nereye gittiler?
- Ben iki üç yaşında iken beni Erzincan'a götürdüler.
- Kaç kardeşiniz vardı?
- İki erkek ve üç kız kardeşim vardı.
- Kardeşleriniz 1915 senesine kadar babanızın evinde mi oturuyorlardı?
- Evli olan bir kız kardeşim hariç olmak üzere hep orada oturuyorlardı.
- Hangi mektepte okudunuz?
- Erzincan mektebinde.
- Kaç sene okudunuz?
- Sekiz, dokuz sene.
- Mektebi muvaffakiyetle bitirdiniz mi?
- Evet, muvaffakiyetle bitirdim.
- Ebeveyninizin hâli, vakti iyi miydi?
- Evet, çok iyiydi.
- Umumî Harp'ten dolayı müşkülât çektiniz mi?
- Tehcire kadar hiçbir zarar görmedik. Yalnız işler biraz fena gidiyordu.
- Kardeşleriniz asker değil miydi?
- Evet, bir tanesi askerdi.
- O, nerede, hangi cephede harp ediyordu?
- Cephede değildi, Harput'ta bulunuyordu.

Mahkeme reisinin bu havadan ve kolay cevap vermek için hazırlanmış olan sualleri, sabık cürüm şerikleri tarafından katile tercüme ediliyordu! Dünyanın hiçbir yerinde görülmemiş bir hâl! Hâkim öyle soruyordu ki bundan Ermeni meselesi katilin lehine tarif edilecek bir şekilde yavaş yavaş meydana çıkarılıyordu. Katil ne derse hemen doğru olarak kabul ediliyordu. Reis suallerine bu tarzda devam ederek dedi ki:

- Harput da Ermenistan dâhilinde midir?
- Evet, Anadolu'da.

- Biraderiniz 1915'te evde miydi?
- Evet, mezunen [*izinli olarak*] eve gelmişti.

Reis sordu:

- Erzincan'da katliam ani bir surette mi başladı, yoksa başla-yacağına delâlet eden bazı ahval ile daha evvel karşılaştınız mı?

Katil cevap verdi:

- Katliamların vukua geleceğini tahmin ediyorduk. Çünkü adam öldürülmekte olduğuna dair haberler alıyorduk.
- Bu katliamlar hakkında ne düşünülüyordu, neden ileri geli-yordu, niçin yapılıyordu?
- Her zaman katliam vardı. Ben yeni doğmuşken ebeveynimle Erzincan'a geldiğimiz zaman da katliamlar olurmuş.
- Evvelce de katliamlar vuku bulmuş öyle mi? Bunların tarihini biliyor musunuz?
- 1894'te Erzincan'da katliamlar olmuş.

Reis bundan sonra katile katliamların sebeplerini bir daha sordu. Katil de buna cevap olmak üzere:

– Katliam tehlikesi her zaman vardı. Sebeplerini bilmiyorum... cevabını verdi. Mahkeme gene bu cevapla iktifa ederek [*yetinerek*] sebeplerini araştırmaya ve bir Türk şahit dinlemeye lüzum görmedi. Yalnız reis:

- Ebeveyniniz bu katliamların sebepleri hakkında aralarında hiçbir şey konuşmazlar mıydı?

diye sorunca katil:

- Yeni hükûmetin biz Ermenilere karşı bazı tedbirler alacağından bahsediliyordu

cevabını verdi. Ondan sonra reisle katil arasında aşağıdaki muhave-re cereyan etti. Reis:

- Türk hükûmeti, askerî sebepleri ileri sürerek tehciri mazur göstermeye filan çalışmadı mı? Hiç bu meseleler mevzubahis olmadı mı?
- O vakit henüz pek gençtim, hatırlamıyorum.
- Tevellüdünüze [*doğduğunuz zamana*] bakılacak olursa 18 yaşında idiniz.
- O zamanlar bir takım dinî ve siyâsî sebepler ileri sürülüyordu.

Bu sözleri katilin mi, yoksa kendisine tercümanlık yapan cürüm şeriklerinin mi [*suç ortaklarının mı*] söylediğini anlamak için Ermenice bilmek lâzımdı. Çünkü katil bazen tereddüt ettikçe tercümanları (!) ona Ermenice bazı şeyler söylüyorlar, katil de kendilerine cevap veriyor, ondan sonra bu cevap Almancaya tercüme ediliyordu.

Katilin son cevabı üzerine mahkeme reisi Lehmberg tarafgirlik maksadını büsbütün açığa vurarak dedi ki:

- Maznunun [*sanığın*] şahsî ahvalini meydana çıkarmak için işlediği fiile takaddüm eden hadisata rücu etmek [*önceki olaylara geri dönmek*] muvafık olacaktır, zannederim.

Reisin bu sözleri, Ermeni meselesini bütün teferruatı ile meydana çıkarmak demekten başka bir şey olamazdı. Mahkemede hazır bulunan Türkler, müddeiumumînin evvelce verdiği vaat mucibince buna itiraz etmesini ve icabında muhakemenin tehirini istemesini beklediler. Hâlbuki o yalnız şu sözlerle iktifa etti:

- Fikrime kalırsa bundan vazgeçilmesi ve esas muhakemeye başlanması muvafık olacaktır.

Tabî mahkeme, müddeiumumînin bu kısa itirazını hiç dinlemedi. Hâkimler heyetinin kısa bir istişaresinden sonra reis aşağıdaki kararı bildirdi:

- Maznundan katliamların nasıl yapıldığını ve ailesinin başından neler geçtiğini mufassalan [*ayrıntılı biçimde*] anlatmasını istiyoruz.

Müddeiumumî hiç ses çıkarmadı. Katil de istenilen tafsilatı vermeye başladı:

- 1914'te harp başladıktan ve Ermeniler askere alındıktan sonra Mayıs 1915'te mekteplerin kapatılacağı ve şehir eşrafı ile hocaların sürülecekleri haberi geldi.
- Nereye sürülüyorlardı? Bir karargâhta toplanmak üzere mi sevk olunuyorlardı?
- Bilmiyorum, hepsi bir araya toplandı ve sevk edildi. Ben korkuyordum, evden çıkmak istemiyordum. Kafiler sevk edildikten sonra gidenlerin öldürüldükleri şayi olmaya [*sözü yayılmaya*] başladı. Haziran iptidasında [*başında*] gelen bir emirde şehir halkının şehri terke hazır olması bildirildi. Paramızın ve kıymetli eşyamızın memurlara teslim edilebileceği söylendi. Üç gün sonra halk sabahleyin erkenden şehirden çıkarıldı.
- Halka eşyasını, malını beraberinde almasına müsaade ediliyor muydu?
- Tabî her şeyi beraber alıp götürmek mümkün değildi. Herkes ancak üzerinde taşıyabileceği şeyi alabiliyordu. Nakil için at, araba yoktu.
- Ailenizin de eşyasını nakletmek için bir vasıtası yok muydu?
- Bizim yalnız bir atımız vardı. Fakat harp bidayetinde [*başlangıcında*] hükûmet ona vaz'iyet etti [*el koydu*]. Bunun üzerine bir merkep [*eşek*] satın aldık.
- Demek ki eşyanızı yalnız bir merkeple nakledecektiniz. Araba filan yok muydu?
- Yalnız bir öküz arabamız vardı.
- Kaç gün yürüdünüz?
- Bilmiyorum. Daha şehirden çıktığımız gün ebeveynim öldürüldü.
- Sizi nereye götürüyorlardı?
- Cenuba doğru...
- Kafileye kim refakat ediyordu?
- Jandarmalar, süvariler ve diğer askerler.
- Çok asker var mıydı?
- Şosenin her iki tarafında yürüyorlardı.

Görülüyor ki hadise hakkında hiçbir taraftan itiraz vâki olmadan muhakeme, katilin ifadesine göre pek gayri kanunî ve gayri tabîî emsalsiz bir mecra alıp gidiyordu. Katilin ifadesini cerh edecek [çürütecek] bir makam yoktu. Müddeiumumî ise yerinde put gibi oturuyor, sesini hiç çıkarmıyordu. Anasının, babasının ve kardeşlerinin nasıl öldürüldüğü reis tarafından sorulması üzerine tabîî katil bunları gayet feci bir tarzda anlatınca dahi kimsenin ağzı açılmadı. Tehcirin hangi sebeplerden ileri geldiğini izah edecek bir kimse bulunmadı. Reis bu izahatı dinledikten ve jüri heyetine de dinlettikten sonra bilâkis şu garip suali sordu:

- Demek ki sizi muhafazaya memur olan askerler tehcir edilenlerin mallarını yağma ettiler, öyle mi?
- Evet, öyledir.
- Buna karşı bir sebep gösterilmedi mi?
- Hayır, sebebi söylenmedi. Buna bütün dünya zaten akıl erdiremiyor. Böyle şeyler ancak Asya'nın içeri taraflarında olabilir.
- Demek ki sebepleri anlaşılamadan bu gibi şeyler olup biter?

Katil sırtıttı:

- Evet, zaten olup bitmiştir.

Bundan sonra reis tarafgirliğinde bir adım daha ileri giderek olup biten vakayii bütün tafsilatı ile anlatmasını katile tembih etti. Katil Tayliryan, derhal yalan uydurmanın kolay olmayacağını anlayarak:

- O günleri bir daha hatırlamak istemiyorum, öleyim daha iyi demekle kanaat etmeye mecbur oldu. Fakat reis bir türlü kanaat etmedi. Dedi ki:

- Mahkeme bu tafsilatı sizden öğrenmeye fevkalâde ehemmiyet veriyor. Çünkü o hadiseler hakkında izahat verecek yalnız siz varsınız. Belki biraz kendinizi toplarsanız bunları bize anlatabilirsiniz.

Katil düşündü, taşındı, bir şey uyduramayacağını anlayarak şu cevabı verdi:

– Anlatacak olursam tekrar o acıklı vakaları yaşıyor gibi olacağım. Onun için anlatmak istemiyorum.

Fakat reis inadında devam etti ve tekrar sordu:

– Kız kardeşinizi sürükleyip götürdükten sonra bir daha geri gelmedi mi?

– Hayır, onu bir daha göremedim.

– Ya siz ne yaptınız?

– Şiddetle başıma vurulduğunu duydum, yere yuvarlandım. Ondan sonra ne olduğunu bilmiyorum. Orada bir hayli kaldım. Belki bir, belki iki gün. Kendime geldiğim zaman ortalık karanlıktı. Etrafımı araştırdığım zaman cesetler gördüm. Annemin ölüsü biraz ileride yerde yüzükoyun yatıyordu. Biraderim ise üzerime düşüp ölmüştü.

– Kendinize geldiğiniz zaman ne yaptınız?

– Ayağa kalktığım zaman bacağımanın yaralı ve kolumdan da kan akmakta olduğunu gördüm.

Bu kadar basit bir yalanı “yalandır” diye meydana çıkaracak gene hiçbir kimse görülmedi. Reisin bacağında yara izi olup olmadığını sorması hakikati meydana çıkarmak için kâfiydi. Koldaki bir yara-dan iki gün mütemadiyen kan akan bir insanın ölüp ölmeyeceğini mütehassıs doktorlara sormak ve kolunu da muayene etmek hakikati meydana çıkarmak için yetişirdi.

Hâlbuki reis hiç oralarda değildi. O, her ne pahasına olursa olsun katili bigünah çıkarmaya azmetmişti veyahut o zamanki sosyal demokrat hükûmetinden aldığı emre göre hareket etmekten başka bir çıkar yol göremiyordu. Her ne hâl ise, o mahkeme adalet ölçmeye mahsus bir mahkeme olmaktan çok uzaktı.

Reis bir taraflı suallerine devam etti. Katilin ifadesi bundan sonra kendi hayatına intikal etti. Bunların da uydurma olduğu bir çocuk tarafından bile kolayca tayin edilebilecek iken mahkeme ilk

tahkikatın vermiş olduğu neticelere kat'iyen yanaşmak istemedi. Reis suallerine şu suretle devam etti:

- Kendinize geldiğiniz zaman yalnız kalmıştınız, paranız pulunuz yoktu, ondan sonra ne yaptınız?
- Ondan sonra dağlarda bir köye sığındım. Orada ihtiyar bir kadın vardı. O beni sakladı. Yaralarım kapanıncaya kadar orada kaldım. İyileşince kadın artık beni yanında alıkoyamayacağını bildirdi. Çünkü hükûmet, Ermenileri saklayanları idam ediyordu.
- Seni saklayan kadın Ermeni miydi?
- Hayır, Kürt idi.
- Oradan nereye gittiniz?
- Beni saklayanlar iyi adamlardı. İran'a gitmemi tavsiye ettiler ve bana eski Kürt elbiseleri verdiler. Çünkü arkamdaki elbiseler kanlıydı. Onları yaktım.
- Fakat paranız yoktu, ne ile yaşadınız?
- Arpa unundan yoğurulmuş ekmekle.
- Yaralarınız kapanıncaya kadar aradan ne kadar zaman geçti?
- Yirmi gün, bir ay kadar.
- Ondan sonra nerelere iltica ederek kaldınız?
- İki ay kadar Dersim'de kaldım. Bu aralık iki Ermeni daha bana iltihak etti. Onlardan aynı hadiselerin Harput'ta da cereyan etmiş olduğunu öğrendim. Bunun üzerine üç arkadaş dağları, tepeleri aşarak kaçtık. Bazı günler yalnız ot yiyerek karnımızı doyurabildik. Arkadaşlarımızdan birisi, galiba zehirli bir ot yediği için, yolda öldü. Diğeri oldukça zeki bir adamdı. Biz dağları aşarak, köylerden geçerek İran'a gitmek istiyorduk. Gündüzleri uyuyor, geceleri yürüyorduk. Bu hâl iki ay kadar devam etti. Nihayet bir yere geldik, orada Rus askerleri gördük. Askerler bizi yakaladılar, birçok şeyler sordular. Arkadaşım Fransızca ve İngilizce biliyordu. O, başımızdan geçen bütün vakayii anlattı, bunun üzerine serbest bırakıldık. Ben evvela Kafkasya'ya gitmek istiyordum. Fakat müsaade olunmadı. Bunun üzerine İran'a geçtim, orada harp yoktu. İran'da hastalandım ve Selma'sta bir sene kadar kaldım.

– Orada ne yaptınız?

– Vâsıl olduğum zaman Ermeni kilisesine gittim. Bana elbise, yiyecek ve para verdiler. Arkadaşım orada benden ayrıldı. Beni bir Ermeni tüccara tavsiye etti. Onun dükkânında çalışmaya başladım.

– Ondan sonra nereye gittiniz?

– Erzincan'ın Rus ordusu tarafından işgal edildiğini haber alınca oraya gittim. Ailem hakkında tahkikat yapmak istiyordum. Bundan başka evimizde para saklı olduğunu biliyordum. O parayı aramak niyetindeydim.

– Ne zaman Erzincan'a vâsıl oldunuz?

– 1916 nihayetinde orada idim. Fakat evimizin bütün kapıları kırılmış, büyük bir kısmı tahrip edilmişti. Bunu görünce düşüp bayıldım. Tekrar aklım başıma geldiği zaman ihtida ettirilen iki Ermeni ailesinin evine gittim. Şehirde bunlardan başka Ermeni kalmamıştı. Evimizde sağlam bir şey yoktu. Fakat toprağa gömülmüş olan paramız yerinde duruyordu.

– Gömülen para ne kadardı?

– 4.800 Türk lirasıydı. Bunları çıkarıp aldım. Bir buçuk ay orada kaldıktan sonra Tiflis'e gittim. Rusça öğrenmek için orada bir mektebe girdim. İki sene kadar kaldım. Galiba Şubat 1919'da oradan çıkıp İstanbul'a gittim. Orada gazetelere ilan vererek kayıp ailemi aradım. İstanbul'da iki ay kaldım. Oradan Selânik'e, Selânik'ten Sırbistan'a, Sırbistan'dan tekrar Selânik'e ve oradan da Paris'e gittim.

– Neden böyle dolaşıp duruyordunuz?

– Tahsil etmek istiyordum. Fakat aklım perişan olduğu için bir türlü buna muvaffak olamıyordum.

Tayliryan'ın bu uydurma masallarını sara hastalığı hakkındaki yanlış ifadeleri takip etti. Reis bu nokta üzerinde de uzun uzadıya durarak dedi ki:

– Babanızın evini gördüğünüz zaman geçirdiğiniz bayılma hâli kaç defa tekrar etti?

- Erzincan’da iki defa bayıldım. Tehcir vakaları gözümün önüne geldikçe hemen bayılıyordum.
- Sırbistan’da, İstanbul’da ve Selânik’te iken de bayıldınız mı?
- Evet, bayıldım.
- Tehcire kimin sebebiyet verdiği söyleniyordu?
- İstanbul’da iken gazeteler Talât Paşa’dan bahsediyorlardı.
- Talât Paşa’nın nerede olduğunu da haber aldınız mı?
- İstanbul’da iken bilmiyordum. Onun İstanbul’da bulunduğunu ve bir yere gizlenmiş olduğunu zannediyordum.
- Ailenizin mahvına sebep olduğunu söylediğiniz bu adamdan intikam almak fikrini o zaman da besliyor mu idiniz?
- Hayır, beslemiyordum.

Reis bundan sonra ithamnamenin okunmasına geçmek istedi. Fakat katilin avukatı Gordon ayağa kalkarak dedi ki:

- Tehcirden dolayı Talât Paşa’nın İstanbul divaniharbi tarafından idama mahkûm edildiğini maznunun İstanbul gazetelerinde okuyup okumadığını kendisine sormak isterim.

Katil buna cevaben dedi ki:

- Evet, okudum. Mesullerden biri olan Kaymakam Kemal Bey¹¹⁸ İstanbul’da idam edildiği zaman ben de orada idim. Gazeteler Talât ve Enver Paşaların da idama mahkûm edildiklerini yazıyordu.

Avukat Gordon katile sordu:

- Erzincan’ın nüfusu ne kadardı?
- Takriben yirmi bin.
- Ermenilerin beşer, altışar kişilik kafieler hâlinde tehcir edileceğine dair Haziran’da emir gelmiş miydi?
- Evet, böyle bir emir gelmişti.

118 Boğazlıyan Kaymakamı olarak da bilinen Mehmed Kemal Bey (1884-1919) Ermeni tehciri sırasında yaşanan olumsuzluklarda payı bulunduğu öne sürülerek 10 Nisan 1919 günü İstanbul’da idam edilmişti.

Bu aralık müddeiumumî güya gene söze karışmak istedi. Bu noktanın tenvirini arzu ediyormuş gibi görünmek için şunu sordu:

– Emir kimin tarafından verilmişti, vali tarafından mı yoksa askerî idare tarafından mı?

Avukat hemen söze karıştı:

– O zaman zaten örfî idare vardı...

dedi. Katil mahkemede söylenmiş evvelce kararlaştırılan teferruatı hatırlıyormuş gibi bir tavır takınarak:

– Emrin İstanbul'dan geldiği söylendi...

cevabını verdi. Şimdi ikinci avukat Niemeyer de söze karıştı ve reise hitaben dedi ki:

– Rica ederim, Ermenilerin 1908'de Genç Türklerle beraber çalışarak ihtilâl yaptıklarını ve hususiyle Talât ve Enver Paşalarla müştereken hareket ettiklerini, bütün millî ümitlerini Genç Türklere bağladıklarını, fakat sonra müthiş bir hayal inkisarına [*kırıklığına*] uğradıklarını, çünkü Genç Türklerin Ermenilere Abdülhamit'ten daha fena muamele ettiklerini bilip bilmediğini maznuna sorar mısınız?

Katil bu mürettep [*danışıklı*] suale mürettep cevabını şu suretle verdi:

– Ben 1908 senesinde çok küçüktüm. Onun için bu işleri iyi bilemiyorum. Fakat büyüdükten sonra Ermenilerin Genç Türklerle beraber çalıştıklarını, hayal inkisarına uğradıklarını, çünkü 1909'da Adana'da yapılan bir katliamda 40.000 Ermeninin öldürüldüğünü işittim.

Avukatın sualine katil tarafından verilen cevap, muhakemenin başlavalıdan beri hep bir taraflı olarak devam etmekte olduğuna yeni bir delil teşkil ediyordu. Mahkemede tek kimse yoktu ki Ermeni meselesini anlatsın ve Ermenilerin kuzu, Türklerin de kurt olmadıklarını ispat edecek izahatı verebilsin. Fakat muhakemenin bu tarzda

cereyan etmesi yalnız Türklük aleyhine bir cereyan alması neticesine varmıyor, aynı zamanda o zaman ki Alman hükûmetinin icraatı yüzünden dünyaca malûm olan Alman adaletinin iflas etmek üzere olduğunu da meydana çıkarıyordu.

Nihayet, yukarıda yazıldığı gibi katil, jüri muvacehesinde kendisine acınacak bir hâl ve vaziyet yaratacak şekilde sorguya çekildikten sonra ithamnâme okundu. Bunda deniliyordu ki: “Türk tebaasından ve Ermeni protestanı olup makine mühendisliği tahsil ettiği iddiasında bulunan Hardenberg Sokağı’nda 37 numarada Dittmann yanında mukim [*oturan*] Türkiye’de Pakariç’te 2 Nisan 1897 tarihinde doğan Salomon Tayliryan 15 Mart 1921 tarihinde sabık Türk sadrazamı Talât Paşa’yı kasten ve taammüden katletmiş olmakla maznundur. Cinayet, ceza kanununun 211 inci maddesine tevafuk eder [*uyar*].”

Bu ithamnâme okunduktan sonra reis tercümana hitap ederek:

– Maznuna, Talât Paşa’yı kasten ve taammüden öldürmek suçunu isnat edildiğini söyleyiniz

dedi. Katil buna karşı hiç sesini çıkarmadı. Bunun üzerine reis:

– İthama karşı “evet” veya “hayır” ile cevap vermeniz lâzım gelseydi, hangisini söylerdiniz?

diye sordu. Katil “hayır” cevabını verdi.

– Bundan evvelki ifadelerinizle kasten ve taammüden katlettiğinizi itiraf ettiniz.

– Bunu ne vakit söyledim?

– Demek ki bugün öyle söylememiş gibi hareket etmek istiyorsunuz? Şimdi, Paris’e gelinceye kadar geçen ahvale rücu edelim [*dönelim*]. Siz müteaddit defalar ve muhtelif zamanlarda Talât Paşa’yı öldürmeye karar vermiş olduğunuzu söylemişsiniz.

Burada muhakemenin, daha doğrusu mahkeme reisinin, katil tarafından taammüden ve kasten katlettiği hakkında vâki olan ilk beyanatı hafifletmeye çalıştığını anlamak güç değildir. Zaten avukat Gordon da fırsat kaçırmayarak hemen reise:

– Maznuna niçin kendisini müttehim [*suçlu*] saymadığını sor-
manızı rica ederim

dedi. Bu sualin reis tarafından sorulması üzerine katil şu cevabı verdi:

– Vicdanımı müsterih bildiğim için kendimi suçlu saymıyo-
rum.

– Vicdan azabı duymadığınızı söylüyorsunuz. Fakat Talât Paşa'yı
öldürmeyi kastettiğinizi düşünmüyor musunuz?

– Bu suali anlamadım.

– Öldürmek için bir plan kurup kurmadığınızı anlamak istiyο-
rum.

– Hayır, hiçbir plan kurmadım.

– Öldürmek fikri sizde ne zaman hâsıl oldu?

– Vakadan iki hafta evvel üzerime bir fenalık geldi. Tehcir man-
zaralarını hep görür gibi oldum. Annemin ölüsü dirildi, bana
yaklaşarak “Talât'ın burada olduğunu gördün de buna karşı la-
kayt kalıyorsun ha? Sen artık benim oğlum değilsin” dedi.

Reis, katilin bu sözlerini hemen jüri heyetine tekrar etmek fırsatını
kaçırmadı. Katilin kasten ve taammüden öldürdüğü hakkındaki ilk
ifadelerini unutturmak, ilk tahkikatta kaste ve taammüde delâlet
edecek birçok vakalar tespit olunduğu için bunları hatırlatmamak
kaygısıyla mükemmel surette uydurulan bu “annemin hayalı” ma-
salı bundan sonra artık bütün muhakeme müzakerelerine hâkim
oldu. Tayliryan'ın katil için yaptığı hazırlıklardan hiç bahsedilmedi.
Müddeiumumî de bermutat ağzını açmadı. Muhakeme siyâsî bir
mahiyet alırsa onu tehir ettireceğine dair verdiği vaatleri tutmadı-
ğından dolayı yüzü bile kızarmadı. Ermeni Komitesi'nin yetiştirdiği
bir aletten başka bir şey olmayan Tayliryan'ın kasten ve taammüden
katlettiği unutulduğu için reis katile: “Annenizin hayalini gördük-
ten sonra ne yaptınız?” diye sordu.

– Birdenbire uyandım, o adamı öldürmeye karar verdim.

– Paris'te ve Cenevre'de iken bu kararı henüz vermemiş miy-
diniz?

– Hayır.

- Talât Paşa'nın Berlin'de bulunduğundan haberdar mıydınız?
- Hayır, haberdar değildim.

Katil bunu söylüyor ve söyledikleri olduğu gibi kabul olunuyordu. Onu müşkül mevkie sokmak için reisin veyahut müddeiumumînin, neden dolayı Talât Paşa'nın karşısındaki eve taşındığını sorması kâfi idi. Fakat kendisine bu kadar basit bir suali bile soran yoktu.

İş, bu raddeye geldikten sonra şimdi katilin neden dolayı Paris'e, oradan Cenevre'ye ve nihayet Berlin'e geldiğini izaha kalıyordu. Bazı Alman gazeteleri Cenevre'deki Ermeni Komitesi'nden bahsettiği için bu noktada katil aleyhine bir şüphe ve tereddüt hâsıl olması ihtimali vardı. Reis bu ihtimali de ortadan kaldırmak için, bundan sonraki suallerini öyle tertip etti ki katil fazla düşünmeye ve yorulmaya kalmaksızın onlara kısaca evet ve hayır cevapları verdi. Reis şöyle sordu:

- Paris'ten Cenevre'ye ve oradan Berlin'e nasıl geldiğinizi anlatınız...

Katilin burada anlattığı şeyleri işitip de o ifadenin sahte olduğuna inanmamak kabil değildir. Tayliryan şu cevabı verdi:

– Cenevre'ye gitmek için bir İsviçre vizesi lâzımdı. İsviçre elçiliğinde bir zata rast geldim. Bu adam İsviçre tabiiyetinde bulunan bir Ermeni idi. Bu adama nasıl vize alabileceğimi sordum. Verdiği cevapta, kendisinin Cenevre'de bir evi bulunduğunu ve bu evde oturacağımı söylersem vize alabileceğimi söyledi. O İsviçreli Ermeni Ermenistan'a gideceği için evini bana terk ediyordu. Ben de böyle hareket ettim. Adam bana evdeki hizmetçisine hitaben bir tavsiye mektubu verdi. Bu mektubu göstererek Cenevre'deki eve yerleştim ve burada kısa bir zaman kaldıktan sonra Berlin'e hareket ettim.

Reis:

- Berlin'e gelebilmek için hangi teşebbüslerde bulundunuz? Pasaportunuzdaki Alman vizesi mucibince Berlin'de yalnız bir hafta kalabilirdiniz.

Bu suale cevap vermek hususunda katil belki biraz tereddüt edebildi. Bunun önüne geçmek için ikinci avukatı Niemeyer hemen söz alarak dedi ki:

– Maznuna bazı sualler sormama müsaade eder misiniz?

ve cevap beklemeden katile döndü:

– Hangi tabiiyette olduğunuzu biliyor musunuz? Hususiyle 15 Mart'ta? Talât Paşa'nın hangi tabiiyette bulunduğunu biliyor musunuz? Şubat 1921'den beri Türkiye ile Ermenistan Cumhuriyeti'nin harp hâlinde bulunduğunu ve bu harp hâlinin bahusus 1 Mart'tan 1 Nisan 1921 tarihine kadar en had devresine girmiş olduğunu ve harbin 120 kilometrelik bir cephe üzerinde cereyan etmiş olduğunu biliyor musunuz?

Avukatın maksadı Türklerle Ermenilerin hadise günü olan 15 Mart'ta esasen harp hâlinde bulunmuş olduklarını mahkeme heyetine anlatmaktı. Nitekim bu maksadına pek kolaylıkla nail oldu. Çünkü katilin bunları bildiğine dair verdiği cevap üzerine reis alt tarafını kendiliğinden tamamlayarak şöyle dedi:

– Türkiye ile Ermenistan arasında 1 Mart'tan beri harp hâlinin devam ettiği söyleniyor. Hadise ise 15 Mart'ta vukua gelmiştir. Siz bu harp hâlini gazetelerde mi okuyarak haber aldınız?

– Evet, gazetelerden öğrendim.

– Bu harp ne kadar zamandan beri devam ediyor?

– 1919 senesi sonundan beri. Hatta Türkler Tiflis'e kadar bile geldiler.

– Resmen ilan-ı harp edilip edilmediğini bilmek istiyorum?

Avukat Niemeyer:

– Evet, resmen harp ilan edildi.

Reisin bundan sonra sorduğu şu suale kızmaktan ziyade gülmek lâzım gelir:

– Demek ki 1 Mart'tan beri Bolşeviklerle Türkler omuz omuza Ermenistan'a karşı harp ediyorlar? Maznun, Ermenistan'a karşı

yapılan Türk-Bolşevik seferinin Moskova'da bulunan Enver Paşa tarafından himaye edildiğini ve Enver Paşa'nın bizzat harp meydanında muharebeyi idare etmekte olduğunu da biliyor muydunuz?

Adalet tevziini [*dağıtılmasını*] en büyük bir vazife bilmesi lâzım gelen bir hâkimin ağzından çıkan bu esassız, asılsız sözlere karşı bir kelime bile israf etmek manasızdır. Kafkasya hududunda Ermenilere karşı yapılan tedip [*yola getirme*] hareketiyle Enver Paşa'nın ne alâkası olabilirdi? Katil de bunu şüphesiz pekâlâ biliyordu fakat işine geldiği için:

– Evet, bunu da biliyorum

cevabını verdi. Bunun üzerine reis katilin Berlin'e gelmesi meselesini tekrar ele aldı ve nihayet neden Hardenberg Sokağı'na taşındığını sordu. Katil dedi ki:

– Annemin hayalini görünce Talât Paşa'yı öldürmeye karar vermiştim. Onun için evimi değiştirdim.

– Yani cinayete hazırlandınız?

– Annem emredince, onu öldürmem lâzım geldiğini ertesi günü düşünüyordum.

– Demek ki o andan itibaren fikrinizi hakikileştirmeye çalışıyordunuz?

– Yeni eve naklettikten sonra bir müddet annemin emrini unuttur gibi oldum.

– Unuttunuz mu? Bu sözünüzden bir şey anlayamıyorum. Biraz evvel, kararınızı verdiğinizden dolayı (evinizi) Hardenberg Sokağı'na naklettiğinizi söylediniz. Demek ki Talât Paşa'nın karşınızdaki evde oturduğunu biliyordunuz.

– Evet biliyordum.

– Onun için mi yakınında bulunmak istiyordunuz?

– Annem öyle söylediği için onun yakınında bulunmak istiyordum.

– Ondan evvel Talât Paşa'nın Berlin'de bulunup bulunmadığını bilmiyor muydunuz?

- Evet, biliyordum, beş hafta kadar evvel kendisini görmüştüm.
- Nerede görmüştünüz?
- O bir gün iki kişi ile beraber hayvanat bahçesi istikametinden geliyordu. Yanımdan geçerlerken Türkçe konuştuklarını ve içlerinden birisine “paşa” diye hitap ettiklerini işittim. Arkamı dönüp baktığım zaman paşa diye hitap edilenin Talât Paşa olduğunu gördüm. Arkalarından takip ettim. Bir sinemanın önünde durdular. Birisi ayrıldı, ayrılırken Talât Paşa'nın elini öptü.
- Talât Paşa'yı tanıdığınız zaman onu öldürmek fikri hatırınıza geldi mi?
- Hayır, gelmedi. Yalnız kendimde bir fenalık hissettim. Sinemaya girdim fakat içeride duramayarak tekrar dışarıya çıktım.
- Demek ki Talât Paşa'nın Berlin'de olduğunu daha evvel bilmiyordunuz?
- Hayır.
- Zabıt varakalarından birinde Berlin'e hem tahsil etmek hem de Talât Paşa'nın Berlin'de bulunduğunu bildiğinizden dolayı geldiğinizi söylediğiniz yazılı olduğu için bu suali sordum.

Bundan sonraki isticabında katil güya hasta olduğundan, ikide birde düşüp bayıldığından, arkadaşı Apelyan tarafından tedavi için asabiye mütehasısı [*sinir hastalıkları uzmanı*] Doktor Kasiref'e götürüldüğünden bahsetti. Bu sahte hastalığını da mütehaflif [*hafifletici*] sebepler meyanında göstermek için hususî tertibat alındığı, gerek katilin gerekse avukatların ifadelerinden anlaşıldı. Mesela katil dedi ki:

- Öldürüp öldürmemek hususunda tereddüt ediyordum. Hastalığım baş gösterdikçe annemin emrini yerine getirmek istiyordum. Sonra, tekrar iyileşince ben insan öldüremeyeceğimi düşünüyordum.

Bu hastalık meselesi hakkında jüri heyeti epeyce tenvir edildikten sonra reis 15 Mart gününe geçti ve:

- Hadise nasıl oldu, anlatınız!

dedi. Katil gene işin içine anasının hayalini katarak:

– Annem öyle emrettiği için yaptım. O gün gene annemin hayalini düşünüyordum. Talât Paşa’yı görünce...

– Nerede gördünüz?

– Odamda kitap okuyordum ve okurken bir aşağı, bir yukarı dolaşıyordum. Bu esnada Talât Paşa’nın dışarıya çıktığını gördüm. Sokağa çıkmadan evvel evinin balkonundan göründü. Ondan sonra sokağa çıktı. O anda gene annemin hayali gözümün önüne geldi. Bir taraftan Talât Paşa’yı diğer taraftan da annemin hayalini görüyordum.

– Yani hayalinizde aileniz efradının hayallerini görüyor ve onların ölümüne Talât Paşa’nın sebep olduğunu düşünüyordunuz, değil mi? Talât Paşa’nın o saatte sokağa çıkacağını biliyor muydunuz?

– Hayır, bilmiyordum.

– Paşa’yı görünce ne yaptınız?

– Onu görür görmez revolverimi aldım, arkasından koştum ve vurdum.

– Revolverinizi nerede saklıyordunuz?

– Çamaşır sandığımda duruyordu.

– Revolver dolu muydu?

– Evet, dolu idi. Onu 1919’da Tiflis’te iken almış ve beraberimde getirmiştım. Çünkü yeni katliamlara karşı müsellah [*silahlı*] bulunmak istiyordum.

– Talât Paşa sokağa çıkınca annenizin hayali tekrar göründü mü? Sandığınıza doğru koştüğunuz zaman silahı yavaş mı çıkarıyordunuz, yoksa acele mi ediyordunuz?

– O anı lâıykı ile tarif edemeyeceğim. Talât Paşa’yı gördüğüm zaman derhal annem gözümün önüne geldi. Onun üzerine hemen dışarıya fırladım.

– Sokağa çıktığınız zaman Talât Paşa’yı sokağın karşı tarafında mı gördünüz?

– Evet, o hayvanat bahçesi istikametinde gidiyordu. Ben onun hizasına gelinceye kadar karşıki kaldırımdan yürüdüm. Aynı hizaya gelince koşarak onun bulunduğu tarafa geçtim.

- Yüzüne baktınız mı yahut kendisiyle konuştunuz mu?
- Hayır, konuşmadım. Fakat kaldırım üzerinde iken önünden geçtim ve vurdum.
- Hakikaten önünden geçtiniz mi? Önden giden Talât Paşa'yı arkasından vurmadınız mı? Yan taraftan yaklaşarak arkasından ateş etmediniz mi?
- Bir taraftan öbür tarafa geçtiğim zaman Talât Paşa'nın arkasında bulunuyordum.
- Demek ki arkasından ateş ettiniz?
- Evet, arkasından.
- Kafasına mı nişan aldınız?
- Kendisine iyice yaklaştım.
- Revolverinizin ucunu kafasına dayadınız mı?
- Evet, çok yaklaştırdım.
- Ondan sonra ne oldu?
- Talât Paşa'nın yere yuvarlandığını, yüzünden kan fışkırmaya başladığını ve ahalinin üşüşüğünü gördüm.
- Talât Paşa'nın yanında başka bir kimse var mıydı?
- Hayır, hiçbir kimse yoktu.
- Ondan sonra ne yaptınız?
- Ondan sonra ne yaptığımı bilmiyorum.
- Kaçıp gittiniz. Kaçtığınızı hatırlamıyor musunuz?
- Hayır, kaçtığımı bilmiyorum. Yalnız kan aktığını ve insanların toplandıklarını gördüğümü hatırlıyorum.
- Demek ki bunu gördünüz ve ondan sonra kaçmaya teşebbüs ettiniz?
- Halkın toplandığını görünce beni döveceklerini anladığım için kaçmak istedim.
- Hemen cesedin bulunduğu yerde mi yakalandınız yoksa biraz uzaklaştıktan sonra mı?
- Nasıl olduğunu hatırlayamıyorum.
- Kaçarken revolverinizi attığınız söyleniyor.
- Bilmiyorum.

- Talât Paşa'yı ölü bir hâlde yerde yatarken görünce ne duydu-
nuz? Neler düşündünüz?
- Hemen o anda neler düşündüğümü bilmiyorum.
- Yaptığınız iş hakkında ne düşünüyorsunuz?
- Bir kalp istirahatı duyuyorum.
- Adam öldürmenin kanun nazarında memnu [*yasak*] olduğu-
nu bilmiyor musunuz?
- Ben kanunun ne dediğini bilmiyorum.
- Ermenilerde kan davası güdülür mü?
- Hayır, öyle bir şey yoktur.

Bu aralık avukat Gordon katilin paşaya iyice yaklaşarak en kısa me-
safeden revolverini sıktığı hakkındaki ifadesini düzeltmeye çalıştı ve
dedi ki:

- Biraz evvel, Talât Paşa'yı öldürdüğü zaman Hardenberg So-
kağı'nın bir kaldırımından diğer kaldırımına koştüğünü söyle-
mişti. Öbür kaldırıma geldiği zaman Talât Paşa'nın önüne mi
çıkılmış yoksa arkasında mı kalmış?

Bu suale reis cevap verdi:

- Maznun bunu izah etti ya! Arkasında kalmış.
- Öyle ise bu noktanın maznuna bir daha sorulmasını rica ede-
rim.

Katile bu mesele bir kere daha soruldu. Tercüman da biraz yardım
edince avukatın ne demek istediğini Tayliryan derhal kavradı ve ilk
sözünü tashih ederek [*düzelterek*]:

- Talât Paşa'nın önüne çıktım. Önümden geçmesini bekledim.
Ondan sonra arkasından ateş ettim...

dedi. Bundan sonra takip eden suallerden ve cevaplardan ve avuka-
tın müdahalelerinden hiçbir neticeye vâsıl olunamadı. İlk tahkikat-
ta katil büsbütün başka şeyler söylediği hâlde bunlar kat'iyen nazar-ı
dikkate alınmadı.

Nihayet uzun bir sükûttan sonra müddeiumumî söze karışabil-
di. Dedi ki:

– Maznun biraz evvel avukatlarından birinin verdiği cevapta Talât Paşa'nın İstanbul'da idama mahkûm olduğunu söyledi. Böyle bir idam kararının mevcut olduğu doğrudur. Fakat bu idam kararı İstanbul'da başka bir hükûmet iş başına geçtikten ve Osmanlı Devleti inkıraza uğradıktan [çöktükten] sonra İngiliz toplarının tehdidi altında verilmiştir. Böyle bir idam kararına ne dereceye kadar ehemmiyet verilmesi lâzım geleceğinin takdirini mahkemeye bırakıyorum. Maznun biraderinin ölüsünü bulduğunu söylemişti. O ölüyü defnedip etmediğini lütfen kendisine sorunuz.

Müddeiumumînin bu suali niçin sorduğunu anlamak güçtü. Acaba katili müşkül mevkie sokmak mı istemişti? Her ne ise, suale ne katilin, ne de avukatlarının cevap vermelerine hacet kalmaksızın reis:

– Fakat maznun kaçıp gitmeye mecburdu. Çünkü tehlikeli bir vaziyette bulunuyordu

diyerek hem reislik hem de avukatlık vazifesini aynı zamanda görmüş oldu! Müddeiumumî bir sual daha sordu:

– Maznun Talât Paşa'yı yolda gördüğü zaman derhal tanıdığını söyledi. Talât Paşa'yı evvelce tanıyor muydu, yoksa resimlerden mi onun olduğunu anladı?

Katil cevap verdi:

– Onu daha evvel görmemiştim, yalnız resimlerinden tanıdım.

Bundan sonra müddeiumumî bir iki sual daha sordu. Bu sualler çok mühimdi ve üzerlerinde durulması icap ederdi. Mesela müddeiumumî:

– Maznun Talât Paşa'nın oturduğu evin karşısında bir pansiyon arıyor ve derhal buluyor. Dikkati celbedecek bu hâle karşı ne dersiniz?

diye sordu. Fakat reis hiç aldırmadı. Avukatlar lafa karışarak Kürtlerle Ermeniler arasındaki zıddiyetten bahis açtılar. Müddeiumumînin şu ikinci mühim suali de boşa gitti:

– Maznunun yanında mühim miktarda para vardı. Bunları nereden ve nasıl Almanya'ya getirmeye muvaffak olabilmiş?

Katil Tayliryan'a cinayetden bir gün evvel Paris'ten banka vasıtası ile on iki bin marklık bir havale geldiği ve onun gidip bu parayı bankadan aldığı ilk tahkikatta anlaşıldığı hâlde müddeiumumînin bu sualine de aldırın olmadı, yalnız katil cevap vererek:

– Paranın bir kısmı cebimde, bir kısmı da bavulumda idi...

dedi. Erzincan'da gömülü olduğu yerden çıkardığı 4.800 lira ile o güne kadar yaşadığını bir masal şeklinde anlattı, durdu. İtiraz eden bulunmadığı için tabî mahkeme inandı.

Reis katilin isticvabını burada bitirdi. Sıra şahitlerin dinlenmesine geldi. Birinci şahit olarak Yessel isminde bir Alman dinlendi. Yessel katilin Talât Paşa'nın arkasından nasıl koştuğunu, en yakın mesafeden ateş ettiğini, cinayeti işledikten sonra Fasanen Sokağı köşesine doğru kaçtığını, kendisinin katili kovalayarak yakaladığını, fakat hücum eden halkın onu mükemmel surette pataklamasına mâni olamadığını anlattı.

Bir iki şahit daha dinlendikten sonra sıra bir silah mütehassısına geldi. Tayliryan'ın kullandığı revolver buna gösterilerek fıkri soruldu. Katil silahını Tiflis'te satın aldığını söylemişti. Hâlbuki mütehassıs o revolverin Alman ordusunda kullanılan revolverlerden olduğunu söyledi.

Bu mütehassısı müteakip pansiyon sahibeleri dinlendi. Katilin Hardenberg Sokağı'nda oturduğu son pansiyonun sahibi, Tayliryan'ın vaka günü yarım şişe konyak içtiğini anlattı.

Öğleden sonra muhakemeye tekrar başlanınca tercümanlık yapmakta oldukları hâlde şahit sıfatı ile dinlenilmelerine (!) karar verilen iki Ermeninin ifadeleri alındı. Bunlardan biri Tayliryan'ın işlediği cinayeti büyük bir hizmet gibi göstererek vaktiyle onun cürüm şeriki olduğunu mahkemeye anlatmış oldu! Bir iki Ermeni erkek ve kadın daha dinlendi. Bunların ne suretle ifade verdiklerini, zannedersem, izaha hacet yoktur.

Nihayet sıra papaz Lepsius'a geldi. Bu adamın Ermeni dostu olduğunu daha evvel yazmıştık. Lepsius söze başladı, 1914'te şark vilâyetlerinde 1.850.000 Ermeni yaşadığını, bunun 1.450.000'inin tehcir edildiğini vesaike (!) [*belgelere*] istinaden anlatmak istedi. Talât Paşa'dan başka Enver Paşa'nın ve bütün İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin mesul olduğunu uzun uzun izah etti. Türkiye'deki Alman zabitlerinin, bilhassa şahit olarak çağırılan General Liman von Sanders ile Von der Goltz Paşa'nın¹¹⁹ tehcire itiraz etmiş olduklarını söyledi.

Ondan sonra General Liman'a sıra geldi. Bu zat da şöhretini Türkiye'deki faaliyete medyun [*borçlu*] olduğu hâlde, bir rivayete göre Alman hükûmeti tarafından Türkiye lehinde ifadede bulunmaktan men edildiği için, bildiklerini olduğu gibi anlatmaktan ve kendi mütalaasını da ilave etmekten çekindi. Ermeni tehcirindeki müessif [*üzüntü verici*] hadiselerin mahallî memurların verilen emirleri yanlış icra etmelerinden ileri geldiğini, asıl jandarmalar cephede harp ettiklerinden onların yerine acemi jandarmalar ikame edilmiş olduğunu ve bunların Ermenilere hücum ettiklerini, fakat kendisinin Türkiye'de beş sene devam eden faaliyeti esnasında Ermenilere karşı alınan tedbirlere dair yazılan emirlerde Talât Paşa'nın ismini görmediğini söyledi.

General Liman'dan sonra bir Ermeni piskopos dinlendi. Mançester'de¹²⁰ Ermeni piskoposu sıfatı ile hazır bulunmak üzere İngiltere'den Berlin'e gelmişti. O da Ermeni tehciri hakkında bildiklerini birer birer sayıp döktü. Bu aralık katilin avukatlarından Gordon tehcirden doğrudan doğruya Talât Paşa'nın mesul olduğunu ispat edeceğini söyledi.

119 Colmar von der Goltz (1843-1916): Golç Paşa olarak da bilinir. Gelecekteki savaşların cephelerdeki ordular arasında değil topyekûn seferber edilmiş milletler arasında gerçekleşeceğini öngördüğü Millet-i Müsellâha (Silahlanmış Millet) adlı yapısı ile ün kazandı. İkinci Abdülhamid döneminde Osmanlı askerî okullarının ıslahı çalışmalarına katıldı. 1913'te emekliye ayrıldı. Birinci Dünya Savaşı'nda aktif bir görev almak isteyince Irak'ta bulunan Altıncı Ordu komutanlığına getirildi fakat Bağdat'ta tifüse yakalanarak öldü.

120 Manchester.

Jüri heyetinin fikri alındıktan sonra bereket versin avukatın bu talebi reddedildi. Bunun üzerine gerek müddeiumumî, gerekse başka şahit dinlenmesinden vazgeçtiler.

Bütün bir gün devam eden müzakereden sonra katilin Ermeni tehcirlerinden dolayı Talât Paşa'nın mesul olduğuna kat'iyen kâni bulunduğu neticesine varıldı. Bunu müteakip mütehassıs profesörlerin mütalaaları dinlendi. Bu mütehassıs tabiplerden dördü katil Tayliryan'ın şuurunda bir eksiklik olmadığını, binaenaleyh harekâtından mesul tutulması lâzım geleceğini söylediler. Yalnız bir tanesi aksini iddia etti. Bunun üzerine muhakeme ertesi güne tâlik edildi [*ertelendi*].

Muhakemenin aldığı şekil hiçbir kimsede netice ve hüküm hakkında şüphe bırakmıyordu. Filhakika 3 Haziran 1921'de celse yeniden açıldığı zaman muhakemenin aldığı feci vaziyet bütün şüpheleri kuvvetlendirdi. Müddeiumumî yavan sözlerle iddianamesini okuduktan sonra katilin müdafileri, hiçbir itiraza hedef olmayacaklarını anladılar, meydanı boş bulan arsız çocuklar gibi kıyameti ko-parmaya başladılar.

Evvela avukat Gordon söze başladı. Bir gün evvelki muhakemenin safhalarını jüri heyetine anlattıktan sonra dedi ki:

– Bu gibi hayaller şarklılar üzerinde daha büyük tesirler hâsıl eder. Tayliryan da, annesi “şayet Talât Paşa'yı öldürmezsen oğlum değilsin!” dedikten sonra bu rüyanın tesiri altında Talât Paşa'yı öldürmeye karar verdi. Zaten paşaya yolda rast geldiği için kim olduğunu ve nerede oturduğunu biliyordu. Onun için kimseye haber vermeden gidip Talât Paşa'nın oturduğu evin karşısındaki pansiyonu tuttu. Eski oturduğu ev karanlık olduğundan, sıhhati için zaten daha havadar ve güneşli bir ev arıyordu. Tayliryan bu yeni eve girdikten sonra Talât Paşa'yı öldürmekten bir müddet vazgeçti. Fakat vücudunda ızdırap duydukça ve şuurunu kaybeder gibi oldukça kararı gene tazeleniyordu. Pansiyon sahibesi Tayliryan'ın 15 Mart günü fazla konyak içtiğini söyledi. Bu ifadede bir yanlışlık vardır. Maznun o gün bermutat çayının içine bir miktar konyak katmıştır.

Cesaret almak için konyak içtiği hakkında ileri sürülen iddia doğru değildir. Zaten Tayliryan yeni pansiyona geçtikten sonra Talât Paşa'yı bir daha görmediğini söylüyor. Nasıl olur da o gün Talât Paşa'ya rast geleceğini bilip cesaret almak için konyak içse? O gün bir aralık Tayliryan Talât Paşa'nın balkonunda güneşlenmekte olduğunu gördü. Fakat heyecana kapılmadı. Almanca kitabından tercümeler yaparak dersini hazırlamakta devam etti. Aradan on beş dakika geçtikten sonra Talât Paşa sokağa çıktı. Tayliryan pencerenin önünde durduğu için bunu gördü. O anda gene tehcir esnasındaki facialar gözünün önüne geldi. Anasını babasını hatırladı ve derhal sandığından revolverini çıkararak Talât Paşa'nın arkasından koştu ve vurdu. Ondan sonra, maznun, müddeiumumînin dediği gibi şüpheyi üzerinden atmak için elindeki revolverini bir tarafa fırlatmadı. Bilâkis vazifesini yapıp bitiren bir adam tavrı ile silahını oraya bıraktı. Tabîî gelip geçenlerin elinden kurtulmak için oradan uzaklaşırken yakalandı. Ben onun bu harekâtında kasde ve taammüde delâlet edecek bir hâl göremiyorum. Tayliryan'ın işlediği fiilde bir kasıt yoktur.

Avukat Gordon birçok misaller getirerek ve ceza kanununun şerhinden fasıllar okuyarak cinayette kasıt ve taammüt olmadığını ispata kalkıştıktan sonra mütehasıs doktorların izahatını da katil lehine tefsir etmeye ve jüri heyetine telkinat yapmaya çalıştı. Nihayette Tayliryan'ın 15 Mart'ta cinayeti işlediği anda kendisine hâkim olmadığı, harekâtından mesul tutulamayacağı neticesini çıkararak dedi ki:

– Her tarafta harp edilmekte olduğu görülüyor. Kafkasya'da Türklerle Ermeniler arasında da hâl-i harbin mevcut bulunduğu ve kan akmakta olduğu bir anda yaşıyoruz. Onun için, Tayliryan hadisesi gibi bir vakanın halli kolaydır. Hardenberg Sokağı'ndaki hadiseden dolayı, her tarafta akıtılan kan deryalarına bir damla kan ilave edilmiş olursa, ne yapalım talihimiz bizi kanlı ve deşetli bir zamanda yaşıyor diye, bu sözle müteselli olarak mezkûr hadise üzerinden de geçip gideriz. Ben Talât Paşa'nın şahsı hakkında burada bir hüküm vermekten uzak bulunuyorum. Yalnız

şunu söylemek isterim ki kendisine benzeyen bazı arkadaşları gibi o da münhasıran [*yalmızca*] Türklerle meskûn bir Türk devleti tesis etmek istediği için Ermeni milletinin imhasına çalışıyordu. Bunun için Avrupalılar nazarında asla caiz görülemeyecek vasıtalara müracaattan çekinmiyordu. Asya'da hayata daha az kıymet verildiği için bu gibi mezalimin [*zulümlerin*] hoş görüldüğü iddia olunuyor. Bu iddia doğru değildir. Çünkü Asya'da yaşayan öyle insanlar vardır ki mesela Budistler gibi, hayvanlara bile merhamet ederler. Fakat buna rağmen ben bugün toprak altında yatan o adamı daha yüksek bir nokta-i nazardan muhakeme ederek şahsen mesul tutmak istemiyorum. Vukua gelen müthiş hadiseler ne olursa olsun, onlardan tek bir adamı mesul tutacak kadar küçüklük göstermeyelim. Korkunç bir talih üzerimize çökmüş bulunuyor. Bu talihin küçük bir parçası da Hardenberg Sokağı'ndaki vakadır. Fakat şayet bir Alman mahkemesi bu talihe, facialarla dolu bir hayat geçirmiş olan maznun Tayliryan'a karşı, sükûnetle düşünülerek tesis olunması lâzım gelen adaleti ihlal eyleyecek bir surette hareket etmek felaketini de katacak olursa bu pek müthiş olacaktır.

Gordon'dan sonra katilin ikinci avukatı Werthauer söze başladı. Bu adamın Türklerin milliyetine, dinlerine ve ölmüş bir adamın şahsına karşı savurduğu hezeyanlar, ağza alınır şeyler değildi. Onları işitenler bu gibi sözlerin nasıl olup da bir mahkeme huzurunda sarf edilebildiğine hayretten kendilerini alamıyorlardı. Mahkeme reisi Lehmborg bu sözleri büyük bir zevkle dinliyordu. O bu zevkini istediği gibi tatminde serbest olabilirdi. Fakat aynı zamanda Alman adliyesine leke sürülmesine de müsaade ediyordu ki işte buna bir türlü akıl erdirilemiyordu. Werthauer diyordu ki:

– Maznunun beraatine karar verilmesi her insanın duygularında mevcut olan bir şeydir. Burada mevcut olan müşkülât belki kendi kendimize şu suali sormamızdan ileri gelebilir: “Böyle bir şey yapmak doğru mudur? Bir adam diğerini öldürdüğü hâlde öldüreni nasıl olur da mahkûm etmeyiz? Biz Alman adaletinin

hâkimleriyiz. Hak ve adalet dairesinde hareket etmek için yeminliyiz. Onun için öldüren bir adamı adalet nokta-i nazarından serbest bırakamayız.” Hayır, bu düşünceniz doğru değildir. Maznun, Alman kanunlarına nazaran beraat etmelidir. Bizler maznunun müdafileri, haksız bir karar verdirerek Alman kanunlarını kirletmeye teşvik etmek (!) istemiyoruz. Bütün dünyanın nazarları bugün bize doğru çevrilmiştir. Sizden sâdır olacak [çıkacak] hüküm binlerce sene sonra bile adilâne bir hüküm (!) olarak tanılacaktır.

Werthauer bu parlak sözlerle jüri heyetini aldatmaya çalıştıktan ve bilâkis binlerce sene sonra bile adaletsiz bir hüküm olarak anılacak bir karar verdirmeye teşvik ettikten sonra o da, birinci avukat gibi Alman ceza kanununun 51’inci maddesinin tatbik edilip edilmeyeceği hakkında uzun uzadıya beyanatta bulundu, katilin ruhî ahvalini mevzubahis etti. Ondan sonra şu hezeyanları anlatmaya başladı:

– Maznunun cenup [güney] memleketler ahalisine mensup bulunduğu ve cenupluların şimal [kuzey] ahalisinden daha ateşli ve daha cevval olduklarını unutmamanız lâzımdır. Oradaki milletler arasında daimi bir kan mücadelesi devam edip durur. Türklerin, her nereye gittilerse kan akıtılmasına delâlet eden bayraklarını da beraberlerinde taşıdıklarını bilirsiniz. Bu bayraklar Viyana surları önüne kadar gelmiştir. Şayet Türkler o zaman buralara kadar da gelebilselerdi bugün Almanya’dan eser bile kalmazdı. Maznun Tayliryan’ın tifo hastalığı geçirdiğini de işittiniz. Bir insan tifo ve sıtmaya tutulursa bilirsiniz ki senelerce normalikten çıkmış sayılır. Bir de maznunun 15 Mart günü midesi bozuk olduğundan biraz konyak içtiği söyleniyor. Bu yüzden de Tayliryan’ın o gün ruhî muvazenesi [dengesiz] bozuk bir hâlde idi. Bir de şu nokta unutulmamalıdır ki Türklerle Ermeniler şimdi resmen harp hâlinde bulunuyorlar. Esasen bu iki millet birbirine her zaman düşman (!) nazarı ile bakmıştır. Onlar yekdiğerini birer muharip telakki ederler. Maznun tevkif edildiği zaman: “Ben ecnebiyim, o da ecnebi, bu iş Almanya’yı alâkadar

etmez!” demiş. Onun bu sözlerine şu kelimeler de ilave edilebilir: Hem biz harp ve intikam hâlinde yaşıyoruz! Bundan başka Talât Paşa’nın idama mahkûm edilmiş olduğunu da işittiniz. Bir idam hükmü ya kabul edilir yahut edilmez. Mademki İstanbul divanıharbi bir idam kararı vermiştir, bu kararın Alman mahkemesi tarafından da kabul edilmesi lâzım gelir. Yoksa bir Alman mahkemesi tarafından verilen bir hükmün de bir gün başka bir mahkeme tarafından kabul edilmemesini beklememiz lâzım gelir. İstanbul’da yüksek zevattan (!) mürekkep bir divanıharp tarafından tehcir meselesinin derinden derine tetkik edilmiş ve ondan sonra en doğru kararın verilmiş olduğunu kabul etmemiz icap eder. Bu divanıharp kararının İngiliz toplarının tesiri altında verilmiş olması varid [*akla yatkın*] değildir. Bilâkis İngiltere’nin lehinde ve aleyhinde ne söylenirse söylensin, İngiliz adaleti her zaman ve her yerde nümune-i imtisal [*örnek alınacak bir model*] olmuştur. Onun için, İstanbul divanıharbinin İngiliz toplarının tesiri altında karar vermeye mecbur olduğu doğru değildir.

Bu son sözleri söyleyen bir Alman avukattı. O Alman ki Umumî Harp müddetince devam eden İngiliz ablukası yüzünden çocuk çocuk da dâhil olduğu hâlde, senelerce aç kalmıştı ve o açlık muhakemenin vuku bulmakta olduğu günlerde hâlâ bütün şiddetiyle devam edip duruyordu. Fakat avukat Werthauer bunları düşünecek değildi ya! O, Ermeni İhtilâl Komitesi’nden bol bol para çekmek için muhakeme esnasında yalanlar uydurmaya memur edilmişti. Bakınız, jüri heyetini kandırmak için vakayii nasıl tahrif ediyordu:

– İstanbul’da verilen idam hükmünün sebepleri burada araştırılmış olsaydı, Ermeni tehcirinden başka daha ne cürümler meydana çıkardı! Divanıharp idam hükmünü verir vermez Talât Paşa idamdan kurtulmak için (!) sahte bir isim takınarak İstanbul’dan kaçmaya mecbur oldu. Tayliryan bu idam kaçaklarına karşı nefsini müdafaaya mecburdu. Çünkü Talât ve Enver Paşalardan başka daha birçok idam kaçakları sahte isimler altında Almanya’da

dolaşıp duruyorlar. Bunların Almanya'nın misafirleri oldukları ileri sürülüyor. Ben bu iddiayı şiddetle reddederim. Zannetmem ki Almanya hükûmeti memleketlerinden kaçan bu gibi canilerin (!) sahte namlar altında burada gizlenmelerine muvafakat etsin. Bunlardan birisi, Enver Paşa, geçenlerde gene Rusya'ya kaçmış. Şimdi orada mütebaki [*kalan*] Ermenilerin imhası için Bolşeviklerle beraber (!) yeni planlar kurmakta imiş. Bunları hep gazetelerde okuyoruz. Şayet Talât Paşa öldürülmeyip de Rusya'ya gitmeye muvaffak olsaydı aradan iki hafta geçmeden Ermenilere karşı yeni mezalimin baş göstereceğine şüphe yoktu (!). Bir kimse milletini kurtarmak için millette karşı cinayetler işlemiş olan tehlikeli bir adamı pekâlâ yere serebilir (!). Maznun velev ki hukuk nokta-i nazarından doğru olmasa bile, bir dereceye kadar nefisini müdafaa için Talât Paşa'yı öldürmüş sayılmalıdır.

Avukat Werthauer işte böyle hiçbir taraftan mukabele görmeyeceğinden emin olan bir adam sıfatı ile yalanlarını savurmakta devam etti.

Talât Paşa ile arkadaşları hemen mütarekeyi müteakip İstanbul'dan çıktıkları ve İstanbul divanıharbinin idam kararı ondan çok zaman sonra verilmiş olduğu hâlde Werthauer Talât Paşa'yı âdi bir idam kaçağı gibi göstermekten çekinmiyordu. Ekseriyetle bilgileri kıt esnaf takımından mürekkep olan jüri heyeti azasının nazarında bu idam hikâyesi gittikçe büyüyordu. Çünkü ne mahkeme reisi o yalanların söylenmesine mâni oluyor, ne de müddeiumumî itiraz ediyordu. Werthauer hezeyanlarına devamla dedi ki:

– Muhakeme esnasında, Talât Paşa'nın Almanya'nın müttefiki olduğu ve Almanya'ya müttefik olan bir adamın öldürüldüğü söylendi. Talât Paşa ve komitesi hiçbir zaman Alman milletinin müttefiki değildiler. Onlar eski Türk idaresini yıktıktan sonra on sene kadar mevkilerini bir kan deryası içinde muhafaza muvaffak olmuş insanlardır. Bu adamlar filvâki Almanya hükûmetiyle bir ittifak akdetteler, fakat bu ittifak eski militarist

Alman hükûmetinin eseri idi. Militarizm, hak ve adalete zıt olan şey demektir. Militaristlerin hududu, milliyeti yoktur. Onlar bütün dünyaya yayılmış müttehit [*birleşik*] bir kütle hâlinde yaşarlar. Bizde de böyle cebir ve şiddet taraftarı olan adamlar vardı. Hatta bunlardan bazılarını Türk ordusunu ıslah etmek için Türkiye'ye göndermiştik. Bizim nemize lâzımdı. Bir milleti tehcir etmek emri, bir militaristin kafasından doğabilecek en korkunç bir emirdir. İstanbul hükûmeti(nin) asıl jandarmaların cephede harp ettiklerini ve acemi jandarmaların iş başına getirildiklerini bilmesi lâzımdı.

Werthauer bundan sonra Türkleri tahkir edici birçok sözler daha sarf etti. Ondan sonra Talât Paşa'nın imzasını havi bir sürü telgraflar çıkardı. Sahte olduklarında hiç şüphe olmayan bu telgraflar güya Talât Paşa'nın imzası ile valilere çekilmişti. Bizim Türk postalarının kullandıkları telgraf kâğıtları üzerine yazılı olan sahte telgraflarda Ermenilerin külliye [*tümüyle*] imhası ve kadınların, çocukların bile esirgenmemesi emrolunuyordu. Bu emirler o zaman Dâhiliye Nazırı olan Talât Paşa tarafından valilere verilmiş olsaydı, onların açık lisanla yazılmayıp şifre ile bildirilmiş olacağına şüphe yoktu. Fakat bu ciheti söyleyecek, hâkimlere ve jüri heyetine anlatacak hiçbir kimse yoktu. Bu telgrafların büyük bir kısmı Andonyan isminde bir Ermeni tarafından mahkemeye tevdi edildi. Muharrirlik [*yazarlık*] yapan bu Andonyan da şahitlik için bilmem nereden Berlin'e gelmişti.

Bu sahte telgraflardan birinde şöyle deniliyordu: "Kadınlar, çocuklar ve hastalar bile düşünülmeden, imha tedbiri ne kadar feci olursa olsun, Ermenilerin mevcudiyetlerine nihayet verilecektir."

Diğer bir telgrafta da deniliyordu ki: "Bazı Ermenilerin tehcir-den kurtulmak için İslâmiyet'i kabul etmek istediklerini bildiriyorsunuz. Bu gibilere nefyedildikleri [*sürüldükleri*] yerlerde isterlerse Müslüman olabileceklerini söyleyiniz."

Hepsinde Talât imzası bulunan bu telgrafların sıhhati hakkından tahkikat yapılmasına bile lüzum görülmeden onlar da şahitlerin ifadeleri gibi aynen kabul ediliyor ve muhakeme dosyasına

ekleniyordu. Çünkü Alman sosyal demokrat hükûmetinin tazyiki altında çalışan Alman mahkemesinin vereceği ve binlerce sene sonra dahi adilâne (!) olduğunda asla şüphe edilmeyecek kararın alınması-na bu uydurma telgraflar da çok hizmet edecekti¹²¹.

Görülüyor ki bütün muhakeme mürettep, uydurma ve gülünç bir komedyadan başka bir şey değildi. O zaman ki Alman sosyal demokrat hükûmeti Ermeni meselesinde Almanyâ'yı temize çıkarcacağım diye Alman adliyesine böyle bir komedya oynatacağı yerde katili hapishaneden muhakeme edilmeksizin kaçtırtıverseydi daha akilâne [*akıllıca*] bir harekette bulunmuş olurdu.

Katilin ikinci avukatı bu bir taraflı muhakemeden istifade ederek sözlerine devamla Tayliryan'ı şöylece tarife başladı:

– Maznun ailesinin vekili, annesinin vekili olarak da hareket etmiştir. Yani Tayliryan cebir ve şiddet prensiplerine karşı adalet fikrini, insaniyetsizliğe karşı insaniyet fikrini, mutlak bir haksızlığa karşı güneş gibi parlayan bir hak ve adaleti temsil etmek üzere merdivenlerden aşağıya koştı. O, zulüm timsali olan bir adama karşı mazlumlara vekâlet etti. Maznun bu hislerin tesirleri altında ruhen zayıf ve hasta düşen bir adam hâline geldi. Onun bu ahval ve şerait karşısında iradesine hâkim olup olmadığını artık sizler, jüri heyeti, tayin ve takdir edeceksiniz.

Avukat Werthauer'in bu hezeyanları ile iş bitmiş olmuyordu. Sırada üçüncü avukat Niemeyer de vardı. Bu avukat da ayağa kalkarak söze başladı, Sünnîleri, Şîîleri, İranîleri ve Hanefîleri birbirine karıştırdı,

121 İddia o ki, 1915-1916 yıllarında Halep Sevkiyat Müdürlüğü'nde çalışmış olan Naim Efendi isimli bir Osmanlı memuru, Talât Paşa'nın Ermenilerin imhası için yolladığı bazı telgraf emirlerinden kopyalayıp sakladıklarını İstanbul doğumlu Ermeni gazeteci-yazar Aram Andonyan'a (1875-1951) 1918'de satmıştı. Orijinalleri bulunmayan bu telgrafların -hatta Naim Bey'in bile- gerçekliği şüphelidir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Şinasi Orel ve Süreyya Yuca, *Ermenilerce Talât Paşa'ya Atfedilen Telgrafların Gerçek Yüzü*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1983; Türkkaya Ataöv, *Talât Paşa'ya Atfedilen Andonian "Belgeleri"* Sahtedir, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara, 1984.

Ermenilerin nasıl dindar insanlar olduklarını, aralarında aile hislerinin pek kuvvetli bir surette tecelli ettiğini ve bütün Ermenilerin adeta yekvücut bir aile teşkil ettiklerini tafsilatı ile anlattı.

Bundan sonra, son asır zarfındaki Türk tarihini karıştırarak Hristiyan milletlerin Türkiye’den nasıl ayrılmış olduklarını jüri azasına izah etti. Neticede 1908 senesine gelerek meşrutiyetin ilanını tamamı ile uydurma bir şekilde şöylece tasvir etmeye kalkıştı:

– Talât Paşa 1908 senesinde ne suretle iktidar mevkiine geçti, biliyor musunuz? O bir gün bazı hempalarını [*arkadaşlarını*] bir araya topladı, Babîâlî’ye gelerek sadrazamla karşılaştı. Sadrazam, sigarası ağzında, elleri cebinde, Talât’ı bekliyordu. Kendisini görünce: “Ne var, ne yapıyorsunuz? Böyle şeylerden hoşlanmadığımı biliyorsunuz” diye bağırды. Fakat andahta [*atışa*] hazır duran tüfek o anda patladı ve Talât’ın, vücudunun ortadan kaldırmak istediği sadrazam gırtlığından vurularak ölü bir hâlde yere yuvarlandı.

Avukat Niemeyer’in Talât Paşa’yı bir canı gibi göstermek için jüri heyetine anlattığı bu uydurma masal, ihtimal ki Harbiye Nazırı Nâzım Paşa’nın vefatı ile neticelenen meşhur Babîâlî vakasına dayanıyordu. Meydanı boş bulan avukat eşhası, hadiseleri ve zamanları değiştirerek ve birbirine karıştırarak Talât Paşa’yı zalim bir adam gibi göstermek kaygısı ile söylenip durdu. Nihayettede dedi ki:

– Tayliryan’ın mesul olacağını ispat edecek bir nokta bulamazsınız. O mecbur olduğu tarzda hareket etti, asla vazgeçemeyeceği bir şeyi yaptı.

Bunu söyledikten sonra o da katilin beraatini istedi ve bununla artık katilin müdafaası bitmiş oldu. Her ne kadar son söz müddeiumumînin ise de muhakemenin bu tarzda cereyan etmesinden sonra onun sözlerinin bir kıymeti olamazdı. Müddeiumumî şayet başlangıçta Ermeni meseleleri mevzubahis olduğu zaman, vaadi veçhile muhakemeyi tehir ettirmiş olsaydı, o zaman neticenin başka türlü çıkması beklenebilirdi.

Hâlbuki muhakeme geri kalmadığından müddeiumumî de merhum Talât Paşa'yı müdafaaya hazırlanmamıştı. O zaten uzun uzadıya beyanatta bulunmaya kalkışmış olsaydı bile mahkeme reisi buna müsaade etmezdi. Çünkü reis, müddeiumumînin kısa süren ifadesi esnasında bile ona sözlerini çabuk bitirmesini ihtardan çekinmedi. Bir hâkimin tarafgirliği bu kadar olabilirdi!

Saatlerce devam eden şahitlerin ifadelerine ve üç avukatın mahirane uydurulmuş yalanlarına mukabil Talât Paşa beş on kelime ile müdafa edilmiş oldu.

İş bununla kalmış olsaydı gene ne ise denilebilirdi. Fakat müddeiumumî sözünü bitirince avukatlar gene ayaklanarak yeni hücumlara başladılar. Bilhassa Werthauer tekrar Talât Paşa'yı mevzu bahis ederek İstanbul divanıharbi tarafından verilen idam kararı mevcut oldukça kendisinin Türk sadrazamını daima bir canı telakki edeceğini söyledi.

Avukat Niemeyer de müddeiumumîye çatarak dedi ki:

– Umumî Harp esnasında Türkiye'de bulunmuş olan Alman askerî ve siyasi ricali Ermeni vakalarını caiz olmayacak bir tarzda gizlemeye çalıştılar. Her ne kadar bir parça evvelden o vakaların önüne geçmeye gayret ettilerse de biz Almanlar da o meselelerden dolayı şarkta aynı derecede mesul sayılıyoruz. Amerika'da, Fransa'da ve şarkta neşredilen birçok eserlerde Almanlar, Ermeni meselelerinde Türkiye'nin hakikî "Talât"ları olarak gösteriliyor. Şayet maznun beraat ettirilecek olursa o zaman hakkımızdaki bu ithamlar [*suçlamalar*] ortadan kalkacaktır. Cihan böyle bir beraat kararını yüksek bir adalet eseri olarak selamlayacaktır.

Bidayette [*başlangıçta*] Tayliryan davasına siyaset sokulmayacağı ve sokulmadığı iddia olunuyordu. Hâlbuki işte katili beraat ettirmek için açıktan açığa siyasi bir sebep gösterilmekten de çekinilmiyordu. Bu hâle kızmamak kabil miydi?

Niemeyer'in bu son sözleri üzerine artık muhakeme bitmiş oldu. Gayet vâsi ve şümüllü [*geniş ve kapsamlı*] böyle bir davayı bir buçuk günde hallettirmek için Alman mahkemesi fevkalâde bir istical

[*ivedilik*] eseri gösterdi. Nihayet, mahkeme reisi katilin tercümanlarından birine hitaben dedi ki:

– Maznuna söyleyiniz, vekillerinin üçü de kendisinin beraatini istiyorlar. Kendisi bu hususta bir şey söylemek ister mi?

Bu suale karşı katil dedi ki:

– Avukatların neler söylediklerini anlamadım. Fakat onlar tarafından söylenen şeylerin kâfi geleceğine eminim. Başka hiçbir dileğim yoktur.

Bunun üzerine reis jüri heyetine hitaben bazı şeyler söyledi. Verecekleri karar ve bunun için tatbiki lâzım gelebilecek maddeler hakkında kendilerini tenvir etti. Fakat en ziyade 51 inci maddeye dair izahat verdi, sonra dedi ki:

– “Müttehim” kararını vermek için üçte iki ekseriyet lâzımdır. Kanundaki sarahate [*açıklığa*] nazaran cevabınızda yediden fazla rey ile “evet” demeniz icap eder. 51’inci madde mucibince cezaî mesuliyeti reddetmek için ise hiç olmazsa sekiz rey lâzımdır. Maznunun taammüden katlettiğini tasvip eyleyecek olursanız “evet, yedi fazla rey ile” demeye mecbursunuz. Muhtelif sebepler dikkate alındığı takdirde de cevabınızda “evet, altıdan fazla rey ile” veyahut yalnız “evet” demeniz de kâfidir. Şimdi sual varakalarını [*kâğıtlarını*] imzalıyorum.

Bunun üzerine jüri heyeti azası sual varakalarını alarak müzakereye çekildi. Bu müzakere bir saat kadar devam etti. Mahkeme salonunda hazır bulunanlar Talât Paşa’nın intikamı alınarak katil mahkûm olacak mı yoksa beraat edecek mi düşüncesiyle bu bir saat zarfında heyecanlı dakikalar yaşadılar.

Yalnız Ermeniler değil, orada bulunan Türkler dahi, neticeyi kat’i surette bildikleri hâlde, gene bir taraf endişeye ve diğer taraf da ümide kapılmaktan kendisini alamıyordu.

Nihayet jüri heyeti mahkeme salonuna geri geldi. Heyetin reisi olan zat verilen kararı şu suretle tebliğ etti:

– Jüri azasının şu kararına namusum ve vicdanım üzerine şahadet ediyorum: “Maznun Salomon Tayliryan, 1921 senesi Mart’ının on beşinci günü Şarlottenberg’te¹²² bir adamı, Talât Paşa’yı, taammüden katlettiğinden dolayı müttehim midir? Hayır!”

Bu karar tefhim edildiği [*bildirildiği*] zaman mahkeme salonunda büyük bir hareket görüldü. Türkler hariç olmak üzere herkes kararı şiddetle alkışlamaya başladı. Karar reis tarafından imzalandıktan sonra mahkeme kâtibi tarafından tekrar okundu ve katile de tercüme edildi. Nihayet jüri heyetinin kararı mahkeme kararı şekline bağlandı, bunu mahkeme reisi aşağıdaki surette tebliğ etti:

– Maznun, mahkeme masarifi [*masrafları*] devlet kasasından tediye edilmek [*ödenmek*] üzere beraat eylemiştir. Çünkü jüri azası tarafından sâdır olan [*çıkarılan*] karardan dolayı maznun kendisine atfedilen cürümle müttehem değildir. Binaenaleyh hakkındaki tevkif kararı da refedilmiştir [*kaldırılmıştır*].

Bundan sonra katilin taraftarlarının sevinçlerini görmeliydi! Arkadaşları, yani cürüm şerikleri [*suç ortakları*] onu kucaklarında mahkeme salonundan dışarıya çıkarırlarken bir kısmı da avukatlarının etrafını alarak muvaffakiyetlerinden dolayı kendilerini tebrik ediyorlardı. Alkışlayanlar, tebrik edenler arasında birçok da kadın vardı. İnsan kendisini bir tiyatro kapısının önünde zannediyordu. Sanki meşhur bir artist sahnedeki muvaffakiyetinden sonra seyirciler tarafından kapının önünde alkışlanıyordu!

Filhakika, geçen vaka bir oyundan ibaretti. Bu oyun evvela facia olarak Hardenberg Sokağı’nda başlamış, ondan sonra mahkeme salonunda pek ayıp ve gülünç bir komedyâ şeklinde devam etmiş ve nihayet bir taraf için mesut ve diğer taraf için acıklı bir tarzda hitam bulmuştu.

Muhakemeyi başından sonuna kadar takip eden Türkler arasında Doktor Bahaeddin Şakir de bulunuyordu. Türkler aleyhinde söylendiğini yanında Almanca bilenlerden öğrendikçe gözlerinin

122 Charlottenburg.

parıldadığı görülüyordu. Karar tefhim edildikten sonra Bahaeddin Şakir çok hiddetlendi ve yapılan haksızlıklardan dolayı söylemedik söz bırakmadı.

Sadrazam Talât Paşa'ya karşı Alman topraklarında bir cinayet işlendikten sonra ilk iş bu cinayetin tenvirine uğraşmak olacak iken hadisenin mahiyeti tamamı ile gizli kaldı, yalnız Ermeni meselesinden uzun uzadıya bahsedilmiş oldu. Alman hükûmeti ve Alman adliyesi yalnız katil meselesi ile meşgul olacak iken yalnız Türk, Ermeni meselesini ortaya attı. Tayliryan ilk ifadelerinde kendisinin İran tabiiyetinde olduğunu söylediği hâlde, sonradan Türk tabiiyetinde olduğu iddiası kabul olundu. Hâlbuki İranlı bir Ermeninin Türk sadrazamını öldürmesini Alman hükûmetinin adi bir cinayet gibi kabul etmesi lâzımdı.

Alman zabıtasının mahareti herkesçe malûmdur. Onun cinayetindeki esrar perdesini yırtmaya muvaffak olacağına herkes kâni bulunuyordu. Hâlbuki bu kanaatler tamamı ile boşa çıktı. Katilin hüviyetini ve ifadelerini tahkik etmek için hiçbir teşebbüs yapılmadı. Mahkeme katilin bütün ifadelerini birer hakikat gibi kabulde tereddüt etmedi.

Katil ile beraber bir pansiyonda oturmuş olan arkadaşlarının cürüm şerikleri [*suç ortakları*] olması ihtimali çok kuvvetliydi. İlk tahkikatta zaten bu neticeye varılmıştı. Bu şerirler de mahkemeye verilmek lâzım gelirken bilâkis hem katil lehine şahit olarak dinlendiler, hem de kendilerine tercümanlık yaptırıldılar.

Bundan başka müddeiumumînin bazı itirazlarına rağmen katil lehine ifadeler veren birçok şahitler dinlendi. Papaz Lepsius'un saatlerce devam eden hayali ifadelerine karşı hiç ses çıkarılmadı ve jüri azasına yanlış telkinat yapılmış oldu.

Birçok Türkler ve Türkiye'de bulunmuş Almanlar şahit olarak dinlenmeleri için istida [*dilekçe*] verdikleri hâlde bunların şahadetine lüzum gösterilmedi. Gerek Türkiye ve gerek Ermeni meseleleri hakkında en doğru malûmatı vermeye muktedir olan bu şahadetlerin katil aleyhine çıkmasından korkuldu. Bu yüzden jüri heyeti tamamı ile karşı tarafın tesiri altına girdi.

Katil Tayliryan Berlin'e gelmeden evvel Paris'te idi ve oradan Cenevre'ye geçmişti. Bu iki şehirde eskiden beri Ermenilerin komite teşkilatı mevcut olduğu herkesin malûmuydu. Hatta Talât Paşa'yı öldürmeden evvel Paris'ten katile on iki bin mark gönderilmişti. Bu cihetler muhakeme esnasında kat'iyen dikkate alınmadı.

Katilin Talât Paşa'yı adım adım takip etmiş olduğu gün gibi aşikârdı. Bu nokta hakkında ona bir şey sorulduğu işitilmedi. Hâlbuki ananın hayali ve rüyaları şiddetle ileri sürülerek hakikat yerine hayaletle uğraşıldı.

Dünyanın her yerinde bir türlü adalet olabilir. Hâlbuki Tayliryan davasına bakan mahkemenin, bu işte adalet fikrini o zaman ki hükûmetinden almış olduğu apaşikâr meydana çıktı. Bütün hâkimler, avukatların hiçbir taraftan itiraz görmeyen uydurma ifadelerinin tesiri altında kaldılar.

Nihayet, katil serbest bırakıldığı gibi dört sene mütemadiyen Almanya ile omuz omuza harp etmiş olan Türk milleti de, ciğeri on para etmeyen insanlar tarafından tahkir edilmiş [aşışılınmış] oldu ve mahkeme bu tahkirlere karşı sesini çıkarmadı.

Muhakemenin aldığı acıklı netice üzerine Berlin'de bulunan bütün şarklılar toplanarak bir protesto imzaladılar ve bunu Almanya adliyesine tevdi ettiler. Bu protestoyu imzalayanlar arasında Türklerden başka Mısırlılar, Araplar, Azerbaycanlar, Hintliler, İranlılar ve Tatarlar da vardı.

Bundan başka Mısırlı Doktor Mansur Rıfat da o zaman ki Almanya Cumhurreisi Ebert'e¹²³ bir protesto telgrafi çekerek dedi ki:

"Almanya'nın bu zamanlarda dâhilde ve hariçte yaptığı azîm mücadeleler karşısında, Türk-Ermeni meseleleri ve bunların son neticesi olan Talât Paşa'nın katli ve katilin muhakemesi gibi meseleler şüphesiz ehemmiyetli sayılır. Şayet adaletin şan ve şerefi o muhakemede suistimal edilmemiş olsaydı, mesele hakikaten ehemmiyet kesbetmezdi. Biz, cumhuriyetin en büyük memuru ve adaletin koruyucusu olan şahsınıza müracaat etmeden evvel,

123 Friedrich Ebert (1871-1925): Alman sosyal demokrat politikacı. Weimar Cumhuriyeti'nin ilk cumhurbaşkanıydı.

adalete vurulan bu darbenin üzerinden geçip gidemeyeceğiz. Yapılan haksızlığın herhangi bir suretle tamir edilmesini beyhude bekledikten sonra sizin kapınızdan başka vurulacak kapı bulamıyorum. Bu husustaki icraatımdan dolayı Berlin polis müdüriyeti tarafından takibata uğradığım hakkında da ayrıca dikkatinizi celbetmeme müsaade buyurmanızı dilerim. Esas davaya gelince Liman Paşa'nın müzakere esnasında Türkiye hakkında istediği gibi beyanatta bulunmaktan men edildiğini söylemesi davanın mahiyetini anlatmak için kâfidir. Bundan başka Ermeni-Türk zıddiyetine dinî bir mahiyet verilmiştir. Bu büyük hata İslâm âlemi üzerinde fena bir tesir hâsıl edecektir. Velhâsıl, muhakeme, muhakeme denilmeye lâıyk değildir. O bir nevi ihtilâldi ki şayet cezasız kalacak olursa dünyada ve bilhassa şarkta Alman milletin namını lekeleyecektir. Onun için muhakemenin idaresi esnasında gösterilmiş olan taraftarlığı şiddetle protesto ederim.”

Tabii Doktor Mansur Rifat'ın bu protestosu da neticesiz kaldı. Zaten katil serbest bırakıldıktan sonra artık ne gibi bir netice beklenilebilirdi?

Tayliryan'ın şahsını korumak için alınan tedbirler arasında bir tanesi en ziyade dikkat nazarı celbediyordu. Bu da bütün gazetelere katilin fotoğrafının neşredilmemesi hakkında Berlin polis müdürlüğü tarafından gazetelere yapılan tembihat idi. Bu tembih üzerine gazeteler hakikaten onun fotoğrafını neşretmemişlerdi. Bu tedbir, beraat edeceği evvelinden mukarrer olan katili ileride Türklere tanıtmamaktan başka hangi sebepten dolayı alınmış olabilirdi?

Katilin beraati Alman gazeteleri tarafından muhtelif surette tefsir edildi. Bazıları sol cenah gazeteleri, hadiseyi alkışladılar. Bununla beraber hakikati yazan Alman gazeteleri de eksik değildi. Bunların içinden bir tanesi Talât Paşa'nın katli hadisesinde İngiliz parmağı olduğunu bile yazmaktan çekinmedi ve dedi ki:

“Bugün Almanya'da hakikaten kuvvetli bir efkâr-ı umumiye [*kamuoyu*] olsaydı, o efkâr-ı umumiye işin içinde İngiliz parmağı olduğunu ifşa ettikten sonra katilin tekrar tevkifi ve yeniden

muhakeme edilmesini şiddetle isterdi. Bunu yapmasa bile katil Tayliryan'ın muzır [*zararlı*] bir ecnebi sıfatı ile Alman hududu haricine çıkarılmasını temin ederdi. Bugün Almanya'nın misafiri bulunan daha birçok Türk dostlarımız vardır. Bunların emniyet ve selâmetleri için Tayliryan derhal hudut haricine çıkarılmalıdır.”

Fakat Alman gazetesi bunu isteye dursun, katil artık Berlin'in meşhur sokaklarında günün kahramanı olarak dolaşıp duruyordu. O gene Maykova'sına kavuşmuştu. Eğlencelerin, ziyafetlerin ardı arkası kesilmiyordu. Dünyanın her tarafındaki Ermenilerden tebrik telgrafları yağıyordu. Katilin hudut haricine çıkarılmasını isteyen Alman gazetesinin neşriyatı böylece hiçe sayılıp dururken diğer bir Alman gazetesi de diyordu ki:

“Büyük Türk vatanperveri Talât Paşa bir katle kurban gitti ve katil de, İngilizlerle Ruslar tarafından Türkiye'yi taksim etmek için alet olarak kullanılan Ermeni milletine mensuptur. Bu böyledir ve bu hakikat, millî intikam kisvesine sokulan bir takım psikolojik sebep gölgeleriyle ortadan kaldırılamaz. Katil Alman toprağında vukua gelmiş ve maatteessüf cezasız kalmıştır. Hâlbuki Almanya şimdiye kadar bir hak ve adalet devleti diye tanınırdı. Şimdi ise ecnebi milletlere mensup olan kimseler cezaya çarpılmaktan korkmayarak hususî hesaplarını Alman topraklarında hâl ve tesviye etmek [*düzeltemek*] için fırsat buluyorlar. Galiba bir gün Karadağlılarla Arnavutlar da ailevî kavgalarını ve bundan ileri gelen kan davalarını Alman topraklarında hâlle kalkışacak olurlarsa buna hayret etmemek lâzım gelir.”

Cinayetın cezasız kalmasına çok kızan başka bir Alman gazetesi ise şu mütalaaları yürütüyordu:

“Türkiye'yi vatan olarak kabul eden milletler arasında Ermeniler kadar hiçbir millet Türklerle dostane bir surette geçinemezlerdi. Hatta daha bundan 40 sene evveline gelinceye kadar Türkler Ermenilere “Sadık Millet” namını bile verirlerdi. Türkiye'deki Ermeniler nazır olurlardı, milyoner olurlardı. İstanbul'da, Anadolu'da arazi sahibi birçok Ermeni vardı. Fakat Ermeniler Türk

idaresine karşı ayaklandılar, kendileri için ayrı bir vatan istemeye başladılar. Onlar bu istekleriyle ortaya çıktıkları için pek ağır cezaya çarptılacaklarını biliyorlardı. Nitekim Ermeniler bomba ve kama ile oynamaya kalkışınca gizli Ermeni teşkilatı tarafından Türk memurları ve askerleri öldürülmeye başlanınca bu cezaları da gelip üzerlerine çökmekte gecikmedi. Bu işler Avrupa devletlerinin dikkatini celbetmek için yapıyordu. Fakat ondan sonra artık Türk milletiyle Ermeni milleti arasındaki anlaşma yerine öldürücü bir kin tohumu ekilmiş oluyordu. İşte ekilen bu kin tohumları Harb-i Umumî senelerinde mahsulünü vermiş oldu. Milli hislerini henüz kaybetmemiş olan Almanlar Berlin mahkemesi tarafından verilen hükme derinden derine teessüf ediyorlar ve o hükümden dolayı doğrusu utanıyorlar!

Katil Tayliryan'ın gülünç muhakemesi hakkında Alman gazetelerinin yukarıdaki mütalaalarından fazla bir şey yazmaya lüzum yoktur. Onların neşriyatı mahkemenin ve arkasındaki, o zaman ki, hükûmetin ayıplarını ortaya atmak için kâfidir. Bu esnada Talât Paşa'nın cenazesi tabutu ile beraber defnine intizar ediyordu [*gömülmeyi bekliyordu*]. Çünkü henüz gömülmemişti. Merhumun arkadaşları onu bir gün Türkiye'ye nakletmeyi ümit ettiklerinden gömdürmemişlerdi. Fakat nakil için bir fırsat çıkmadığından bu vaziyet senelerce devam edip durdu. Almanyada bulunan Türkler diyorlardı ki: "Hayır, Talât Paşa'nın mübarek naaşını gömdürmeyiz. Katili serbest dolaştıkça o tabut protesto makamında öyle açıkta kalacaktır!"

Fakat Berlin'deki islâm cemaatinin ısrarı üzerine naaşın artık defni lâzım geldi. Talât Paşa'nın katilini serbest bırakmak hatasını işleyen sosyal demokratların ayıbını, Hitler hükûmeti, paşanın yatığı kara toprak üzerine bir mezar inşa ettirmekle örtmeye çalıştı.

– SON –

EKLER

Ek I

Suikast Günü Talât Paşa ile Buluşması Olan Ernest Jackh'ın Sultanın Başyaveri Zeki Paşa'ya Mektubu¹²⁴

17 Mart 1921

... Öldüğü gün ve saat olan, tam 15 Mart, saat 11.30'da, Nâzım Bey ve diğer İttihatçı dostları ve mültecileriyle birlikte oturduğu Hardenbergstrasse Otel'i'nde Talât Paşa ile buluşacaktım. Hayvanat bahçesini geçerken caddenin öteki tarafında bir kalabalık gördüm. Durmadım, zira bir iki dakika geçiyordu, Talât'ı bekletmek istemedim... Oturduğu Hardenbergstrasse No. 4'te durdum, alalacele merdivenleri çıktım, zili çaldım, beklerken içeriden bir kadının ağlayıp inlediğini duydum. Kapı açıldı. Önümde Nâzım Bey duruyordu. Bana: "Allaha şükür ki buradasınız! Talât'ın cesedini kaldırmak için bize yardım edin. Birkaç ev aşağıda sokak üzerinde yatıyor, bir Ermeni vurdu. Polis, cinayet şubesi gelmeden cesedi vermek istemiyor. Bu iş de saatler alacak."

Vakanın olduğu yere doğru alalacele gittim, kalabalığı iterek polise hüviyetimi gösterdim ve hemen cesedi vermesini istedim. Nâzım Bey'e söylenilen aynı şey, cinayet şubesi ekibi gelene kadar beklememiz lâzım geldiği bana da söylendi. Müttefik Türkiye'nin en büyük resmî memuru, sadrazama taallûk eden ve katilin yakalanıp suçunu itiraf ettiği bu kadar aşikâr bir vaziyet için neden böyle formalitelerin icap ettiğini sordum. Polis, üzgün olduğunu fakat bir şey yapamayacağını söyledi.

Nihayet onu muhafızlardan birini yanıma vererek telefon bulunan bitişikteki eve gitmekliğime ikna ettim... ve oradan aynı şeyi Polis Müdüriyeti'nin bu işlerle alâkadar bürosundan rica ettim. İşin

124 Ernest Jackh, *Yükselen Hilâl-Bir Millet'in Yeniden Doğuşu*, çev. Perihan Kuturman, Temel Yayınları, İstanbul, 1999, s. 330-332.

ehemmiyetini belirtmek için sokakta yatan adamın harpte müttefikimiz ve bir nevi “Türk Bismarck”ı olduğunu söyledim. Nihayet Polis Müdüriyeti yanımdaki muhafıza, Talât’ın cesedinin hemen Charlottenburg morguna kaldırılmasına müsaade ettiklerini bildirdiler. Hemen en yakın polis merkezine giderek bir Kızıl Haç arabası çağırdık ve Talât Paşa’yı morgda diğer cesetlerin arasına bıraktık. Ermeni talebenin kurşunu çok yakın mesafeden girdiği için başının arkası tamamiyle parçalanmıştı.

Ermeni mahkemeye verilecek, fakat “eski bir sefaret tercümanı ve bütün tercümanlar gibi Arap dostu Türk düşmanı olan” şimdiki Hariciye Nazırı Dr. Rosenin açık Türk düşmanlığını göz önünde bulundurarak mahkemenin siyasî tesirler altında karar vereceğinden korkuyorum. Nazır, o kadar kısa görüşlü ki gelecek zaman içinde Almanya’nın Türk dostluğuyla hiçbir alışverişi olmadığını ilan etmekten bir zevk duyuyor.

Ek II

Doktor Nâzım'ın Cavit Bey'e Mektubu¹²⁵

21 Mart 1921

Azizim Cavit Bey,

Sâi namına yazılmış 14 Mart tarihli mufassal mektubunuz taziye telgrafınızdan bir gün sonra geldi. Zavallı Talât Londra'ya gideceğinize dair İsviçre'den gönderdiğiniz telgraftan ne kadar memnun olduysa bu mektubu da o kadar sabırsızlıkla bekliyordu. Mektubunuzun vusulünü müteakip size mektup göndermeyi düşünmedim değil. Fakat nereye ve hangi kafa ile?

Katil son zamanlarda Talât'ın evinin tam karşısına tesadüf eden evde bir oda tutmuş, her gün panjurlarını indirdiği pencerenin arkasından Talât'ı tarassut altına alıyormuş. Mart'ın on beşine tesadüf eden Salı günü saat on bir raddelerinde Talât evden yalnız çıkmış, eldiven satın almak üzere yola koyulmuş. Haronberg Sokağı'nın 17 numaralı hususî konağının parmaklıkları önüne geldiği zaman arkasından gelen katil büyük hacimde parabellum revolveriyle hemen üç dört parmak mesafeden ve arkadan kafatasına bir kurşun sıkmış. Talât derhal teslim-i ruh etmiş ve taşlar üzerine yüzükoyun düşmüş. Katil revolveri yere atıp kaçmaya başlamış. Lâkin o sırada vakayı görenler tarafından yakalanmış. Kafası yarıldıktan sonra polise teslim edilmiş. On biri çeyrek geçe muhafaza müdürü esbakı Salim Bey bana geldi. Haronberg Sokağı'nda birisinin ya intihar ettiğini veya öldürüldüğünü anlattı. Salim Bey vakaya iki üç yüz metre uzaktan şahit olmuş. Fakat merak edip de yere düşeni nazar-ı terkikten geçirmemiş. Yalnız üzerindeki palto ile kunduralarının rengi hatırında kalmış. Bu rivayet

125 Hüseyin Cahit Yalçın, "Tarihî Mektuplar", *Tanin*, 8 İkinciteşrin 1944, s. 3; Hüseyin Cahit Yalçın, "Tarihî Mektuplar", *Tanin*, 9 İkinciteşrin 1944, s. 1 ve 3; Hüseyin Cahit Yalçın, "Tarihî Mektuplar", *Tanin*, 10 İkinciteşrin 1944, s. 6; Hüseyin Cahit Yalçın, "Tarihî Mektuplar", *Tanin*, 11 İkinciteşrin 1944, s. 1.

bende hiçbir şüphe uyandırmadı. Beş altı dakika sonra, Rüsuhi Bey geldi. Paşa'nın bana gelip gelmeyeceğini sordum. Bir çeyrek evvel evden çıktı, çarşıya doğru gitti, avdetinde buraya uğrayacak dedi. Salim Bey paltosunun rengi ile kunduraları hakkında izahat istedi. Rüsuhi Bey'in cevapları bizi endişeye düşürdü. Hemen kalkıp mahalli vakaya gittik. Cesedin üzerindeki örtüyü kaldırıncı biz de beynimizden vurulduk. Muhafız bulunan polislere merhumun hüviyetini bildirdik ve oradan çekildik. Müddeiumumîlik tarafından tahkikat-ı iptidaiyesi yapılmak için ceset saat bire kadar bulunduğu yerde bırakıldı. Saat birde bir araba ile morga naklolundu. Cenaze merasimi yapılmak için Cumartesi sabahı eve nakledildi.

Cumartesi günü on bir buçukta evde namazı kılındıktan sonra muvakkaten intihap edilen bir mahalle nakledildi. Davetnâmeler refikası ve şark kulübü namına gönderildi. Cenazede ümidimizin fevkinde kalabalık vardı. Bu kalabalığın en mühimini Talât'ın Türkiye'de tanıdığı resmî Almanlar teşkil ediyordu. Ondan sonra şark akvamı geliyordu. Reisicumhur, başvekil, hariciye ve adliye nazırları ve diğer erkân-ı hükûmet taziye için memuru mahsuslar gönderdiler.

İmparatorun başmabeyincisi de cenazede hazır bulunmuştur. İsviçre sefiri, İtalya sefiri de buna iştirak etti. Külmann, Bernsdorf ve daha birçok zevat hazirûn arasında bulunuyordu. İsviçre sefiri şifâhen cenaze merasiminin sefarethanede olması emrini vermiş ve lâkin bazı resmî Türk memurları korkmuşlar, Talât'ın idama mahkûmiyetini öne sürerek buna mâni olmuşlardır.

Vakti münasibinde İstanbul'a nakledilmek üzere ceset bâdettah-nit mahfaza içinde tevdi olunan mahalde müteaddit nutuklar irat edilmiştir. Türkler namına Baha¹²⁶, Araplar namına Şekip Aslan ve Kudüslü Şeyh Abdülkadir, Acemler namına iki hatip, Azerbaycanlılar namına İdris, Mısırlılar namına iki genç, Almanlar namına Mös-yö Günther ile Doktor Jack pek harareti nutuklar irat etmişlerdir. Hazirun bu nutukları tam iki saat ayakta dinlemiştir.

Şark akvamının nutuklarının hûlasası: Bu cinayet şahsî yahut millî intikamın mahsulü değil, islâm akvamı hakkında takip olunan

126 Doktor Bahaeddin Şakir olacaktır. (Yazarın notu)

emperyalist siyasetin bir neticesidir. Biz bunun intikamını alacağız. Fakat caniler gibi masum kanı akıtmakla değil, esaret zincirlerini kırarak istikbalimizi kazanmakla alacağız. Talât'ın mukaddes ruhu bu gaye için en büyük vazifesini oynayacaktır.

Şekip Aslan'ın Fransızca nutku pek müessir idi. Hintlilerle Mısırlılar ve Acemler nutuklarında bu cinayette İngilizlere bir hisse ayırdılar. Azerbaycanlı, Mısırlı ve İranlı hatipler Ermeni milletine hakarete bulunmak zaafında bulundular. Arkadaşları namına söz söyleyen Baha yalnız merhumun hasaisinden bahsetmekle iktifa etti. Almanlar da nutuklarında ihtiyatlı hareket ettiler. Talât'ın şahsî kıymetlerinden ve Almanlık için bir ziya olduğundan bahsettiler.

Bütün bu hadisatta refikası Hayriye Hanım'ın teessüratı hepimiz için ayrıca bâisi elem oldu. Zaman oldu ki kendi teessürlerimizi unutup bu bedbahtı teselli ile uğraşmak mecburiyetinde kaldık. Bu hususta Madam Wassermann'ın fedakârlığını, ulüvvü cenâbını zikretmeden geçemeyeceğim. Merhum(un) her şeyde olduğu gibi dostlarını da intihapta aldanmadığına bu kadının acı günlerindeki harekâtı şahittir. Bu harekâtıyla bu kadın Talât'ın bütün arkadaşlarını kendisine minnettar etmiştir. Birkaç arkadaş gidip kendisine teşekküratımızı takdim edeceğiz. Siz de bir şey yazsanız fena olmaz.

Talât takayyüt prensibini kabul etmiyordu. Bu husustaki ihtarâtı sem'i itibara bile almıyordu. Bunun için kendisine suikastte hiçbir müşkülât yoktu. Katil ifadatında Ermeni vekayiini kendine siper yapıyor ve beş seneden beri Talât'ın arkasını takip ettiğini söylüyor. Talât'ı öldürmek bugün ne kadar kolay idiyse dün de, iki sene evvel de o kadar kolay idi. Hele Almanya ihtilâlât içinde yuvarlanırken daha kolaydı. Öyle olduğu hâlde Talât'tan intikamını almak için dünyayı dolaştığını söyleyip duran bu milliyetperver katil ne için o sıralarda bu katli irtikâp etmedi de tam Talât'ın kabine teşkili için resmî, gayri resmî mehafilde çalışıldığı bir zamanda irtikâp etti? Bizce bu vakada Ermenilik exploiter [*istismar*] edilmiştir. Fakat saik başka şeydir. O şeyin ne olduğunun keşfini Alman polisinin zekâsına bırakıyoruz. Ben bu işte her şeyden ziyade Yunan parmağını ve parasını görüyorum. Belki aldanıyorum.

Talât'ın, sizin de bildiğiniz gibi, Almanya'ya geldiği zaman yetmiş bin mark¹²⁷ kadar bir parası vardı. Son aylarda bu parayı bitirmiş, beraberinde getirdiği altın tabakalarıyla nişanlarını ve Hayriye Hanım'ın mücevheratını satmakla idare-i teayyüş ediyordu. İstanbul'da bıraktığı validesi ile iki hemşiresine eşya satarak geçinmelerini yazmıştı. Pek yakın zamanda bu membaların tükeneneğine şüphe yoktur. 21 Şubat'tan beri resmen münasebette bulunduğunuz zevat delâletiyle bu zavallılar için bir şey yaptırmak imkânı yok mudur? Gıyabî hükümler vefat ile sakıt olurmuş. Siz bittabi bunları düşünmez değilsiniz. Hayriye Hanım biraderiyle yaşamak istemiyor. Muvakkaten (üç ay için) apartmanını muhafaza ediyor. Rüsuhi Bey ile arkadaşlardan birinin zevcesi kendisine refakat edecektir. Trabzon'da bulunan biraderi Hayreti'yi buraya getirteceğiz. Şimdi düşündüklerimiz ve kararlarımız bunlardır.

Merhumun en büyük bir heykeltıraşa maskesi aldırılmıştır. Zaten İstanbul'da bulunduğu zaman bir Alman sanatkârı büstünü yapmış imiş. Bu büstlerden bir tanesi Alman sefarethanesinde, bir ikinci de Doktor Jack'da bulunuyormuş.

Şehadetinden sonra yapılacak büstü dostları için şüphesiz en kıymetli bir yadigâr yerine geçecektir. Cevabınıza intizar eder ve gözlerinizden öperim kardeşim.

Rüstem

Adresim: Rüstem, Uhlandstr, 194
Berlin (Charlottenburg)

Arkadaşlar ayrı ayrı selam ediyorlar.

127 Bir mark bizim para ile altı kuruştur. Harbin sonlarına doğru beş kuruşa tenezzül etmişti. O tarihlerde daha ne kadar düştüğünü bilmiyorum. Düşmemiş farz edersek üç bin beş yüz Türk lirası tutar. (Yazarın Notu)

Ek III

Eşi Hayriye Hanım Talât Paşa'yı Anlatıyor¹²⁸

O Dâhiliye Nazırı idi. Ben “Dame de Sion” Fransız Lisesi’nde talebe idim. Necmettin Molla Bey’in ailesi beni görmüş, beğenmiş. O sırada, Talât Bey’i de evlendirmek istiyorlarmış. Benden bahsetmişler. Henüz on beş yaşında olduğumu öğrenince: “Aman, ne yapıyorsunuz, olmaz” demiş. Bir sene böyle geçiyor. Bu esnada evlenme la-kırdıları dinmiyor. Nihayet gene ben de karar kılıyor. Yalnız: “Acaba küçük bir geliri var mı?” diye sormuş. “Çünkü, demiş, ben politika adamıyım, nasıl, nerede, ne zaman öleceğim bilinmez! Ona ne sığınacak bir yuva, ne geçinecek bir servet bırakamayacağım muhakkak... Eğer kendisinin ayda beş on lira getiren bir iradı olursa hiç değilse, yaşarken yüzüne endişesiz, korkusuz bakabilirim!”

Hakkı varmış. Elinden geçen milyarlardan ona hiçbir şey bulmadı. Nişanlandığımız zaman Dâhiliye Nazırı idi. Bir yıl sonra evlenirken fırka reisi bulunuyordu.

En sevinçli günü, hâlâ gözlerimin önündedir. Çanakkale zaferini haber aldığımız an... Sevinçten kendinden geçer gibi olmuştu. Hiç unutmam, yatak odasında idik; “Hayriye... Öyle planlarımız var ki... Ah, şu harbi kazandığımız gün, bilsen ne olacak... Cihangir büyük bir Türk devleti kurulduğunu göreceğiz ve Türk milleti hak ettiği tam hürriyetine kavuşacak... İnkılâplar yürüyecek, ta Cumhuriyete kadar...” diyordu. Ben de heyecan ve sevinç içinde idim. O günleri görür gibi olmuşum. “Ya Cumhurreisi kim olacak?” diye sordum. Şöyle yüzüme uzun uzun baktı, “ne demek istiyorsun yani?” dedi. “Öyle ya... Cumhuriyet olunca, bir de reisi olmaz mı? Mesela...” diyecek oldum. Birdenbire silkinerek: “Ben mi?... Asla!... Böyle bir

128 *Yakın Tarihimiz*, 12 Temmuz 1962, Cilt 2, sayı 20, s. 193-195.

şeyi hatırıma bile getirmek istemem... Bu millet elbette en liyakatli, en namuslu, en vatansever evladını seçip o makama oturtur” dedi.

En üzüntülü günü?... Balkan harbinde... Edirne’nin düştüğü gün... ağladı. O gün ilk defa gözyaşı döktüğünü gördüm; “Edirne’yi alamazsak, Allah benim canımı alsın” diye inliyordu. O sırada Enver Paşa Fransız hastanesinde yatıyordu. Koştı, ona gitti: “Enver, derhal Edirne’yi kurtaracaksın!” diye adeta zorla yataktan kaldırdı ve apandisitine, otuz sekiz derece ateşine rağmen koluna girip, ata bindirdi, gönderdi.

Evine bağlılığı da büyüktü... Evinde kalabildiği zamanlar en mesut, en neşeli zamanlar idi. Bundan büyük zevki yoktu. Ben, on senelik müşterek hayatımızda bir gün bile, aramızda gürültü patırtı şöyle dursun, küçücük bir anlaşmazlık, bir kırgınlık olduğunu görmedim, böyle bir şey hatırlamıyorum.

Eğlenceleri... avdı... İstanbul’da iken, boş zaman bulabilirse, Küçükçekmece’deki çiftlikte ava çıkardı. Hele bıldırcın avını pek severdi. Ata da düşküncü. Üç atı vardı. İmkân buldukça, şehir dışında atla gezerdi. Bilhassa Necid Şeyhi İbn-i Suud’un kendisine hediye etmiş olduğu Hamuda ismindeki hâlis kan Arap atına pek düşküncü. Gariptir ki, Paşa İstanbul’dan ayrıldıktan sonra bu at bütün ihtimamlara rağmen yaşamamıştır.

Talât Paşa içki içmezdi. Ben paşanın ağzına alkol koyduğunu görmedim. Hatta evimize bile, bir şişe rakı girdiğini bilmiyorum. Aksine dindardı. “Yarın kandil çocuklar...” der ve hep beraber oruç tutardık. Her sabah abdestini alır, namazını kılar, İnna Fetahnâleke okur, öyle işine giderdi. Cuma namazlarını da hiç kaçırmazdı.

Çok cesurdu. Tehlike nedir bilmezdi. “Etrafında kim bilir, ne maksatla kimler dolaşüyor, dikkat et!” dedikleri zamanlarda bile alıdirmaz, çantasını koluna alınca fırlar, tek başına giderdi. Berlin’de -en sonunda kanına giren katil- daha evvel iki defa karşısına çıkmış, paşa ile göz göze gelmiş. Fakat paşa o kadar pervasız, sakin, hatta gülümseyerek bakıyormuş ki, avuçladığı silahını çıkarmaya cesaret edememiş ve nihayet: “Ben Talât Paşa’ya baka baka silahımı çekemeyeceğim, ancak arkasından vurabilirim” demiş.

TALÂT PAŞA'NIN SON GÜNLERİ

Berlin'de çok sıkıntılı günler geçirdik. O, otuz altı milyon nüfuslu bir imparatorluğun başında idi. Milyarlar ve milyarlarla oynadı. Fakat kursağına bir lokma, bir zerre haram girmedi. Belki inanmazsınız, sadrazam iken bile yemeğini sefer tası ile evden Bab-ı Âli'ye gönderirdim. Bir yere gitmesini, kimseden ikram görmesini istemezdi. Berlin'de beş parasız kaldığımız günler oldu. Parmağımızdaki yüzükleri sattık. Nihayet son hatıraları, nişanları bile...

Lakin hiçbir zaman ümitsizliğe düşmedi. Ümitsizliğe düşseydi zaten yaşayamazdı. Memleketinin kurtulacağına sarsılmaz bir inancı vardı. Bu inancı kaybettiği gün, biliyorum, yaşayamaz, intihar ederdi. Fakat bilhassa Mustafa Kemal Paşa'nın başa geçtiğini görünce: "Kurtuluş artık yüzde milyon muhakkaktır" diyordu ve millî mücadelenin zaferine dua ediyordu. Bu arada elinden geleni de yapıyordu. Anadolu'ya silah, cephane ve saire temini için kaç defa İtalya'ya gitti. Bu büyük hizmetlerini bizzat Atatürk de takdir etmişti. Berlin'den memleket dönüşünde bir gün Ankara'ya davet edilmiştim. Merhum vali Tahsin (Özer) Bey'in evinde, ilk defa Atatürk'le karşılaştım. Tabii yalnız Talât Paşa'dan bahsedildi. Bu arada Atatürk'ün: "Eğer Talât Paşa Meşrutiyet inkılâbını yapmamış ve ondan sonraki meşkûr hizmetleriyle bu yolları açmamış olsaydı, biz bu inkılâbı yapamazdık" deyişini daima hatırlarım.

Ek IV

Hatıralar: Talât Paşa¹²⁹

Yirmi iki sene evvel yabancı bir memlekette hain bir düşman kurşunuyla yere serilen millet ve memleket fedaisi kahraman Talât Paşa'nın kemikleri, müşfik ve mütehassir vatan topraklarına kavuşuyor. Bu hadise(nin) o zamandan beri hicran ve matemini taşıyan kalpler için derin bir tesliyet ve memnuniyet vesilesi olduğu şüphesizdir. Onun mezarı bu memlekette feragat ve faziletin yüksek bir abidesi olacak ve idealist genç nesillere, içinde millî bir hazinenin medfun olduğunu daima hatırlatacaktır.

Talât Paşa'nın nazır ve sadrazam olduğu devirde ben de aynı siyasî manzumede genç bir mebus olarak bulunduğumdan bu büyük şahsiyete ait gerek kendi düşünce ve mahfuzatımdan ve gerek mevsukan işitip öğrendiklerimden bazılarını bu vesile ile yazarak hem merhumun aziz ve kıymetli hatırasına bir hürmet hem de o devri idrak etmeyen, fakat hususî ve siyasî hayatını bilmek isteyen gençlere naçiz bir hizmet ifa etmek isterim.

Muhakkaktır ki meşrutiyet inkılâbını vücade getiren İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin Selânik'te tesis ve idaresinde en mühim rolü yapan Talât Paşa olduğu gibi meşrutiyetten sonra da hem cemiyetin lideri hem de hükûmetin en mühim rüknü yine o olmuştur. Kendisinin bu hâl ve mevkide bulunmasında talih ve tesadüfün asla yeri yoktur. O, kazandığı mevkii istibdat idaresini yıkmaktaki büyük hizmetine, mümtaz ve müstesna zekâsına, emsalsiz feragat ve vatanperverliğine medyundur. Kendisinin inkılâp ve siyaset arkadaşları bu hakikati itirafta müttelik ve müttehittir.

Talât Paşa 1290 (1874) tarihinde Edirne'nin Kebeyapıcı mahallesinde doğmuştur. Pederi Çepelceli, müstantiklikten mütekait

129 Rasim Başara, "Hatıralar: Talât Paşa", *Vakit*, 25-27 Şubat 1943.

Ahmet Efendi'dir. Ahmet Efendi aslen yürük yani hâlis Türk'tür. Annesi Cesir Mustafa Paşa kazasının Selbüken nahiyesinden Bayraktar Hüseyin Ağa'nın kızı Hürmüz Hanım'dır. Henüz üç yaşlarındayken yani 1293 tarihinde bir sene kadar ailesiyle beraber İstanbul'da bulunmuş ve Çatladıkapı'da oturmuşlardır.

İlk tahsilini Vize kazası iptidaî mektebinde gördükten sonra Edirne Askerî Rüştîyesi'ne girmiş ve mektebi bitirip şahadetnâme alarak Edirne İdadisi'ne yazılacağı sırada mektebin muallimlerinden birini dövmesi üzerine mektep idaresi şahadetnâmesini vermemiş ve aradan üç ay geçtikten sonra vilâyet defterdarı Refik Bey'in (Salâhatin Refik Bey'in babası) mektep idaresini taziyik etmesi ile şahadetnâmesi verilmişse de kayıt ve kabul zamanı geçmiş ve kapanmış olduğundan idadi mektebine girememiştir. Pederi vefat ettiği zaman kendisi on sekiz yaşlarında bulunuyordu. Validesi ile iki hemşiresine tahsis olunan cüz'i dul ve yetim maaşı maişetlerini temine kâfi gelmemesi dolayısı ile Edirne Telgraf ve Posta Baş Müdüriyeti'ne kâtip olarak girdi. Alyans İsrail Musevi Mektebi'ne de Türkçe muallimi oldu. Mektebin müdürü Lupanın kızından Fransızca okudu. Çok genç yaşında istibdat idaresi aleyhine çalışmaya ve isyana başladı. Vaziyet ve hareketleri daha yirmi bir yaşında iken hükûmetin gözüne batarak aynı maksat için kendisiyle beraber çalışan pek yakın komşusu ve arkadaşı Faik ve meşrutiyetten sonra ilk imparatorluk meclisinde İpek mebusu olan hafız İbrahim Efendi ile beraber tevkif edildi. Mevkufiyeti esnasında bir arkadaşının evinde yapılan araştırmada bir mektubu bulundu. Bu mektupta "işler iyi gidiyor, yakında emelime nail olacağım" denilmekteydi. Bu cümledeki "işler" den maksat istibdat idaresi aleyhindeki teşebbüsler olduğunu söylemeye lüzum yoktur. Bu mektuptan dolayı Talât Bey sorguya çekildi. Bu sözlerle ne demek istediği, maksadının ne olduğu soruldu. O da Alyans İsrail mektebi müdürü Lupanın kızından Fransızca okuduğunu ve bu vesile ile aralarında muaşaka vücut bulduğunu arkadaşına bu şekilde anlatmak istediği cevabını verdi. Müteakiben kız getirip aralarında böyle bir muaşakanın mevcut (olup) olmadığını sordular. Kız hakikatte böyle bir hâl bulunmamasına rağmen sadece

Talât'ı büyük bir tehlike ve felaketten kurtarmak maksadı ile sözlerini aynen teyit ve tasdik etti. Talât Bey'in Edirne tevkifhanesindeki mevkufiyeti yirmi beş ay sürdü. Bilahare 314 (1898) Şubat'ı içinde bir kadir gecesi Abdülhamid'in iradesi ile affedildiyse de o zaman Edirne valisi ve ikinci ordu müşiri Arif Paşa'nın Edirne'de serbest bulunmalarının idarî ve siyasî mahzurlarından bahisle mabeyine müracaatı üzerine Talât Bey menfi olarak Selânik'e, Faik Bey de Konya'ya gönderildi.

Görülüyor ki Talât Bey'in çocukluk devresi ve komitecilik hayatının bir kısmı Edirne'de geçmiştir. Talât Bey Selânik'e gönderildiği zaman Selânik'te esbak Adliye Nazırı Rıza Paşa vali bulunuyordu. Paşa daha ilk görüşte bu genç sürgünün simasından namuskârlığını ve memleket için ileride hayırlı ve müfit olacağını anlamakta gecikmedi. Bu sebeple kendisine çok iyi muamelede bulundu.

Selânik Posta ve Telgraf İdaresi'nde iyi bir vazifeye tayini için başmüdürü çağırarak emir verdi. Başkâtiplik henüz açık olmadığından muvakkat bir zaman için seyyar memurluğu vazifesini teklif etmesi üzerine Talât Bey Rumeli'nin muhtelif şehir ve kasabalarında İttihat ve Terakki teşkilatını yapmak ve faaliyetini tevsi etmek maksadı ile bu vazifeyi memnuniyetle kabul eyledi. Bir müddet sonra da açılan bin kuruş maaşlı başkâtipliğe tayin olundu. Selânik'te bir taraftan Rahmi, Mithat Şükrü, Manyasizade Refik Bey ve sair bir takım vatanperverlerle cemiyetin teşkilatı, ordunun genç ve güzide zabitanı ile de temasa geçmek suretiyle tevsi ve takviyeye çalıştığı gibi diğer taraftan da mason locasına girerek o zaman istibdat idaresinin tecessüsü ve tazyikinin nüfuz edemediği bu müessesenin bulunduğu binada da hareket ve faaliyet serbestisini daha ziyade temine muvaffak oldu. Talât Bey'in mason locasına girmesi ve bu locadan istifadesi münhasıran bu maksattan ileri gelmiştir.

Daha sonra Selânik'te açılan hukuk mektebine girdi. Mektebin son sınıfına kadar da hem hukuk tahsil hem de talebeye ihtilâl ve inkılâp fikirlerini telkin ve birçoklarının cemiyete girmelerini temin etti. Talât Bey'in Selânik'te şahsına gösterilen hürmet ve itibar pek haklı olarak kazandığı mevki ve itimat, resmî vazife

ve muvaffakiyetle hiçbir suretle mütenasip değildi. Selânik Posta ve Telgraf Başmüdürü ile merkez müdür arasındaki ihtilaf günün birinde merkez müdürünün, başmüdürü tokatlaması hadisesini doğurdu. Başmüdür merkez müdürü aleyhine Selânikçe pek meşhur bir dava açtı. Manyasizade Refik Bey merhumu vekil tayin etti. Talât Bey'i de şahit gösterdi. Muhakeme günü mahkeme salonu samiin ile hıncahınc bir hâle gelmişti. Şahit Talât Bey'in daha ziyade başmüdürün aleyhinde ve merkez müdürünün lehindeki şahadeti üzerine beklemediği bu vaziyetten son derecede müteessir ve mütehevvir olan başmüdürün reise hitaben: "Bir defa Talât Bey'in mahkeme-i aliyyenizce şahadetinin kabule şayan olmaması lâzım gelir. Çünkü kendisi hükûmet ve zât-ı hazreti padişahının aleyhinde bir hain ve politika maznunudur..." sözlerini sarf etmesini müteakip Refik Bey merhum ayağa kalkarak müvekkilim, Talât Bey gibi memleketin en namuslu ve hamiyetli bir evladı hakkında tecavüzat ve müfteriyatta bulunduğundan dolayı bu andan itibaren vekâletinden istifa ediyorum dedi ve mahkemede bir alkış tufanı koptu. Heyet-i hâkime de bu hadiseden mütevellit büyük bir korku geçirdi.

Cemiyetin Selânik'te faaliyeti muhtelif sebep ve vasıtalarla sarayca hiss olunmaya ve Talât Bey'in şahsı üzerindeki kin ve endişe kendini göstermeye başladı. Günün birinde memuriyetinden azliyle Anadolu'da bir mahalle teb'îdi için bir irade çıkmıştı. O esnada sadrazam Avlonyalı Ferit Paşa'nın hususî kitabetini ve mühürdarlığını ifa eden Faik Bey bu iradenin Selânik vilâyetine ve müfettiş-i umumiliğe tebliğini bir iki gün tehir ve Avusturya postanesi vasıtası ile de hemen kendisine bir mektup göndererek keyfiyeten haberdar etmişti.

Talât Bey Faik Bey'in mektubunu iradenin Selânik'e tebliğinden daha evvel alır. Anadolu'ya teb'îdi hakkındaki iradenin infazına hükûmetçe teşebbüs edildiği surette kendisini müsellâh bir komitenin cebren hükûmet kuvvetlerinin elinden alması için cemiyetçe icap eden hazırlıklar yapıldıktan sonra Talât Bey müfettiş-i umumî Hüseyin Hilmi Paşa'ya giderek: "Memuriyetten azlim ve Anadolu'ya teb'îdim hakkında bir irade sâdır olduğunu haber aldım. Azlim hususuna bir şey demem. Hükûmet bir memuru istihdam edip

etmemekte muhtardır. Ancak teb'îd keyfiyetinin icrasına teşebbüs olunduğu takdirde bu, hem benim şahsım hem de sizin için iyi bir netice vermeyecektir" yolundaki kat'î ve manalı sözleri Hüseyin Hilmi Paşa üzerinde derin bir tesir yapar. Talât Bey'in şahsı ve Selânik'te gizli bir kuvvetin mevcudiyeti Hüseyin Hilmi Paşaca büsbütün meçhul değildi. Bu sebeplerle kendisini teskin ve teb'îd cihetini önleyeceğini temin eder. Filhakika Talât Bey'in yalnız memuriyetinden azliyle iktifa olunur. Açıkta kalmaması için Selânik'te hususî bir mektebin müdürlüğünde bulunan Mithat Şükrü Bey derhal istifa ederek yerine tayin olunur. Mithat Şükrü Bey de Selânik hastanesine müdür olur. Meşrutiyetin ilanından evvel bir defa Manyasizade Refik Bey ile beraber olmak üzere iki defa İstanbul'a da gelmiştir. Bazı zevatla temas ettikten ve İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin bir şubesini de burada teşkil eyledikten sonra yine Selânik'e dönmüştür.

Meşrutiyetin ilanından sonra matbuatta kahraman-ı hürriyet, ahrar-ı ümmet sıfatlarının ilavesiyle birçok isimler ve resimler neşre edildi. Birçoklarının kahramanlığı hidemat-ı yâd ve tizkâr haklarında halk tarafından nümâyişler tertip, tezahürler icra olunduğu hâlde cemiyetin bu en mühim rûknü, hatta kalbi ve dimağı ne şahsından ne de hizmetinden bahsettirmede.

İlk Meclis-i Mebusan'a memleketi olan Edirne'den mebus intihap olunarak girdi. Meşrutiyet davasındaki kıymet ve ehemmiyeti ve cemiyetteki mevkii dolayısı ile birinci reis vekilliğine intihap olundu. Bundan sonradır ki onu hakikî hüviyet ve cemiyetteki nüfuzu ile memleket tanımaya başladı. Cemiyetteki mevki ve nüfuzunu mecliste de kazandı. Hatta muhalefetin ilk teşekkülü zamanlarında kısa bir müddet birçok muhalif mebuslar onu tenkit ve husumetleri haricinde bırakarak hakkında itimat ve muhabbet beslemişlerdir. 1909'da mebuslardan mürekkep İngiltere'ye gidecek heyetin riyasetine seçildi. Kendisi İngiltere'de iken sadrazam Hüseyin Hilmi Paşa kabinesine Dâhiliye Nazırı olarak aldı. Talât Bey'in hükûmet hayatı bu nezaretten başlar.

Muhtelif siyasî emel ve maksatlara, en korkunç ve ateşli ihtiras ve rekabetlere sahne olan bu ilk Meclis-i Mebusan'da en müşkül

şartlar altında Dâhiliye Nezareti vazifesini azim ve metanetle ifaya devam etmekte iken nezaretten niçin ve nasıl çekildiğini Hüseyin Cahit Yalçın birkaç sene evvel 7 Gün gazetesinde “Tanıdıklarım” başlığı altında yazdığı bir seri makaleden Talât Paşa’ya ait olan kıymetli bir yazısında çok güzel tasvir ve izah ettiği cihetle aynı şeylerin burada tekrar yazılmasını zait gördüm.

Talât Bey Dâhiliye Nezareti’nden çekildikten bir müddet sonra yani Trablusgarp hadisesi üzerine sadrazam Hakkı Paşa’nın istifası ile yerine gelen Sait Paşa kabinesinde Posta ve Telgraf Nazırı oldu. Balkan Muharebesi’nde gönüllü asker yazılarak orduya iltihak etti. Kâmil Paşa hükûmetini ıskat için meşhur Babıâli ihtilâlini tertip ve idare edenlerin başında yine o bulunuyordu.

Bununla beraber ne yaptığını bilmez azgın ve şımarık bir komitecinin kurşunuyla yere serilen Nâzım Paşa’nın bu akıbetinden Talât Bey’in çok müteallim ve muzdarip olduğu muhakkaktır. O esnada bunun failini çok ciddi bir surette takbih ve tehdit etmesi daha birkaç kişiyi Nâzım Paşa’nın mukadderatını şerik etmekten kurtarmıştır.

Bulgarlarla müttefikleri arasında zuhur eden müsellâh ihtilaf üzerine Edirne’yi istirdat için bazı arkadaşları tarafından gösterilen endişe ve tereddütü izale ederek ordunun harekete geçmesinde muşir ve âmil olmuştur. İstirdattan sonra Bulgarlarla İstanbul’da yapılan sulh müzakerelerini birinci murahhas olarak o idare etti. Mahmut Şevket Paşa’nın şehadeti üzerine teşekkül eden Sait Halim Paşa kabinesinde ikinci defa olarak Dâhiliye Nazırı oldu.

O zaman ki fırka teşkilatı mucibince sadrazam olan zat meclisteki fırkanın umumî reisi idi. Fakat fiilî riyaseti umumî reis namına daima Talât Bey ifa ve müzakereyi idare ederdi. Samimiyeti, hazır cevaplığı, sade ve teklifsiz vâzı ve hareketiyle de bütün hükûmet ve fırka erkânı arasında en ziyade hürmet, muhabbet ve itimada mazhardı.

Sait Halim Paşa’nın istifası üzerine sadrazam oldu. Sadarete geldiği zaman imparatorluğun bir kısmı düşman işgaline girmiş ve harbin uzaması memlekette ızdırıp ve sefalet doğurmuştu. Bütün iyi niyet ve arzularına, azamî gayret ve fedakârlığına rağmen bu ızdırabı bertaraf edememekten son derecelerde müteessirdi. Bunu vakit vakit izhar

etmekten geri durmazdı. Filhakika ızdırıp ve sefaleti doğuran sebeplerin önüne geçmek kolay olmadığı gibi zamanı da geçmişti.

Rus Çarlığı'nın ihtilâl neticesi yıkılması üzerine Bolşevikler ile Brest Litovsk'ta yapılacak sulh müzakeresi için gönderilen heyet-i Murahhasayı takiben kendi de gitmiş ve hükümet reisi sıfatı ile yapılan muahedeyi o da imza etmişti. Brest Litovsk'tan neşeli ve şevk ve ümidi artmış bir hâlde döndü. Aradan çok geçmeden harbin aldığı şekil ve Kafkasya meselesi kendisini son Berlin seyahatine mecbur etmişti. Berlin'den gelirken Sofya'da Bulgar ordusunun inhilâli ile Bulgarların mütareke teşebbüsüne şahit olması sebebiyle Sirkeci istasyonuna çok melûl ve hatta muzmahil bir vaziyette çıkmıştı.

Kısa bir müddet sonra bizim için de yeni bir hükümet tarafından mütarekeye girmek zarureti yüz göstermiş olduğundan istifa etti. İstifanın ferdası günü birkaç arkadaşı ile meclis reisinin odasında bulunuyorduk. Geldi, her zaman siyah redingot giyen paşa o gün açık renge yakın bir kostüm giymişti. Bir sigara yaktıktan sonra: "Sultan Reşat merhum beni sadrazam tayin ettiği zaman çok istirahat ederim bana vezaret rütbesi tevcih buyurmayınız. Memleket ve makam-ı saltanatlarına hizmet için öyle zamanlar ve vaziyetler olur ki bu unvan benim hareket serbestime ve her yere girip çıkmama mâni olur demiştim. İşte şimdi bu pašalık hakikaten beni sıkmaya başladı" demişti. Bu sözler merhumun ihtişam ve debdebeden tamamı ile azâde demokrat ruhunun samimi bir tezahürüydü.

İstifadan sonra dâhildeki gayri Türk anasının ve İstanbul'a nüfuz edecek düşmanların vukuu muhakkak sayılan suikastlarına maruz kalmamak için arkadaşlarının ve hayırhahlarının ısrarı üzerine sulha kadar Almanyâ'da oturmak üzere memleketten ayrılmak zorunda kaldı. Giderken kendi halefi olan İzzet Paşa'ya yazdığı mektubunda malî vaziyetini izah etmesi, feragatinin yüksek derecesini göstermektedir ki bu pek az kimselere nasip olacak bir fazilettir. Memleket sulha kavuşur kavuşmaz gelip siyasî hayatının hesabını vereceğini de bir mektupta söylemektedir.

Paşa'nın Almanyâ'da geçen hayatına ve suret-i şehadetine gelince bunu o zaman Berlin'de çok yakın ve mutemedi olduğu anlaşılan bir

TALÂT PAŞA'NIN SON GÜNLERİ

zat 1933 senesinde İttihat ve Terakki'nin son günleri başlığı altında neşrettiği kıymetli tefrikada en mevsuk ve müşahedeye müstenit olarak yazmıştır. Bu kıymetli yazılar günlük bir gazetenin hususiyle on sene evvel ki nüshalarının sahifeleri arasında nisyana uğrarsa çok yazık olur. İktibas hakkının mahfuziyeti kaydını koyan muhterem muhariri bari tefrikanın kitap şeklinde tabı ve neşrine himmet buyursalar.

Talât Paşa'nın pek yüksek şahsiyet ve hayatını memleket ve millete yaptığı çok mühim hizmetleri böyle bir iki makaleye sığdıramaz. Onun için ciltler yazmak lâzımdır. Bunu da en yakın meşrutiyet inkılâbı ve siyaset arkadaşlarının geniş salâhiyetlerine ve o zamanı yazacak tarihçilere bırakıyorum.

Ek V

Talât Paşa Türk Vatanının Kucağında¹³⁰

Yirmi iki yıl önce Berlin'de hain ve cani bir kurşunla şehit edilerek o zamandan beri orada muvakkat kabrinde bekleyen eski Sadriazam Talât Paşa'nın naaşı memlekete getirilmiş ve dün kendi vatandaşlarının çok samimi hürmet ve muhabbet hisleri içinde vatan toprağında ebedî istirahat yerine konulmuştur. Bunun Talât Paşa gibi hayatında yalnız vatan aşkı ile yaşamış seçkin bir şahsiyet için, kadirbilir cumhuriyet rejimimizin himmeti ile idrak olunmuş, en büyük mükâfat olduğunda şüphe yoktur.

Talât Paşa, İttihat ve Terakki'nin timsali olarak memleketimizde bir devrin tarihini temsil eden ihtilâlcı bir devlet adamı idi. İmparatorluğun tasfiyesi ile kurulan yeni rejim bizden evvelkilerin gayretlerini tevarüs ve takip ederek geçen Umumî Harp sonunda adeta bütün bütün yıkılıp gitmek tehlikesiyle karşılaşan büyük ve tarihî ülkeden millî hudut ve hukuk çerçevesine dayanan hür ve müstakil bir devlet çıkarmak başarısını elde etmiştir. Zaten mazarine dayanmayan millet olmaz. Bugünkü Türk milletinin yeni hayatı da elbette onun tarihî varlıkları ile ve bilhassa bu tarihin en yeni olayları ile alâkalıdır. Bu bakımdan mesela muzaffer Sakarya Meydan Muharebesi muvaffak ve galip Çanakkale müdafaasının şanlı ve şerefli bir mabadı olduğu kat'iyetle iddia ve ispat olunabilir.

Demek isteriz ki hürmetkâr hatıralar içinde dün Türk vatanının kucağına verdiğimiz Talât Paşa zahiren başka bir devrin mümessili görünmesine rağmen hakikatte birçoklarımız kendi devri mesaisi ile haşr-ü neşir olmuş bulunduğumuz bizden bir adamdı. İmparatorluğun son devrindeki muharebe ve müdafa tedbirlerinin çeşitlerinde

130 Yunus Nadi Abaloğlu, "Talât Paşa Türk Vatanının Kucağında", *Cumhuriyet*, 26 Şubat 1943, s. 1-3.

ehemmiyetli mevkiler işgal etmiş olan şimdiki devlet reisimiz kahraman İnönü, Talât Paşa gibi pürüzsüz bir hamiyet timsalinin naaşını yâd ellerde bırakmayarak vatana getirtmekle vefakârlığının ve kadirbilirliğinin en parlak delillerinden birini daha göstermiştir.

İttihat ve Terakki'nin baş timsali olan Talât Paşa Osmanlı İmparatorluğu'nun Sadriazamı idi. İmparatorluk bizim Türk tarihimizin uzun bir devri, cumhuriyet ise aynı tarihin yeni bir safhasıdır. Olayları kendi zincirleri sırası ile sıkı bir takibe tutarsak İttihat ve Terakki'nin millî bir kurtuluş hamlesi olduğunu görürüz. Bu millî hamle zahiren öyle görüldüğü gibi geçen Umumî Harb'in felaketli mağlubiyetiyle sona ermiş değildir. Bu millî hamle bizi yeni tehlikelerin tazyiki ile gözleri dört açan daha kuvvetli uyanışlarla nihayet millî ve müstakil Türk vatani neticesine kadar götürmüştür. Bir milletin tarihini devirlerin ve rejimlerin kalın duvarlı fasılları ile ayırmaya imkân yoktur.

Bazı Avrupa devletlerinin dâhilde gayri Türk unsurları istismar etmek suretiyle ileri götürdükleri ihtiraslar, Osmanlı İmparatorluğu için en büyük tehlikeyi teşkil ediyordu. Bu tehlikenin endişesi hakikatleri sezen münevver Türk gençlerini öteden beri kurtuluş çareleri üzerinde çalıştırıyordu. Bertaraf edilecek gailelerin dâhilî olanları haricilerinden ehven değildi. Hakikatte memleketi batıran iyiden iyiye soysuzlaşmış sarayın istibdat ve ceberutu ile Babiâli'nin cehalet ve cebaneti idi. Haricî tehlikeye de karşı koymak için dâhildeki bu iki belayı yıkmaya ihtiyaç vardı: İşte 1908'deki İttihat ve Terakki ihtilâlinin sebep ve saiki.

Bu ihtilâlde elde edilen Meşrutiyet rejiminde ittihat ve Terakki gayri Türk unsurların iftirakçı faaliyetlerine karşı koymak gibi bir gail ile uğraşırken pek kısa fasıllarla harpten harbe atlayarak 1914'te Cihan Harbine katılmak zorunda kaldı. Bu harbe katılmakla fena mı yaptı? Bu sorunun cevabını rahmetli büyük Atatürk şöyle vermiştir:

“Türkiye geçen Büyük Harb'e behemehâl iştirak etmeliydi ve iştirak şekli de ancak devletin yürüdüğü yolda olabilirdi. Harbe giriş zamanı, orduların sevk ve idaresi gibi bazı hususlar münakaşa olunabilse bile prensipte yanlış yoktur. Çünkü memleket her zaman varlığının müdafaasını baş düstur ittihaz edecektir.”

Bizim zümre ile birlikte geçen Umumî Harb'i kaybettikten sonra imparatorluğu bekleyip duran tasfiye işinin Türk varlığını da beraber sürüklemek istediğini görünce Türk milleti tekrar ayaklandı. Aynı helecan ve hiddetle: Dâhilde saraya ve Babıâli'ye, hariçte ise bütün bir husumet cihanına karşı. Ve işte bu yeni ayaklanışta Türk milleti imparatorluğun tasfiyesinden kendi varlığını kurtarmış oldu.

Olaydaki bağılıklara dikkat ederseniz fırka ve devir farkından sarfınazar evvel ve ahir hep Türk milletinin kendi varlığı için çırpınmış ve çarpışmış olduğunu görür ve dün aziz kemikleri bakiyesini vatan toprağına koyduğumuz Talât Paşa'nın bizden ayrı gayrı bir adam olmadığını bir daha takdir edersiniz.

Hayatında dürüstlüğü ve mertliğiyle temayüz eden Talât Paşa vatan aşkında bütün nesillerimize örnek olacak yükseklikte eşi az bulunur bir hamiyet timsali idi. Onun içindir ki sayın İnönü'nün yüce şefliğinde Cumhuriyet hükûmeti bu vatan fedaisinin naaşını vatana naklettirmekle kadirbilirliğinin en güzel misallerinden birini daha vermiş oldu. Bundan dolayı millet aziz Şefine ve Şükrü Saracoğlu hükûmetine bütün kalbi ile müteşekkik ve minnettardır.

Talât Paşa'ya gelince o idealinin gerçekleşmesinden doğan derin bir hazla ebedî hürriyet ve istiklâlini elde etmiş vatanın "Hürriyet-i Ebediye" tepesinde artık huzur ve sükûn içinde uyuyabilir.

Ek VI

Talât Paşa¹³¹

Yakın tarihin kendisinden sık sık bahsettiği dikkate lâyık insanlardan biri de şüphesiz ki Talât Paşa'dır. Onun siyah elbisesi, kara kıvrık bıyıkları, tatlı, saffet dolu çocuk bakışlı gözleri, tıknaz bedeni insana babacan, kendi hâlinde fakat vakur, şefkatli bir aile babası hissini verirdi.

Onu bir defa, ilk ve son olarak, bir mektepte talebe iken mükâfat tevzii merasiminde görmüştüm. Yumuşak, hatta mahcup bir tavır vardı. Esmerimsi yüzünün hatları sade idi. Karşıma çıkan bu sima ile o zamana kadar gazetelerde okuduğum ve ağızlardan işittiğim insan arasında ne müthiş bir fark vardı.

Okuduğum, işittiğim insan müthiş bir ihtilâlcı idi. O zaman benim muhayyilem ihtilâlcı deyince bütün hatları mübalağa edilmiş bir yüz, keskin ve derin bakışlı gözler, fırlamaya amâde bir yay gibi hareketler resmederdi.

Bize anlatılan Talât'ın portresi de aşağı yukarı bu her tarafı mübalağadan ve ifrat derecede hareketten mürekkep bir insanı hatırlatmak için bütün telkinleri yapardı. Duvarlarda, kahve köşelerinde, vapur salonlarında, gazete sütunlarında ondan bütün imparatorluğa harekete getiren bir adam gibi bahsolunurdu. Bu hükmü nasıl yapardı? Burası müthiş bir meçhuldü.

Onda 10 Temmuz'un bütün esrarlı kuvvetleri tasavvur olunurdu. Abdülhamid'in 32 yıl müthiş bir kale hâline koyduğu Yıldız'ı ve içindeki muazzam kudreti bir tahtakurusu ezer gibi parmaklarının ucu ile ezivermişti.

Ondan bir yarı ilah gibi bahsedenler olduğu gibi korkunç bir ifrit diye de ananlar vardı. Onun tek başına Balkan Harbinde bozgun ruhu hâlinde bütün bir ordunun kalbine hulûl ettiğini iddia edenler

131 Sadri Ertem, "Talât Paşa", *Vakit*, 28 Şubat 1943, s. 3.

o kadar çoktu ki bu müthiş insanı korkmadan hatırlamak mümkün olamazdı. İnsan olduğu gibi görünmeye muktedir olmadığı gibi sevenlere kin duyanlara da sevdikleri veya kin duyduklarını da tanıyamıyorlar, tanıdıklarına karşı ne kin ne de sevgi hissediyorlar. 1909 hareketinde bir vatan kazandıran esrarlı adam 1912’de müthiş bir hailenin kahramanı gibi görünebiliyor.

Mektepte mükâfat tevzii merasiminde gördüğüm Talât Paşa kafamdaki adamın hayalini sildi. Aradan seneler geçti. Şimdi onu muhayyilemizin yarattığı, temiz kanını gazete sütunlarının halk ettiği kahve peykeleriyle buğulu camlar arasındaki âlemde vücudunun şekillendirildiği esrarlı adam değil, etten kandan, ihtiraslardan ve muhayyilenin insafsız icatlarından uzakta sade bir fikir, bir olay hâlinde mütalaa edebiliyoruz. Çocukluğumda kâh kendisine büyük hayranlık duyduğum, kâh korktuğum, kâh nefret hissettiğim adam artık hakikî hüviyetiyle tarihin malıdır. Fakat nihayet onu yine ancak bugünkü hayatımızın zaviyesinden bize yakınlığı ve uzaklığı nispetinde bir kıymet ölçüsüne vurabiliyoruz.

Diğer taraftan onu mütevazı bir posta memurluğundan devletin büyük adamı ve hakkını alacak kadar ruh hamlesi gösteren bir insan diye dikkatle mütalaa layık bir psikolojik olay telakki ediyoruz.

Talât Paşa bu iki ruhu ile Türk tarihinin aziz sayacağı bir hüviyettir. Onun ihtilâlcı vasfını bugün daha iyi, daha olgun bir şekilde mütalaa edebiliyoruz. Onun, parçalanan her tarafından yıkılmaya başlayan imparatorluk bünyesi içinde hiç olmadan yekpâre bir Türk vatani fikrini tahakkuk ettirmek istemiş olması, devrini çerçeveleyen zihniyetten ne kadar ileri bir âlim görüşü olduğunu anlarız.

Onun bu hüviyetidir ki hayatını bu dava uğrunda yabancı bir memlekette yabancı kurşununa hedef yaptı.

“Martir” olmak insanları etinden kanından, mayasındaki egoizmden ve şeytanların iğvasından doğan şerden, fesatlardan ve çirkinliklerden tasfiye ederek sade bir fikir, ılık bir his hâline koyar. Mazlumlar bunun için sevilir.

Talât Paşa’nın hayatı bir dramla ve gurbette nihayet bulmasaydı tarih onun Türk vatani için düşündüklerini anlamakta sanıyorum ki belki daha bir müddet vesika toplamakla meşgul olacaktı.

TALÂT PAŞA'NIN SON GÜNLERİ

Talât Paşa'yı nesillerimize kendi kendini yetiştiren, içindeki cevheri kendi atölyesinde işleyerek kaldıran insan örneği diye anlatmalıyız. Talât Paşa'nın kendi kendini yetiştirme kudreti bizim son zamanlar tarihinde örneği az olan bir olaydır. Fakat bizim cemiyetimizin demokratik ve mütemadiyen tasfiyeye dayanarak inkişaf eden ruhu, eskiden beri bu psikolojiye istinat etmektedir.

“Kast”laşmamış, aristokrasinin cemiyeti durgun, hareketsiz bir hâle koyan, tabakalar arasına barajlar yerleştiren icatları aşmış olan Türk cemiyet nizamı eskiden beri kabiliyetlere, inkişaf imkânını daima hazırlamıştır. Eski büyük kumandanlar, eski büyük devlet adamları Türk tarihinde ne şu soydan, ne bu soydan oldukları için değil fakat ruhu tekâmül ettirecek şartları yaşatan bir cemiyet içinde teneffüs ettikleri için büyük insan olmak vasfını kazanmışlardır.

Talât Paşa Osmanlı tarihinin çok muazzam bir devrinde bu eski kaynağın kuvvetine bir misal olmuştur. İhtilâlcî Talât, posta seyyar memuru Talât Efendi, Dâhiliye Nazırı Talât Bey, Sadriazam Talât Paşa milletimiz için bir kıymettir.

FOTOĞRAFLAR

“Talât Paşa'nın Çocukluğu”

Kaynak: *Halkın Sesi*, 15 Eylül 1934, s. 1.

“Merhum Talât Paşa”

Kaynak: *Resimli Perşembe*, 1 Kânunuevvel (Aralık) 1927, sayı 132, s. 6.

“Talât Paşa’nın Gençliğine Dair”

Kaynak: *Vatan*, 12 Temmuz 1340 (1924), s. 1.

Türk Sadrazamı Talât Paşa (1918)

Kaynak: Berliner Illustrations-Gesellschaft m.b.H.

Wienbibliothek im Rathaus, Tagblattarchiv, Vienna, Austria

Erişim: <http://media.obvsg.at/AC08863863-4201>

“Sadr-ı âzam: Mehmed Talât Paşa Hazretleri”

Kaynak: *Donanma*, 22 Temmuz 1333 (1917), Cilt 8, sayı 80, s. 1275.

“Sadr-ı âzam Talât Paşa Hazretleri”

[Almanya seyahatinde, Berlin’de,

Almanya Baş Vekili’ni ziyarete gittikleri sıra alınmış olan tasvîri.]

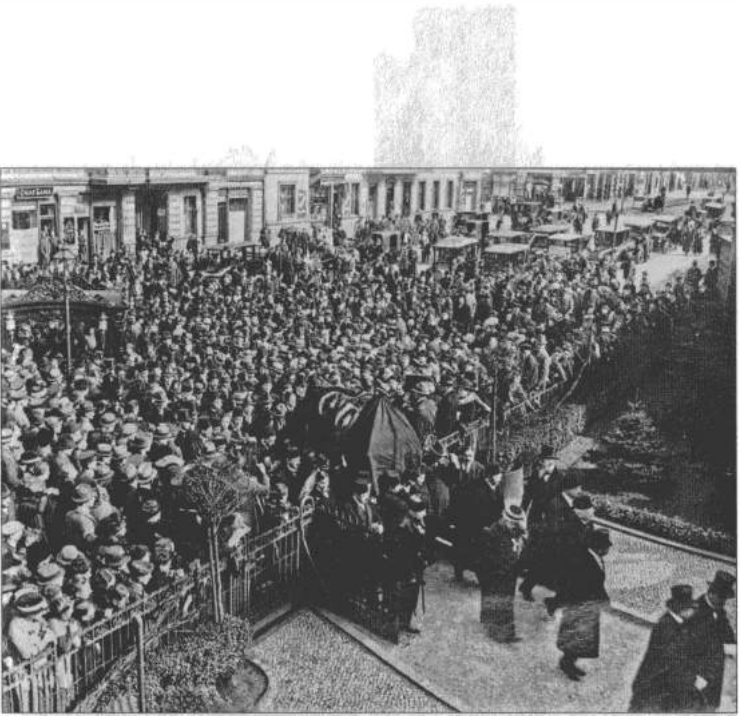
Kaynak: *Servet-i Fünûn*, 10 Mayıs 1333 (1917), Cilt 52, sayı 1347, s. 347.

Talât Paşa Almanyada (Haziran 1920)

Kaynak: *Vakit*, 18 İkindiçeşrin (Kasım) 1933, s. 5.

TALÂT PAŞA'NIN SON GÜNLERİ

Talât Paşa'nın Berlin'deki Cenaze Töreni

Berlin, funérailles de Talaat Pacha (Wolter) [mars 1921]

Kaynak: <https://gallica.bnf.fr/ark:/12148/btv1b53050121d/f1.item.r=1921pacha%20pacha>

Talât Pş. nın Cenazesi

Şehrimize Getirilerek Hürriyet Şehitleri Abidesine Gömüldü

Bir Top Arabası ile Hürriyeti Ebediye Tepesine Götürülen Merhum Sadrazamın
Cenazesi Binlerce Kişinin Hazır Bulunduğu Hazin Bir Törenle Toprağa Bırakıldı

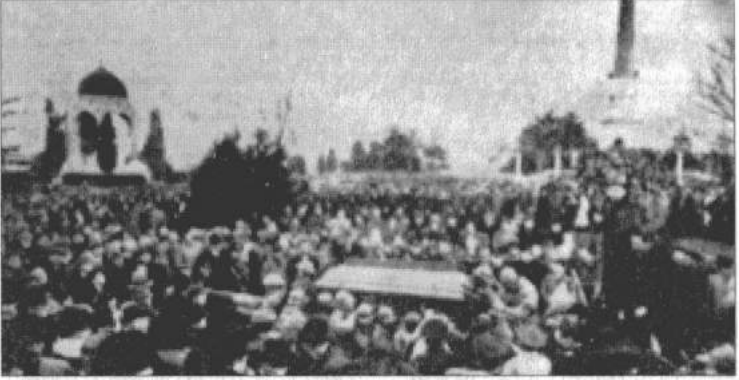

Kaynak: *Tan*, 26 Şubat 1943, s. 1.

Talât Paşa'nın Naaşı Hürriyet-i Ebediye Tepesi'ne Nakledilirken

Kaynak: *Cumhuriyet*, 26 Şubat 1943, s. 1

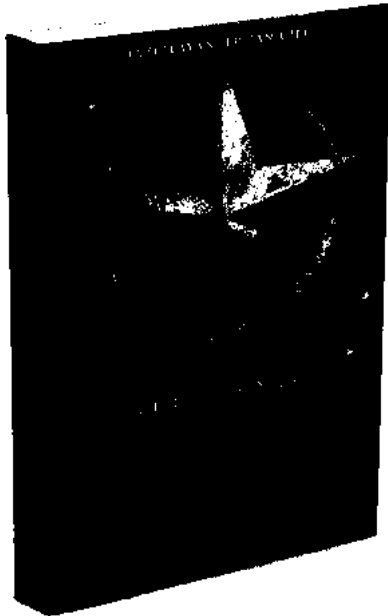
Talât Paşa'nın Naaşı Hürriyet-i Ebediye Tepesi'ne Nakledilirken

Kaynak: *Cumhuriyet*, 26 Şubat 1943, s. 1

Teşkilat-ı Mahsusa

ARİF CEMİL DENKER

Teşkilat-ı Mahsusa ile ilgili en önemli kaynaklardan birinin, örgütle organik bağı bulunan Arif Cemil Denker olduğu her türlü tartışmanın ötesindedir. Denker, erken Cumhuriyet döneminde, Teşkilat-ı Mahsusa'nın doğrudan devamı sayılabilecek örgütlerin tarih sahnesinden silinmesinden yaklaşık 10 sene sonra bu kitapta toplanan ilk tefrikayı kaleme almıştır.

Kâzım Karabekir

İstiklal Harbimizde Enver Paşa ve İttihat ve Terakki Erkanı

KÂZIM KARABEKİR

YAYINA HAZIRLAYAN: ERHAN ÇİFCİ

Enver Paşa'yı merkez alan bir anlatım üslubu benimseyen Karabekir, bununla beraber, aynı dönemde yurt içinde yaşananları da kilit isimler üzerinden okuyuculara aktarıyor. Kitap, Karabekir'in Anadolu'ya geçme imkânı bulamayan Enver Paşa'nın ölümüne kadar yaşadıkları hakkındaki tespitleriyle son buluyor.

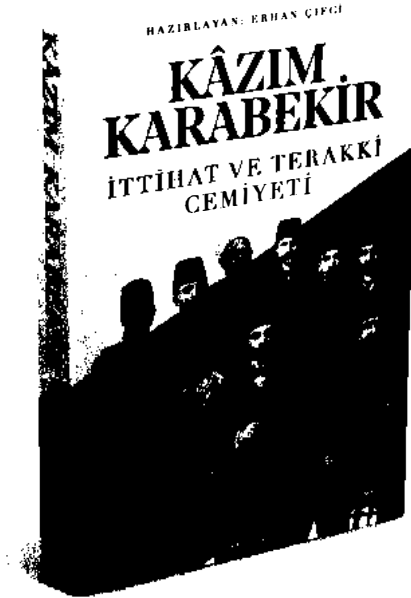
Kâzım Karabekir

İttihat ve Terakki Cemiyeti

KÂZIM KARABEKİR

YAYINA HAZIRLAYAN: ERHAN ÇİFCİ

Türk askerî ve siyasi tarihinin unutulmaz şahsiyetlerinden biri olan Kâzım Karabekir'e dair serimiz, yine kendisinin kaleme aldığı kaynak bir eserle devam ediyor. 66 yıllık ömrü boyunca kritik dönemlerde en hassas olayların içerisinde yer alan Kâzım Karabekir, Osmanlı İmparatorluğu'nun son yıllarına damga vuran İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin tarihine ışık tutuyor

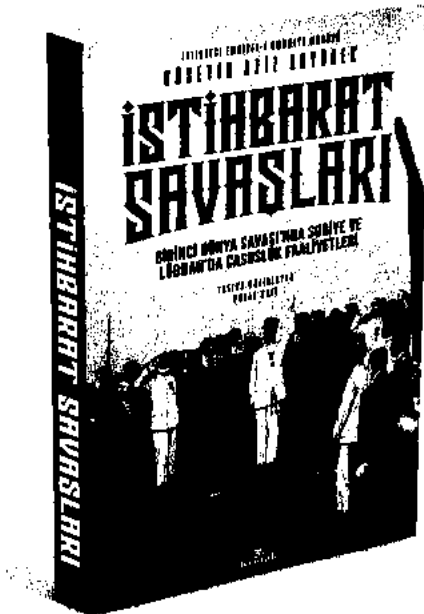

İstihbarat Savaşları

HÜSEYİN AZİZ AKYÜREK

YAYINA HAZIRLAYAN: POLAT SAFİ

Birinci Dünya Savaşı'nın ikinci yarısında Osmanlı Devleti'nde Emniyet-i Umumiye Müdürü olarak görev yapan Aziz Bey'in (Hüseyin Aziz Akyürek) hatıratı olarak 1932-33'te Beyrut merkezli *el-Ahrar* gazetesinde Arapça olarak tefrika edildi. *İstihbarat Savaşları: Birinci Dünya Savaşı'nda Suriye ve Lübnan'da Casusluk Faaliyetleri* adıyla Türkçeye kazandırdığımız bu kitap, özellikle istihbarat, casusluk ve propaganda konularında hayli zengin bir içeriğe sahip.

TALÂT PAŞA'NIN SON GÜNLERİNE EN YAKINDAN ŞAHİT OLMAK...

"Siyasî hayatımda hiçbir vakit hissiyatıma kapılmadım, hiçbir vakit şahsımı ve akrabamı düşünmedim. Birçok kimseler beni eski arkadaşlarıma karşı nankörlükle itham ederler. Bu, kat'iyen doğru değildir. Yaptığım bütün fedakârlıklar vatan endişesi ve umumun selâmeti neticesidir. Beni yakından tanıyanlar bunu tasdik ederler. Tanımayanlar da bir gün hakikat karşısında bunu tasdik ve itiraf edeceklerdir."

- Talât Paşa

Osmanlı Devleti'nin son yılları, birçok Türk gencinin bağımsızlık aşkına ve bu aşkla birlikte verdikleri uzun soluklu mücadelelere sahne olmuştur. Bugün tarihçilerin ve meraklıların yakın tarihimize ilgili sık sık adını andığı paşalar, sadrazamlar, âlimler, şairler ve devlet görevlileri bilhassa bu dönemde ortaya çıkmıştır. 1908 İhtilâli'ni düzenleyen ve bu tarihten itibaren 1918'e kadar devletin yönetiminde birinci derecede rol oynayan siyasî cemiyet İttihat ve Terakkî Cemiyeti, Osmanlı'nın son yıllarına damgasını vurmuştur.

Cemiyetin kurucularından olan Talât Paşa, özellikle 1908-1918 yılları arasında Osmanlı Devleti'nin hem iç hem de dış siyasetine yön vermiş bir devlet adamıdır. Ermeni Devrimci Federasyonu Daşnaksutyun'un aldığı İttihat ve Terakkî erkânının öldürülmesi kararı neticesinde 15 Mart 1921 günü Berlin'de Soghomon Tehliryan adındaki bir Ermeni tarafından tabanca ile vurularak şehit edilmiştir.

Arif Cemil Denker'in elinizdeki eseri *Talât Paşa'nın Son Günleri*, İttihat ve Terakkî Cemiyeti'nin en önemli icraatçılarından biri olan paşanın son günlerini anlatarak, alanındaki çok önemli bir açığı kapatıyor. Okuyucuları, kitabın sayfalarını çevirdikçe son anlarına kadar paşanın gölgesi yapıyor, mektuplar ve fotoğraflar eşliğinde bir belgesel lezzeti sunuyor.

Kronik

kronikkitap.com

₺25,00
KDV'den muaf.

● ● ● kronikkitap